

Folkekirkens embeder

Kirkeretsantologi 2011

Folkekirkenes embeder

Kirkeretsantologi 2011

Redaktion

Kirsten Busch Nielsen, Lisbet Christoffersen,
Peter Garde og Peter Lodberg

Forlaget Anis
for Selskab for Kirkeret
København 2011

Folkekirkens embeder

Kirkeretsantologi 2011

Redaktion: Kirsten Busch Nielsen, Lisbet Christoffersen,
Peter Garde og Peter Lodberg

© Forfatterne, Forlaget Anis og Selskab for Kirkeret 2011

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk
Center og trykt hos ScandinavianBook

ISBN-13: 978-87-7457-614-3

Omslag: Freiheit09

Udgivet med støtte fra Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond

Selskab for Kirkeret
Københavns og Aarhus Universitet
www.kirkeret.dk

Forlaget Anis
Frederiksberg Alle 10
DK-1820 Frederiksberg C
www.ansi.dk

Indhold

Forord	7
I Indfaldsvinkler	
Det almene, det særlige og det helt særlige embede Forholdet mellem folkekirkens præsteembeder teologisk belyst <i>Kirsten Busch Nielsen</i>	15
Delegation og kollegialitet i praksis Chefer, sjakbajser og tilsyn med selvstændige sjælehyrder <i>Peter Fischer-Møller</i>	35
Tilsyn og delegation i folkekirken <i>Morten Engberg</i>	53
Gejstlighed og tilsynsfunktion retsteologisk overvejet <i>Kristine Garde</i>	69
II Udviklingslinjer	
Bispeembedet i folkekirken historisk og retligt belyst <i>Ole Hyldegaard Hansen</i>	85
Biskoppen, hun... Forholdet mellem folkekirkens embede og teologien bag det "kønsneutrale" embede <i>Else Marie Wiberg Pedersen</i>	99
Teologiske og juridiske mellemværender omkring folkekirkens ordinationsritualer <i>Hans Raun Iversen</i>	113
Det folkekirkelige bispeembede i mellemkirkelig belysning – eksemplificeret ved Porvoo <i>Peter Lodberg</i>	127

Præst – af profession	
Forholdet mellem præst, provst og biskop	
professionsteoretisk belyst	
<i>Kirsten Donskov Felter</i>	143
III Forudsætninger	
Præsten som tjenestemand teologisk betragtet	
<i>Jens Torkild Bak</i>	163
Offentligretlige rammer for præsters arbejde	
En analyse af begrebet “særlig tilknytning” som grundlag for	
kirkelig betjening uden for bopælssognet	
<i>Lisbet Christoffersen og Pernille Esdahl</i>	179
Om forfatterne	213

Forord

Denne bogs elleve artikler handler om folkekirkens embeder: præste-, provste- og bispeembedet. Artiklerne er fælles om at stille skarpt på forholdet mellem embederne. Hvad har og bør præste-, provste- og bispeembedet have at gøre med hinanden? Dette tema bliver i bogen belyst både teologisk, juridisk og praktisk-kirkeligt. Et gennemgående spørgsmål er, hvordan det ene, udelte embede, prædikeembedet, forholder sig til den flerhed af embeder, som det historisk er udmøntet i. Et andet, hvordan det ene hhv. de flere embeder forholder sig til det almene præstedømme, som de nu engang hviler på, har over for sig og er en del af, men også, hvordan de forholder sig til den kultur og offentlighed, som de hører hjemme i. Et tredje emne, som bogen kredser om, er det, som en tværfaglig publikation som denne særligt kan og skal interessere sig for, nemlig om folkekirkens embeder i deres indbyrdes relationer overhovedet fremstår på sammenlignelige måder, når de anskues ud fra artiklernes forskellige faglige tilgange: teologisk, juridisk og praktisk-kirkeligt.

Folkekirkens embeder. Kirkeretsantologi 2011 tager udgangspunkt i Selskab for Kirkerets forårsmøde 2010. Mødet, der havde overskriften “Chefer, sjakbajser og tilsyn med sjælehyrder. Gejstligt tilsyn, delegation og kollegialitet i folkekirken”, blev holdt på Aarhus Universitet den 5. maj 2010. Selskabets bestyrelse fandt, at mødets tema kunne fortjene en nøjere diskussion, og tilsluttede sig et forslag fra den redaktionsgruppe, der var nedsat til at udforme *Kirkeretsantologi 2011*, om, at denne som helhed skulle vies netop dette tema. De tre foredrag fra mødet i 2010 indgår i omarbejdet form alle i bogen, der desuden omfatter otte inviterede bidrag fra fagfolk, der på forskellig måde beskæftiger sig med de(t) kirkelige embede(r)s teologi og jura.

Bogens første del, *I Indfaldsvinkler*, handler om relationen mellem præst, provst og biskop i hhv. teologisk, praktisk-kirkelig, juridisk og retsteologisk belysning.

Kirsten Busch Nielsen forfølger begrebet delegation i en afdækning af, hvordan der for tiden tænkes om embederne i folkekirken. Hun viser, hvorledes det spændingsfyldte forhold mellem embedet i ental og embederne i flertal og mellem ligestilling og over-/underordning må være uomgængeligt for evangelisk-luthersk embedsteologi, og spørger derudfra, om den faktiske embedsforståelse i folkekirken giver plads for denne spænding. Peter Fischer-Møller fokuserer i sit bidrag på den faktiske varetagelse i folkekirken i dag af den tilsynsopgave, som påhviler biskopper og provster, og som har med både delegation og kollegialitet at gøre. Han viser med praktiske eksempler, hvordan netop det gejstlige tilsyn kan være et af de redskaber, hvormed folkekirken kan imødekomme de udfordringer, som behovet for og ønsket om ledelse og samarbejde stiller. Hos Morten Engberg anlægges der en juridisk, nærmere bestemt forvaltningsretlig, synsvinkel på forholdet mellem embederne, særligt på tilsyn og delegation. I en række tilfælde er tilsyn og delegation direkte lovreguleret. Men Engberg konkluderer, at når man bevæger sig ud over disse tilfælde, er det med folkekirkens decentrale struktur og ujævne regulering yderst vanskeligt at beskrive, hvad tilsyn og delegation præcis indebærer. Kristine Garde runder første del af med en retsteologisk indkredsning af, hvad tilsyn og kollegialitet mellem biskop, provst og præst omfatter. Hun tager udgangspunkt i den biskoppelige kollats, dvs. det anbefalings- og bemyndigelsesbrev, der i reglen læses op af provsten ved en præsts indsættelse i embede, og belyser derudfra varetagelsen af tilsyn og kollegialitet under inddragelse af en række konkrete eksempler og sager.

Gennem artiklerne i *II Udviklingslinjer* kastes der lys på forholdet mellem folkekirkens embeder ud fra nogle af de historiske forandringer, som folkekirken har gennemløbet fra 1849 til i dag, eller som synet på embedet og embederne har gennemgået.

Ole Hyldegaard Hansen tager i et kirkehistorisk bidrag temperaturen på den folkekirkelige sammenhængskraft for det biskoppelige tilsyns vedkommende. Han følger udviklingen, som den viser sig i lovgivning og i praksis,

særligt med henblik på stiftsstruktur og visitatsforpligtelse, og anbefaler, at biskoppens visitatsforpligtelse fastholdes, og at visitatsfunktionen også i praksis videreføres og styrkes gennem nytænkning. Else Marie Wiberg Pedersen undersøger aspekter af den historie, der har ført til, at over halvdelen af præsterne i folkekirken nu er kvinder. Hun afdækker med nedslag i dansk lovgivning om ligestilling fra 1921 til i dag, hvordan embedet gennem denne historie, der på den ene side handlede om at gøre det “kønsneutralt”, på den anden side reelt blev gjort og indimellem stadig gøres til et kønsspørgsmål, og argumenterer for det ud fra evangelisk-luthersk embedsforståelse uholdbare heri.

I Hans Raun Iversens bidrag tages folkekirkens ordinationsritualer under luppen som centrale eksempler på, hvordan der i folkekirken gennem tiden er blevet tænkt og ikke mindst kommunikeret om embedsforståelsen og stadig bliver det, hver gang en præst ordineres eller en biskop indvies, det sidstnævnte i dag under massiv mediebevågenhed. Raun Iversen påviser en række flertydigheder, der manifesterer sig netop gennem ordinationsritualerne. Hvornår en præst bliver præst, hvordan det almene præstedømme og det særlige embede forholder sig til hinanden, og hvad mellemværendet mellem præst, provst og biskop er, giver ritualerne efter Raun Iversens opfattelse tydeligt utydelige svar på.

Peter Lodberg ser tilbage fra folkekirkens tiltrædelse af Porvoo Erklæringen i 2009 på den historie, der førte dertil, og stiller her skarpt på de opfattelser af bispeembedet, som er blevet hævdet gennem debatten om folkekirkens deltagelse i mellemkirkeligt og økumenisk arbejde op gennem det 19. århundrede, særligt siden 1940'erne. Denne debat har været et lærestykke – og folkekirken har, konkluderer Lodberg, faktisk lært noget om bispeembedet derigennem. Synet på bispeembedets læremæssige ansvar, karakteren af dets tilsynsopgaver, dets fællesskab med præster, menigheder og andre biskopper og endelig dets forpligtelse på evangeliets identitet gennem traditionen er blevet skærpet.

Endelig fremlægger Kirsten Donskov Felter i det bidrag, der afslutter anden del, hvordan en relativt ny faglig tilgang, professionssociologien, i dag kan kaste lys over de relationer mellem præst, provst og biskop, der er insti-

tutionaliserede i den folkekirkelige ordning, samt over den forståelse af især præsteembedet, som i praksis er gældende og hævdes i dag. De folkekirkelige rammer afspejler et klassisk syn på professioner, der ikke fuldt ud genfindes i det syn på præsteprofessionalitet, der kommer til udtryk i dag, hvor stikordene er samarbejde, ledelse og livslang læring.

Bogens tredje del, *III Forudsætninger*, rummer et teologisk og et juridisk bidrag. Begge interesserer de sig for de særlige aspekter af folkekirkens præsteembede, der følger af folkekirkens historisk givne retlige stilling, og som indebærer, at præsterne (for flertallets vedkommende) indgår i tjenstemands-systemet hhv. (i alle tilfælde) er underlagt offentligtretlige rammer. Jens Torkild Bak tager udgangspunkt i de synspunkter vedr. præsters og provsters arbejdsforpligtelser, der er fremlagt i de senere års debatter om folkekirkens organisation, og undersøger kritisk, hvordan det er fat med forståelsen hos teologerne selv af den nødvendige grænsedragning mellem embedets gejstlige funktion og rækken af opgaver, som præster er pålagt som følge af folkekirkens socialform og ydre organisering. Endelig undersøger Lisbet Christoffersen og Pernille Esdahl i bogens sidste artikel, hvilke konsekvenser det faktisk har for præster ansat i folkekirken, at denne er underlagt almene offentligtretlige krav, og de viser, hvilke rammer forvaltningsretten sætter for udøvelsen af præsteembedet. Forfatterne gennemgår, hvilke retlige spørgsmål der må tages stilling til i forvaltningsmæssige afgørelsessager, idet de ud fra en aktuel sag vedrørende folkekirkemedlemmers ret til kirkelig betjening i deres sognekirke tager begrebet "særlig tilknytning" som gennemgående eksempel. Konklusionen er, at præstens embedsudøvelse må omfatte myndighedsudøvelse, faktisk forvaltningsvirksomhed og gejstlig faglighed, idet der dog ikke kan sondres ubetinget mellem disse dimensioner af embedet.

Redaktionen af *Folkekirkens embeder. Kirkeretsantologi 2011* har haft fire medlemmer: Kirsten Busch Nielsen, Lisbet Christoffersen, Peter Garde og Peter Lodberg. Kirsten Busch Nielsen har fungeret som hovedredaktør. Peer review af manuskripterne er foretaget af den samlede redaktion.

Redaktionen takker forfatterne for deres bidrag. Ligeledes skylder vi Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond tak for økonomisk støtte til udgivel-

FORORD

sen. Og endelig takker vi cand.theol., ph.d.-studerende Christian Hjortkær, Københavns Universitet, for hjælp med manuskripttilrettelæggelsen og forlagsredaktør Henrik Brandt-Pedersen for samarbejde om bogens udgivelse.

På redaktionens vegne
Kirsten Busch Nielsen
København, oktober 2011

I INDFALDSVINKLER

Det almene, det særlige og det helt særlige embede

Forholdet mellem folkekirkens præsteembeder teologisk belyst

Af Kirsten Busch Nielsen

Selv en hastig gennemlæsning af den tredje af de fire kirkeministerielle betænkninger fra de senere år, Betænkning 1503 om *Uddannelse og efteruddannelse af præster*, viser, at ordet “delegation” her spiller en særlig rolle, “delegation” forstået som formel overdragelse af beføjelse, myndighed, ansvar eller opgave til andre, en betydning, der kommer af det latinske “legare”: “sende”, “udnævne” og “overdrage” (*Den Danske Ordbog*, Delegere, 1; Delegation, 2). Forholdet mellem præst, provst og biskop er, forstår man, et spørgsmål om delegation. Gransker man 1503 nøjere med henblik på dette begreb, viser der sig derfor et øjebliksbillede af, hvordan der *de facto* tænkes om embederne i folkekirken blandt dem, der har medansvar for forvaltningen og tilrettelæggelsen af embederne. Dette øjebliksbillede skitserer jeg som det første i det følgende. Dernæst undersøges med udgangspunkt i et af Martin Luthers tidlige arbejder evangelisk-luthersk embedsforståelse med henblik på forholdet mellem embedet i ental og embederne i flertal. Skal den uudlignelige spænding i embedssynet, som gør sig gældende mellem ental og flertal samt mellem ligestilling og over-/underordning, blive stående, er “delegation”, konkluderer jeg, teologisk set ikke noget uproblematisk begreb at

beskrive forholdet mellem det almene, det særlige og det helt særlige embede med.

At delegere – et begreb i højkonjunktur

Man snubler nærmest over “delegation” og “delegere” ved læsningen af 1503. På den ene side gør betænkningen sig ingen anstrengelser med at definere, hvad “delegation” betyder. Ordet bruges helt upåfaldende. I lyset af begrebets centrale rolle er dét påfaldende. På den anden side bliver “delegation” af betænkningens forfattere nemlig forstået som et vigtigt element i forholdet mellem instanser og embeder i folkekirken, næsten et redskab til at få samspillet mellem disse instanser og embeder til at fungere på den måde, de skal, hvis betænkningens forslag om uddannelse og efteruddannelse af præster skal virkeliggøres. Hvad betænkningen i øvrigt handler om, og hvad dens forslag går ud på, kan vi lade ligge. Hvilken skæbne dens forslag, som har været i høring og er blevet debatteret i en række fora, ender med at få, er mig bekendt stadig uvist, så også det lader vi ligge. Formålet med analysen af betænkningen er alene at fremlægge, hvad der forekommer mig at være et eksemplarisk og repræsentativt udtryk for den folkekirkelige embedsforståelse i dag, og altså ingenlunde at tage betænkningen for mere, end den er, endsige at anmelde den som teologisk traktat ved at trække den af led på et fagteologisk begrebsapparats prokrustesseng.

Analysen hviler på den antagelse, at det er sandsynligt, at forestillingen om magt- og kompetencefordeling og dermed om delegation og det at delegere (magt, myndighed, ansvar og opgaver) simpelthen spiller en større rolle i den kollektive bevidsthed i dag end tidligere svarende til, at begreber og udtryk vedr. ledelse gennem en årrække har været *lingua franca* i private og offentlige institutioner fra børnehaver over universiteter til folkekirken og forsvarret. I en sammenligning med en tekst, som er 10 år ældre end Betænkning 1503, nemlig Preben Espersens *Kirkeret* fra 1999, falder det i øjnene, hvor tilbageholdende han synes at være med at beskrive relationerne mellem instanser og embeder som “delegation”. Kun et par gange optræder “delega-

tion” og bøjningsformer af “delegere” i *Kirkeret* og da kun med marginal betydning for forholdet mellem embedsindehaverne (Espersen 1999: 96, 102, 139). Genreforskellene ufortalt er øjebliksbilledet i Betænkning 1503 forskelligt fra øjebliksbilledet i *Kirkeret*. Selv om det altså kan være, at 1503 blot er på højde med sin tid med sin forkærlighed for ledelse og ledelsesstrukturer, så ordet “delegation” uden store overvejelser er flydt forfatterne i penen, er der dog andre end mig, der har noteret sig, at “delegation” spiller en central rolle i teksten. I hvert fald et enkelt af hørings svarene til 1503 slår ned netop der og stiller en række konkrete, især juridiske og forvaltningsmæssige spørgsmål til, hvad “[‘delegation’] betyder i praksis”.¹

Også i forhold til brugen af “delegation” i teologisk sammenhæng i øvrigt er 1503 hurtig på aftrækkeren. Et repræsentativt standardværk som *Theologische Realenzyklopädie*, der blev udgivet på forlaget de Gruyter i årene 1977-2004, taler relativt sjældent om “Delegation” (i den relevante betydning af ordet), og mens forfatterne til *TRE* ellers ikke er blinde for betydningen af at kunne gøre rede for den slags relationsbestemmelser, som det f.eks. sker i de omfattende artikler om almene begreber som “Macht”, “Stellvertretung” og “Verantwortung”, har værket ingen artikel om “Delegation”. Begrebet bruges ikke ofte, og det defineres ikke, men det betyder på den anden side heller ikke, at *TRE* slet ikke vil vide af det. Når det en sjælden gang optræder i *TRE* i en sammenhæng, hvor talen er om spørgsmål vedr. det kirkelige embede, sker det med samme selvfølgelighed som i Betænkning 1503. Blot et enkelt eksempel: I omtalen af striden i det 19. århundrede og langt ind i det 20. i luthersk teologi om embedets og ordinationens indstiftelse “fra oven” versus deres overdragelse “fra nedentil”, dvs. fra menighed til præst, i artiklen “Ordination” bruges ordet “Delegation” om det sidstnævnte, menighedens overdragelse af embedet til et enkelt medlem som præst. Hvad der i denne sammenhæng er det højere og det lavere trin, kan man selvfølgelig diskutere. En passant skal det alligevel bemærkes, at *TRE* her udtrykkeligt taler om

1. Høringsvar fra domprovst Jens Torkild Bak med fællesudtalelse fra provsterne i Ribe Stift (udateret, <http://www.km.dk/fileadmin/share/Praesteuddannelse/Provster.pdf>, download 28. april 2010).

“Delegation von unten” (*TRE* 25, 350). For at sammenfatte: Når det gælder den ubekymrede og ikke præciserede brug af “delegation”, holder Betænkning 1503 altså niveau med de bedste.

Delegation mellem folkekirkelige instanser og embeder: Hvad er meningen?

Betænkning 1503 afspejler den omfattende, især i videste forstand praktisk-teologiske interesse for præsteembede og præsterolle i den danske kirkelige verden gennem de seneste 10-12 år og herunder den folkekirkelige forståelse af, hvordan præst, provst og biskop forholder sig til hinanden.² Ja, teksten har med udviklingen af begrebet “samarbejdende teologisk fællesskab” (f.eks. 1503: 5, 10, 12, 19 m.fl.) en særlig interesse i relationerne mellem embederne eller, som der står, “samspillet” mellem dem, “der har det særlige præsteembede” (5), altså præst, provst og biskop. Derudover kredser betænkningen i sagens natur om, hvordan tilsynet, som nu engang er hhv. biskoppens og provstens helt særlige opgave udover deres varetagelse af det – om jeg så må sige: almindelige – særlige embede, kan forstås ud fra betænkningens fokus på uddannelse og efteruddannelse. Ved siden af det kollegiale fællesskab mellem præst, provst og biskop som præster er betænkningen meget optaget af, hvad jeg vil kalde de vertikale eller hierarkiske relationer. Det viser sig i den påfaldende upåfaldende brug af “delegation”. Jeg kan tage fejl, men tilsyneladende siger betænkningen ingenting overhovedet om det almenpræstedømme. Det var måske heller ikke oplagt, men nævnes må tavsheden derom da lige.

1503 afslører ingen tvivl om, hvordan “delegation” og “delegere” skal forstås, men bruger ufortøvet løs af disse ord. Man møder dem i tre forskellige kontekster. “Delegation” beskriver den bemyndigelse eller det mandat (begge disse ord optræder), som en biskop kan give en provst til i provstiet at implementere dele af stiftets “kompetenceudviklingsstrategi og efteruddannelsesindsats” (Betænkning 1503: 14, 127, 127). Videre tales der om delegation

2. Til præsteembedets praktiske teologi er der i tiden siden 1998 udkommet et stort antal publikationer på dansk, jf. Nielsen 2010a: 421. Også provsteembedet skrives der om i forskellige teologiske regier (jf. f.eks. Nielsen 2009; Lindhardt og Andersen 2010), bispeembedet ligeså (jf. f.eks. Nielsen 2010).

fra provst til præst af tilsyn med præster i uddannelsesstillinger (103). Endelig foreligger der en "delegation" fra kirkeministerium til biskop, når det gælder arbejdsgiveransvaret over for provster og præster i stiftet (50, 146). I ingen af disse sammenhænge, hvoraf de to første repræsenterer tyngdepunkter i betænkningens forslag, ofres der trykssværite på at udrede, hvad "delegation" betyder. Brugen er, som vi skal se, heller ikke entydig. Dog går det igen i alle tre kontekster, at "delegationen" på en eller anden måde sker fra et højere til et lavere trin (fra biskop til provst, fra provst til præst, fra ministerium til biskop).

Lad os først se på forholdet mellem biskop og provst. For at provsten skal kunne løse de opgaver, som koordineringen af efteruddannelsesindsatsen på provstiniveau indebærer, skal provsten have kompetence til det, kompetence nu i dette ords primære betydning: (formel) bemyndigelse til at foretage sig bestemte ting, her som i reglen af administrativ art (*Den Danske Ordbog*, Kompetence, 1). Denne kompetence kommer i stand, idet biskoppen "delegerer kompetence til provsten til at handle på sine vegne i en række forhold," hvoraf to særligt udhæves, nemlig at provsten bemyndiges til at kunne bevilge tjenestefrihed til efteruddannelse og til at bevilge befordringsgodtgørelse (14-15, 127). Den delegerede kompetence er i sagens natur begrænset. Eksempelvis understreges det, dog uden nærmere begrundelse, at den "nærmere bemyndigelseaftale indgået mellem biskoppen og provsten", hvorved kompetencer på efteruddannelsesområdet foreslås delegeret til provsten, ikke omfatter studieorlov (16, 128).

Begrænsningen ligger også i, at biskoppen, der har foretaget delegationen, ikke overraskende kan kalde den tilbage, som der står et par gange (14, 125). Det gentages med eftertryk, at delegationen af kompetence til provsten ikke gør biskoppen selv mindre kompetent: "Delegationen betyder ikke, at biskoppen bliver frataget sine kompetencer" (14, jf. 125). Hvad betyder den så? At "biskoppens kompetencer primært aktiveres gennem ledelse i forhold til provsterne" (14, 125). Der er altså tale om en biskoppelig kompetence, som det "primært" overlades til provsten at udøve, men som biskoppen stadig har i hænde og kan gøre brug af. "Delegationen [...] forhindrer ikke biskoppen i at tage selvstændige initiativer på uddannelsesområdet" (14, 125).

Betænkningen fremhæver, at biskop og provst skal drøfte rammer og målsætning for kompetenceudvikling og efteruddannelsesindsats i provstiet (125), og at provsten skal aftale sine konkrete dispositioner på området med biskoppen (14, 127). Dette synes indlysende, når kompetencen til at lede kompetenceudviklingen er en, de begge har del i, biskoppen i kraft af sin stilling (hvad enten denne skal forstås som tilsynsembede eller arbejdsgiveransvar), provsten efter delegation fra biskoppen.

I tilfælde, hvor en præst, som der står, “modsætter sig” efteruddannelse, selv om provsten skønner, at der er behov for noget sådant af hensyn til arbejdets udførelse, “overgives sagen til det gejstlige tilsyn” (14). Det er forståeligt, at 1503 beskriver mulige konflikter som denne, så der kan tages højde for dem på forhånd. Hvad jeg vil have frem, er, at sagen i tilfælde af uenighed mellem provst og præst om præstens behov for at komme på skolebænken overgives “til det gejstlige tilsyn”. Betyder det, at når provsten leder efteruddannelsesindsatsen efter delegation, sker det efter betænkningens forståelse *ikke* inden for rammerne af det gejstlige tilsyn eller ved en delegation af tilsynsforpligtelsen? Næppe. I hvert fald vil det i så fald ikke stemme overens med, at betænkningen i sin redegørelse for biskoppens “præstelige hovedopgaver” i afsnittet “Bispespejl” (49-51, forfattet af biskop Karsten Nissen) nævner tilsynet med stiftets præster og menighedsråd og da tilføjer, at dette tilsyn skal udøves “igennem et samarbejde med provsten som biskoppens lokale repræsentant” (50). At det, bispespejlet giver, er en teologisk skitse af forholdene i folkekirken, som de er nu, mens betænkningen beskriver forslag til, hvordan de kunne ændres fremover, gør her ingen forskel. Betænkningen siger da også direkte et sted, at provsten “deltager i det gejstlige tilsyn” (128). Man må gå ud fra, at når 1503 taler om delegation af kompetence fra biskop til provst med henblik på præsternes efteruddannelse, er det kompetencen til at øve tilsyn, der delegeres.

På dette sted henviser 1503 til en af sine forløbere, Betænkning 1477 om *Opgaver i sogn, provsti og stift*, der “har beskrevet provstens opgaver”. Den kan åbenbart gælde som forpligtende udtryk for den folkekirkelige forståelse af provstens embede. I 1477 lyder den nødtørftige formulering, som der henvises til, at “provstearbejdet kan opdeles i tilsyn, økonomi og administra-

tion” (1477: 29), og tilsynet beskrives alene som “provstesyn”, nemlig (“bygningsteknisk” og “liturgisk”) tilsyn med bygninger (sst.). På hvilket grundlag provsten udøver sit tilsyn, siger 1477 ikke noget om.

Det må indskydes, at diverse retlige formuleringer vedr. provstens myndighed mellem biskop og præst ikke er meget klarere i andre folkekirkelige tekster, men omvendt heller ikke siger noget, der peger i anden retning end 1503. Danske Lov 2-16-1 (1683) bestemmer provsten som biskoppens medhjælper, der skal “see til, at alting gaar allevegne skikkelig og ret til” (citeret efter Espersen 1999: 108). Ifølge Preben Espersen udmøntes dette i, at provsten er præstens nærmeste tilsynsførende, der i praksis i reglen varetager “en række tilsynsfunktioner, der ellers skulle udøves af biskoppen” (Espersen 1999: 108). Lad os også få med, at Preben Espersen fastslår, at der (kirkeretligt set) ikke består “noget egentligt over- og underordningsforhold” mellem provst og præst og heller ikke mellem biskop og præst (58, 99, 108). Biskop og provst har ifølge Espersen ingen almindelig adgang til at give præsten tjenestebefalinger og bindende anvisninger. Det er grunden til, at tilsynsfunktionen kræver et særligt hjemmelsgrundlag (99).

“Delegation” er også, hvad det i 1503 drejer sig om i omtalen af tilsynet med og ansvaret for praktikpræster i den foreslåede uddannelsesstruktur. Også her er provsten i fokus. Praktikpræster “fungerer under provstens tilsyn og ansvar”, siger betænkningen og tilføjer, at “opgaven [med dette tilsyn] kan delegeres til en af præsterne i provstiet” (103). I den forbindelse kan jeg ikke undlade at nævne, at der er sammenhænge, hvor betænkningen *ikke* taler om delegation. Betænkningen foreslår, at praktikpræster ikke ordineres til praktikken, men at en praktikant under sit praktikforløb “fungerer [...] som præst på sin vejleders og eventuelle teampræsters ordination” (8, 90). Her optræder ordet “delegation” ikke. Hvad “på” (“sin vejleders [...] ordination”) betyder, siges ikke. Men “efter delegation” er åbenbart ikke, hvad man skal forstå derved. En kompetence til at lede efteruddannelse kan delegeres. Retten og pligten til at øve gejstligt tilsyn kan måske delegeres. Men når de rettigheder og pligter, der følger af ordination, skal udstrækkes til at gælde en anden end den ordinerede som foreslået i betænkningen, ja, så sker det ikke efter delegation.

Disse første måder at bruge (og at undlade at bruge) “delegation” har med kirkens og det kirkelige embedes gejstlige eller åndelige dimension at gøre. Det har den tredje og sidste forekomst af begrebet ikke. Den vedrører forholdet mellem kirkeministerium og biskop, hvormed vi er inde i den del af biskoppens embedsudøvelse, som traditionelt betegnes som den verdslige eller borgerlige. Lakonisk siges det et par gange i 1503, at biskoppen “efter delegation fra Kirkeministeriet [udøver] arbejds giveransvar over for stiftets præster og provster” (146, smlg. 50). Spørgsmålet er, om “delegation” fra en forvaltningsmyndighed til en anden, altså fra ministerium til biskop, er det samme som “delegation” fra ét gejstligt embede til et andet eller – for at foregribe, hvad vi straks kommer til – fra én dimension eller én funktion af det ene embede til en anden.

Det evangeliske præsteembede – ligestilling og ... hierarki?

Hensigten med denne læsning af Betænkning 1503 er ikke at underkaste dens begrebsbrug en kritisk analyse, som teksten allerede i betragtning af sin genre selvfølgelig hverken kan eller skal holde til. Som sagt læser jeg betænkningen som et dækkende, alment og tidstypisk udtryk for folkekirkens embedsforståelse ikke mindst vedr. den indbyrdes kollegialitet mellem præst, provst og biskop (jf. “det samarbejdende teologiske fællesskab”) og det forhold mellem dem, som eksistensen af tilsynsfunktionen forudsætter. Det er der alt sammen ingen problemer i. I den konkrete brug af yndlingsordet “delegation” er der som vist en del uklarheder: Snart er vi på det gejstlige felt, snart på det verdslige; snart drejer det sig på det gejstlige felt om delegation af gejstligt tilsyn som sådan, snart om delegation af konkrete kompetencer knyttet til tilsynet; snart kan rettigheder og pligter knyttet til embedets gejstlige side delegeres, snart ikke; snart og altså ganske hyppigt bruges ordet “delegation”, snart alternativer som “bemyndige” og “give mandat” på den ene side og “repræsentere” (biskoppen lokalt), “deltage” (i gejstligt tilsyn) og være “medhjælper” (for biskoppen) samt handle på vegne af og i stedet for (varetage funktioner, der ellers skulle udøves af en anden) på den anden side. Om der skulle være problemer i dette, altså i, at der er disse uklarheder i 1503, er sådan set ikke spørgsmålet. For uklarhederne hører jo med til

1503's billede af folkekirkens aktuelle embedsforståelse. Om den kan vi altså iagttage, at organiseringen af det helt særlige embedes tilsyn med det særlige embede er et *issue*, noget, tankerne kredser om, så der siges en del om, hvilket embede der skal gøre hvad og på hvilket grundlag, men at denne organisering ikke desto mindre ikke fremstår transparent. Disse to ting er, hvad brugen af delegationsbegrebet viser.

Og så skal vi videre. Hvordan kommer vi det? Jeg vil gå bag om den faktiske folkekirkelige embedsforståelse til dens (om så skal være: normative) teologiske grundlag og dér stille skarpt på den del af det, som interessen i dag for embedernes indbyrdes relationer må formodes at hvile på teologisk set, dvs. når der ses bort fra den aktuelle bevågenhed over for ledelse og ledelsesstrukturer. For 1503 er ikke kun udtryk for en af tidstypisk ømfindtlighed over for ledelsen og alt dens væsen præget embedsforståelse, men *i sidste ende* også for den evangelisk-lutherske kristendomsforståelse og derunder embedsteologi, som folkekirken må være forpligtet på i kraft af sin evangelisk-lutherske identitet. I denne embedsteologi finder man systematisk set en spænding, som uklarhederne i 1503 måske *også* kan ses som et udtryk for. Så nu en teologisk overvejelse om den i det evangeliske præsteembede indbyggede spænding mellem, ja, kort sagt mellem embedernes ligestilling *de jure divino* og deres hierarkiske ordning *de jure humano*.

Denne spænding er det vigtigt at lade komme frem – *ikke* først og fremmest for at kunne afdække og løse mulige kompetencestridigheder mellem biskopper, provster og præster og bidrage til et ordentligt og formålsfremmende arbejdsmiljø, selv om også dét skal gøres, bl.a. fordi embedets og embedernes indretning ikke må stå i vejen for deres opgave og funktion. Den nævnte spænding skal frem, fordi den, medfødt som den er i luthersk teologi, er udtryk for noget væsentligt i embedssynet, og fordi embedsforståelsen i sig selv er væsentlig for kristendomsforståelsen og dermed kirkens teologiske identitet, væsentligere end det ofte forudsættes. Griber man fejl i forhold til embedet, griber man fejl i forhold til evangeliet. Denne alvor med hensyn til embedet ligger allerede i den normative, men jo også sparsomme formulering i 1530 af embedsforståelsen i *Den Augsburgske Bekendelse, Confessio Augustana*, som jeg forudsætter: Art. 5 (om det kirkelige embede funktionelt

forstået som indstiftet med det formål at forkynde evangeliet og række sakramenterne), art. 14 (om den kirkelige ordnings princip, at offentlig forkyndelse og sakramentsforvaltning forudsætter ret kaldelse) og art. 28 (om den kirkelige magt, dvs. biskoppernes mandat til at forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne, en magt, *potestas*, som udøves efter guddommelig ret, *de jure divino*, nemlig *idet* evangeliet forkyndes, og sakramenternes forvaltes, altså alene ved ordet, og som er forskellig fra den borgerlige eller sværdets magt, som biskopper også kan have, og som de alene har efter menneskelig ret, *de jure humano*).

Lad os begynde med det grundlæggende: Hvad betyder embede?³ Etymologisk set har ordet “embede” helt eller delvis rod til fælles med “amt” og dermed med det tyske “Amt” (*Ordbog over det Danske Sprog*, Embede). “Amt” blev gennem kirkens historie den dominerende, men også noget skæve oversættelse af det ord, hvormed urkristendommen som bevidnet i Det Nye Testamente beskriver de “personbårne tjenester og funktioner til samling og opretholdelse af den kristne menighed”, nemlig *diakonia* (Roloff 1978: 509). På latin fik kirkens åndelige og administrative ledelsesopgaver igennem den vestlige kirkes første århundreder betegnelserne *ministerium* og *officium*. Det er disse ord, der senere blev gengivet med “Amt” på tysk (Führer 2001: 16). Martin Luther – for at springe frem eller tilbage til ham – anvender både *ministerium* (*verbi divini*) og *officium* (*verbi dei*) og i de tyske skrifter “Dienst”, “Am(p)t” og “Predigtamt” (sst.). Således er embedsindhaveren ifølge Luther en *presbyter* eller *minister* i de latinske tekster og en “Pfarer” eller “Diener (des Wortes)” i de tyske.

Kernen i luthersk embedsforståelse ligger imidlertid i sontringen mellem præsten som embedshaver i den nævnte betydning og den forståelse af præsten, som knytter sig til et andet ord, nemlig *sacerdotium* hhv. *sacerdos*, der er den latinske gengivelse af *hieréis* (*arkhiereús*), som Det Nye Testamente anvender om tempelpræsten og om Kristus såvel som om den kristne, og

3. En kortere version af den følgende analyse af luthersk embedsforståelse har jeg efter Selskab for Kirkerets forårsmøde 2010 præsenteret i *Fønix 2010* (Nielsen 2010b).

som først relativt sent i kirkehistorien bliver brugt om kirkens embedshavere, biskopper og præster (Bradshaw 1997: 414). I sine tidlige skrifter, hvoraf jeg her vil koncentrere mig om *De instituendis ministris ecclesiae* fra 1523, skelner Luther således mellem *sacerdos* (“Priester”) og *presbyteros/minister* (“Pfarer”/“Diener”) og gør i den forbindelse gældende, at alle kristne er *sacerdotes* og alle *sacerdotes* kristne (Luther 2009: 598).⁴ Alle kristne har altså de rettigheder og pligter, som *sacerdotes/præsterne* har. Disse opgaver omfatter forkyndelse af Guds ord, at døbe, at uddele nadver, at binde og løse synder, at yde åndelige ofre (lovprisning og taksigelse), at gå i forbøn og at prøve læren, syv indbyrdes forbundne opgaver (602-626). “Alle kristne er præster [i denne betydning af ordet], og alle præster er kristne” (598, min oversættelse). Præst er ifølge Luther ikke noget, man bliver ved at få håret klippet af og blive salvet eller – kan man fortsætte – ved at blive udvalgt, få hvervet overdraget eller delegeret. Præst er ikke noget, man *bliver*. Det er noget, man *fødes* til, nemlig i dåben som en genfødsel (sst.). De rettigheder og pligter, som erhverves derigennem, påhviler alle kristne. For så vidt er de ligestillede – eller “ligestillede” skal man hellere sige, for Luther bruger ikke dette moderne ord og forestiller sig ikke en “demokratisk” lighed (jf. Andersen 2010). Hvordan rettigheder og pligter i deres ligestilling end beskrives, f.eks. som den lige pligt til at tjene og elske hinanden, skal det med, at ligebyrdigheden ikke beror direkte på de kristnes forhold til hinanden, men på det forhold, de hver især har til Gud. Luther fortsætter: “For da som vist alle disse ting er fælles for alle kristne, er det ikke tilladt nogen at træde ind i midten og tilegne sig selv alene det, der tilhører alle. [...] Retten [til at gøre det] er fælles, og dette forhold tvinger til, at en – eller hvor mange fællesskabet nu finder passende – udvælges eller antages, som på vegne af dem og i deres navn, der har den samme ret, udøver disse forpligtelser offentligt, så der ikke kommer en hæs-

4. *De instituendis ministris ecclesiae* gælder fremlæggelsen af en embedslære på grundlag af reformationens forståelse af evangeliet. Efter at have udviklet sit syn på embedet ud fra det almene præstedømme (jf. Ex 19,6; 1 Pet 2,5,9; Åb 1,6; 5,10; 20,6) i tidligere arbejder fremlægger Luther i 1523 mere samlet sit syn på embedet, bl.a. netop i *De instituendis ministris ecclesiae*.

lig forvirring i Guds folk, og der ikke opstår et Babylon i kirken” (626, min oversættelse).

Retten til “at træde ind i midten” er alle kristnes. Det er en ret, som menigheden af kristne suverænt er i besiddelse af (jf. Widmann 2007: 413). Her rører vi ved en tankegang, som *Confessio Augustana* og de øvrige lutherske bekendelsesskrifter ikke tager op udtrykkeligt, nemlig forestillingen om det almene præstedømme, men som bekendelsesskrifternes ekklesiologi sagligt set hænger sammen med (Wenz 1998: 317). Retten til “at træde ind i midten” er alle kristnes, dvs. menighedens, som Luther foretrækker at sige for at undgå det belastede ord “kirke”. Denne rettens almindelighed begrundes negativt, at ingen kan bruge retten for sig selv. Den kan kun udøves af fællesskabet af kristne. Men det kan den netop kun ved, at de udvælger eller antager den eller dem, der på deres vegne skal gøre brug af denne ret. Denne udvælgelse bliver med andre ord til som en art nødret. For hvad skulle man ellers gøre, når retten tilkommer alle, for at undgå, at et kaotisk Babylon bliver udfaldet? De teologiske og historiske aspekter af, hvordan denne udvælgelse nærmere er blevet forstået og kan forstås med hensyn til grundlag og procedure (udrustning, uddannelse, kaldelse og ordination), må jeg her og nu lade ligge. Afgørende er, at Luther i skriftet fra 1523 giver en af de enkleste formuleringer af forholdet mellem det almene og det særlige præstedømme. De, der er indehavere af det særlige embede, skal, fortsætter han, kaldes tjenere, diakoner, biskopper, husholdere og presbytere, men ikke præster, *sacerdotes* (og de har, understreges det, ingen *character indelebilis*) (628-630).

Her er der tale om, at der sker en udvælgelse eller overdragelse og dermed også om, at den udvalgte repræsenterer og handler stedfortrædende for dem, der har valgt vedkommende. Embedet udfører det, som alle kristne skylder at gøre, og har præcis den frihed og myndighed, som også fællesskabet af kristne har. Her sker der, om man vil, en delegation fra neden. Sådant må sagen anskues, hvis man tilslutter sig det synspunkt, som jeg også vil gøre til mit, at indstiftelse fra oven og overdragelse fra neden sagligt set hører sammen og derfor ikke skal spilles ud mod hinanden, som det ellers i nogle tilfælde er sket i dogmehistorien (jf. Prenter 1977). Embedet er nemlig ikke et

nådemiddel ved siden af evangeliet og sakramenterne, men er en implikation af evangeliet, og *på den baggrund* kan man godt betragte embedet som indstiftet “fra oven” og som en ordning, der hører kirkens væsen til (jf. Jünger 2000: 377; Wendebourg 2006: 536). Hertil føjer sig derfor også tanken om, at embedet på en eller anden måde repræsenterer Kristus (jf. Luk 10,16), selv om også dét unægtelig kræver sine mellemregninger, der kan gøres mere eller mindre raffinerede, som det netop er demonstreret på avanceret måde i dansk teologi (jf. Prenter 1965), og som det også kompliceres og udfordres af vores behov i dag for, kort sagt, synlige aktører på det religiøse marked, der på en eller anden måde repræsenterer os, selv om vi i trosspørgsmål ikke kan repræsenteres af noget andet menneske.⁵

Når overdragelsen af embedet “nedefra”, fra menighed til præst, er sket, er spørgsmålet, om der så hersker ligestilling mellem dem, der har overdraget, og den, der har fået overdraget? Ja. De har del i det samme almene embede, dvs. i samme forpligtelser og dermed også i samme usikkerhed, om de kan indfri forpligtelserne. I art. 4 i Barmer Erklæringen blev det i 1934 formuleret sådan, at “udøvelsen af den tjeneste, der er betroet og befalet hele menigheden,” ikke implicerer, at det ene embede rangerer over det andet (“keine Herrschaft der einen [Ämter] über die anderen”). Men det almene og det særlige embede har forskellige ansvar. Der er forskel på, om de syv grundfunktioner, som Luther opererer med i den nævnte tekst, varetages af menigheden, hvor alle har ret til at udøve dem, eller af præsten, der er blevet “udvalgt eller antaget” til at “træde ind i midten”. Men et over-og-under er der ikke tale om. Præsten står ikke over menigheden. Men nok over for menigheden. Også her må jeg udelade nogle mellemregninger. Ikke mindst de faktiske vanskeligheder med i dagens folkekirke at få forholdet mellem menighedens almene embede og det særlige embede til at balancere eller være i kredsløb i deres gensidighed og i kredsløb med den offentlighed, som en horisont for det hele, kunne fortjene en overvejelse. Men dette er ikke stedet dertil.

5. Jeg nøjes med at henvise til min diskussion af forholdet mellem embede og repræsentation (med litteraturhenvisninger) i Nielsen 2010a: 424-429.

Det er god, *virkelig* god, luthersk teologi at tale om det særlige embede i ental med den begrundelse, at svarende til, at embedet har én opgave, nemlig den offentlige forkyndelse i prædiken og sakramenter, er embedet ét. Af samme grund kan der også kun tales om ordinationen, hvor den enkelte får overdraget embedet, i ental. Men i praksis kan og skal embedet indrettes på forskellige måder og er også blevet det historisk. Blot repræsenterer denne embedspluralitet ikke en nødvendighed teologisk set (jf. Jüngel 2000: 377). Folkekirken privilegerer sognepræsteembedet, men har efterhånden tillige ganske mange specialpræstestillinger og præstestillinger, der fungerer på overregionalt niveau (stiftspræster, jf. Reuter 2009: 148-156), hvortil kommer provster og biskopper. Også denne indlysende og praktiske udvikling, der har taget fart gennem de senere år, en stigende grad af differentiering og professionalisering, hvor stadig flere typer af præstestillinger har set dagens lys, kunne tåle en teologisk gennemtænkning,⁶ men her og nu må det være tilstrækkeligt at slå fast, at en uddifferentiering af embedet i flere skikkelser heller ikke kan betyde, at princippet om embedernes principielle ligestilling anfægtes. De er ligestillede ud fra den opgave, som de udfører på fællesskabets vegne, og det vil ifølge kirkeordningen i praksis sige i kraft af deres ordination, og må være ligestillede i den gejstlige embedsførelses frihed og uafhængighed (Reuter 2009: 156).

Dermed er vi fremme ved bispeembedet og forholdet mellem præste- og bispeembede, et tema, der går tilbage til oldkirken, finder sin form i middelalderen, føres med ind i reformationstiden og i dag ikke mindst er omstridt i økumenisk sammenhæng (Wendebourg 2000: 6). Diskussionen gennem mere end 15 år om folkekirkens deltagelse i Porvoo-samarbejdet mellem anglikanske og lutherske kirker på De britiske Øer, i Skandinavien og i de baltiske lande vidner herom. Hvad bispeembedet angår, er vi på nogenlunde fast grund takket være *Confessio Augustana*, i hvert fald med hensyn til definitionen af biskoppens myndighed over for præstekolleger og menigheder på

6. Landsforeningen af Menighedsråd udsendte i 2009 publikationen *Præsten som generalist og specialist*, der imidlertid bliver ved det praktiske og strategiske og ikke betragter embedet teologisk. Se desuden Wendebourg 2000: 10-11 og Reuter 2009: 117-131.

den ene side og det verdslige, som det hedder, på den anden. Art. 28 efterlader ingen tvivl om, at der skal sondres mellem biskoppens gejstlige og verdslige opgaver, mellem dem, der skal løses ved evangeliets magt alene, og dem, der med *Confessio Augustana's* tidsbundne sprogbrug hører under sværdets magt eller, som det hedder i Kirkeordinansen, under kongens ordinans, i vore dage Folketingets og Kirkeministeriets, dvs. de opgaver, biskoppen skal løse som statslig tjenestemand m/k. Af bispeembedets komplicerede teologi og historie vil jeg blot tage den flig frem, at den lutherske biskop traditionelt dømmes i læren, ordinerer, visiterer (altså fører tilsyn) og repræsenterer (jf. f.eks. Prenter 1965: 189, Wendebourg 2000: 17-29). Nøjes vi her med at se på tilsynet, *episkopé*, gælder det altså præsternes forkyndelse og menighedernes gudstjeneste med henblik på, at det rette og frelsende evangelium forkyndes, og at gudstjenesten går til på en sådan måde, at det ikke står evangeliet imod.

På den ene side hviler tilsynsopgaven på menneskelig ret, den er *de jure humano*, for så vidt som kirkens struktur og embedsorganisation overhovedet er et ydre, menneskeligt anliggende og dermed i øvrigt noget, som i dag selvfølgelig forudsætter, at der også tages højde for lighed og ligestilling i disse ords moderne politiske og etiske betydning. Det gælder i virkeligheden både det gejstlige og det verdslige tilsyn. Men med det gejstlige tilsyn forholder det sig på den anden side alligevel ikke helt eller ikke kun sådan. Det har endnu en gejstlig, åndelig eller teologisk dimension. Den udøvelse af magt og myndighed, som bispeembedet er forpligtet på efter guddommelig ret, sker, sagde jeg, *idet* evangeliet forkyndes og sakramenternes forvaltes, altså alene ved ordets magt. Og hvad er det for en magt? Det er en magt, som er præcis så stærk og så skrøbelig, som den nu er. Den virker kun der, hvor ordet faktisk sætter sig igennem med åndens kraft. Det, der begrunder tilsynets nødvendighed, nemlig at evangeliforkyndelsen og sakramentsforkyndelsen nu engang er overladt til og varetages af mennesker, hviler på et skrøbeligt grundlag og sker uden garanti for, at den faktisk *er* evangelisk, er også det, der begrunder den inderste åndelige karakter af tilsynet. I dét står den, der fører tilsynet, og den, det føres med, lige. Dette er flygtige sager, som undrager sig det håndgribelige, og jeg er ikke blind for, at tilsynet i denne ån-

delige betydning er pakket ind i det ydre, retlige tilsynsansvar, som biskoppen har over for sine myndigheder og i henhold til kirkeordningen, og som præster ansat efter denne kirkeordning selvfølgelig er underlagt, og dét også i lærespørgsmål. Men der er altså en dimension af biskoppens virke såvel som af præstens, der i den forstand er rent åndeligt, at det faktisk kun er Guds ord og Guds ånd, der sætter kriterierne (jf. Horstmann 1984: 32-34).

For så vidt som det, at biskoppen bedømmer læren, ordinerer, visiterer og repræsenterer, er del af kirkens organisation *de jure humano*, kan biskoppen også opdele og delegerer disse opgaver f.eks. ved at bede en provst eller evt. via provsten en præst om at udføre dem på sine vegne på et bestemt sted og et bestemt tidspunkt (jf. Reuter 2009: 158). For så vidt vil jeg tilslutte mig Betænkning 1503's selvfølgelig sprogbrug og på dette punkt sige, at uklarhederne i betænkningens forestillinger om "delegation" er af en sådan art, at hvis man virkeliggjorde betænkningens forslag den dag i morgen, måtte uklarhederne være til at forhandle sig ud af med passende bistand fra jurister, forvaltningskyndige og arbejds sociologer og da også til at komme ud over. Men det skulle de i så fald også, disse uklarheder: udryddes.

Derudover stiller jeg mig spørgende over for, om det teologisk set giver mening at tale om at delegerer et gejstligt tilsyn forstået som den åndelige eller teologiske dimension af det. For set i dette perspektiv hviler tilsynet ikke på en objektivitet eller en konsensus eller andet, som egner sig som instans til at afgøre strid om kristendomsforståelsen, men – igen – alene på ordet selv. Forpligtelsen til at øve tilsyn kan af biskoppen eller provsten meget vel overdrages til en anden. Men varetagelsen af tilsynet må den enkelte, som nu har det efter gældende ordning, være alene om i ansvar og samvittighed.

Det, der fra teologisk hold må bringes ind i samtalen om organiseringen af det almene, det særlige og det helt særlige embede i folkekirken, er, at af den grundlæggende ligestilling af disse embeder, som er et andet udtryk for, at de er ét embede og hviler på noget, som er forudsat dem alle, følger det provokerende og besværlige forhold, at der i deres faktiske organisation er noget, der ikke kan organiseres, en ubestemmelighed, en uro, en frihed. Skal "delegation" også i de kommende år være et nøglebegreb i organisationen af em-

bederne i flertal, kræver også dét altså, at man gør sig klart, at noget *ikke* kan delegeres.

Summary

The article demonstrates which role the notion “delegation” plays in recent documents from the Evangelical-Lutheran Church of Denmark (e.g. the Ministry of Ecclesiastical Affairs’ Report 1503 on Education and Formation of Ministers, December 2008). Here, the relationship between bishop, dean and minister is described as “delegation”. The article critically goes behind this use of “delegation” and analyses theologically the Lutheran understanding of the relation between bishop’s, dean’s and minister’s ministries as a matter of equality. Thus, it is finally argued that because of the spiritual dimension of ministry, “delegation” can never be the full or fully clear description of what is at stake between bishop, dean and minister.

Litteratur

- Andersen, Svend. 2010. *Macht aus Liebe. Zur Rekonstruktion einer lutherischen politischen Ethik*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Barth, Hans-Martin. 1990. *Einander Priester sein. Allgemeines Priestertum in ökumenischer Perspektive*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Betænkning 1477: *Opgaver i sogn, provsti og stift*. Kirkeministeriet, juli 2006. http://www.km.dk/fileadmin/share/Struktur/samlet_bet%C3%A6nkning_tirsdag_04_07_endelig_-_sidetal.pdf (download den 28. april 2010).
- Betænkning 1503: *Uddannelse og efteruddannelse af præster*. Kirkeministeriet, december 2008. http://www.km.dk/fileadmin/share/Praesteuddannelse/Betaenkning_1503.pdf (download den 28. april 2010).

- Bradshaw, Paul Frederick. 1997. *Priester/Priestertum*, III.1. (Christliches Priesteramt. Geschichtlich). I: *Theologische Realenzyklopädie* 27. Berlin: de Gruyter, 414-422.
- Den Danske Ordbog*. 2004. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <http://ordnet.dk/ddo> (download den 28. april 2010)
- Die Barmer Theologische Erklärung. Einführung und Dokumentation*. Udg. af Alfred Burgsmüller og Rudolf Weth. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1983.
- Espersen, Preben. 1999. *Kirkeret. Almindelig del* [1993, 2. udg.]. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Führer, Werner. 2001. *Das Amt der Kirche. Das reformatorische Verständnis des geistlichen Amtes im ökumenischen Kontext*. Neuendettelsau: Freimund-Verlag.
- Horstmann, Johannes. 1984. Evangelium og politik i præstens prædiken – forkyn- delsesfriheden, det biskoppelige tilsynsembede og kirkeministeriet. I *aktuel an- ledning*. I: *Tidehverv* 58, 29-40.
- Jüngel, Eberhard. 2000. Thesen zum Amt der Kirche nach evangelischem Verständ- nis [2000]. I: *Indikative der Gnade – Imperative der Freiheit. Theologische Erörte- rungen* IV. Tübingen: Mohr Siebeck, 373-380.
- Lindhardt, Mogens og Erling Andersen. 2010. *Forandringer i provstierne. Provstier- nes udvikling og provsternes arbejde*. København: FIPs FORLAG.
- Luther, Martin. 2009. De instituendis ministris ecclesiae [1523]. I: *Martin Luther. Lateinisch-deutsche Studienausgabe* 3. Udg. af Günter Wartenberg † og Michael Beyer. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 575-647.
- Nielsen, Kirsten Busch. 2009. Provstens embede teologisk set. I: *Præsteforeningens Blad* 99, 993-997.
- Nielsen, Kirsten Busch. 2010a. Det uflyttelige. Det evangeliske præsteembede ifølge Peter Widmann – og derudover. I: *Gudstankens aktualitet. Bidrag om teologiens opgave og indhold og protestantismens indre spændinger. Festskrift til Peter Wid- mann*. Udg. af Else Marie Wiberg Pedersen, Bo Kristian Holm og Anders-Chri- stian Jacobsen. København: Anis, 411-430.
- Nielsen, Kirsten Busch. 2010b. Embede og kirke – før og efter folkekirkens tiltræ- delse af Porvoo-fælleserklæringen. I: *Fønix* 33, 104-114.

- Prenter, Regin. 1965. *Kirkens embede. Udkast til en det kirkelige embedes dogmatik med luthersk udgangspunkt*. Aarhus/København: Universitetsforslag/Munksgaard.
- Prenter, Regin. 1977. Die göttliche Einsetzung des Predigtamtes und das allgemeine Priestertum bei Luther [1961]. I: *Theologie und Gottesdienst. Gesammelte Aufsätze*. Århus: Aros, 207-221.
- Rasmussen, Steen Marquard. 2009. *Præsten som generalist og specialist*. Århus: Landsforeningen af Menighedsråd.
- Reuter, Hans-Richard. 2009. Der evangelische Pfarrberuf im Wandel – Kirchen- und berufssoziologische Hinweise. I: *Botschaft und Ordnung. Beiträge zur Kirchentheorie*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 116-131.
- Roloff, Jürgen. 1978. Amt, IV. (Im Neuen Testament). I: *Theologische Realenzyklopädie 2*. Berlin: de Gruyter, 509-533.
- Wendebourg, Dorothea. 2000. Das Amt und die Ämter. I: *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht 45*, 5-38.
- Wendebourg, Dorothea. 2006. Das bischöfliche Amt. I: *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht 51*, 534-555.
- Wenz, Gunther. 1998. *Theologie der Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche 2*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Widmann, Peter. 2007. Det uflyttelige i præsteembedet. I: *Pastoraleologi*. Udg. af Helle Christiansen og Henning Thomsen, 129-136.

Delegation og kollegialitet i praksis

Chefer, sjakbajser og tilsyn med selvstændige
sjælehyrder

Af Peter Fischer-Møller

Mit fokus vil være på tilsynsopgaven.¹ Hvad går den ud på? Hvordan kan den i dag udøves i praksis i samspil mellem biskop og provster? Hvordan forholder det sig alt sammen til vores evangelisk-lutherske folkekirkes grundlæggende embedssyn, formuleret i CA 5: “For at vi skal nå denne tro, er der indstiftet et embede til at forkynde evangeliet og række sakramenterne” (Grane 1976: 49)? “Delegation” er altså at forstå som delegation af en tilsynsopgave, en opgave, som i løbet af de seneste år har fået mange nye over- og undertoner. Og “kollegialitet” handler dels om det teologiske udgangspunkt, at vi som præster, provster og biskopper er kolleger i forhold til den for os alle centrale opgave: evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, dels om, at en af de opgaver, vi står overfor i den folkekirkelige virkelighed, er at udvikle kollegialiteten, at få mange dygtige solister til også at kunne og ville spille sammen i ensembler og orkestre.

1. Oplæg ved forårsmøde i Selskab for Kirkeret den 5. maj 2010.

Emnets aktualitet

Så sent som i lørdags på arbejderens internationale kamp- og festdag, hvor ordet solidaritet bølgede under den islandske askesky i Fælledparken og omegn, bragte Præsteforeningens Blad en artikel af foreningens formand Per Bucholdt Andreasen, hvori han slår et slag for den solidaritet, der efter hans og Præsteforeningens mening skal være mellem provst og præster i provstiet, idet det understreges, at vi i folkekirken grundlæggende kun har ét gejstligt embede, og at provst og præster således grundlæggende er præstekolleger, før de indgår i en kirkestruktur med ledelsesopgaver og instruktionsbeføjelser (Andreasen 2010).

Fokus på ledelse

Der har i de senere år generelt i samfundet været fokus på effektivisering i den offentlige sektor. Mange gamle hæderkronede offentlige organisationer og institutioner er blevet genstand for kritisk eftersyn og underlagt nye ledelsesstrategier, mange af dem er inspireret af New Public Management og udmøntet i forskellige former for mål- og rammestyring.

Ledelse er blevet en disciplin for sig selv. Nogle hilser denne udvikling velkommen og betragter det som en tiltrængt professionalisering af den offentlige virksomhed, andre ser mindre positivt på udviklingen og hvæser lejlighedsvis: djøfisering! Udviklingen fik tag i folkekirken, da “den dynamiske duo”, Bertel Haarder og Jakob Heinsen, tog fat på det kirkeministerielle område i 2005. I denne forbindelse er det særligt tre betænkninger, der tiltrækker sig opmærksomhed:

- Betænkning 1477 Opgaver i sogn, provsti og stift, juli 2006
- Betænkning 1491 Folkekirkens lokale økonomi, august 2007
- Betænkning 1503 Uddannelse og efteruddannelse af præster, december 2008

Fokus har været på provstiet som platform for udvikling af samarbejde og på provsten som katalysator og facilitator for processen (Andersen 2010: 272). Når der pludselig efterspørges en tydeligere ledelse i den folkekirkelige forvaltning, skyldes det, at folkekirken er kommet under pres. En del af presset kommer udefra i form af fortsat faldende medlemstal og dermed svækket indtægtsgrundlag. Samtidig har det vist sig vanskeligt ude i sognene at holde omkostningerne i ro, idet personaleudgifterne og særligt udgifterne til vikarer stiger væsentlig mere end pristallet. Desuden er der pres på den folkekirkelige struktur, da sognebevidstheden er svindende, medens skoler nedlægges, og plejehjem sammenlægges, og stadig flere pastorale opgaver derfor bedst løses på tværs af sogne- og pastoratstrukturen. Endelig betyder et stadig større fokus på personalepolitik og arbejdsmiljø, at menighedsrådenes arbejdsgeveransvar er blevet accentueret.

En anden del af presset kommer indefra, fra præster og kirkelige medarbejdere, som ikke længere hviler trygt i en gammel solistkultur, hvor hver passer sit, og man blander sig så lidt i hinandens arbejde som muligt. Mange nye præster har udtalte forventninger til ledelsen. Man efterspørges kollegialitet, kompetenceudvikling og anerkendelse. Og her peger pilen i første omgang på provsten som initiativtager til og koordinator af tjenstlige konventer, som teologisk kompetent sparringspartner, som opmærksom og nærværende medspiller i forhold til livet i sognene og som årvågen og aktiv i forhold til konflikthåndtering

Inden jeg går nærmere ind på de nye opgaver, der lægges på provsters og biskoppers borde i disse år, skal vi holde fast i det principielle, tilsynets teologiske begrundelse i en evangelisk-luthersk kirke.

Hvad er tilsyn, og hvad skal vi med det?

Biskoppen har til opgave at "holde fast ved den sunde lære". "Det er," skrev nu afdøde biskop Henrik Christiansen, "biskoppens vigtigste opgave at være en trofast, omsorgsfuld og nidkær vogter af den apostolske tradition i kirkens gudstjeneste med prædiken og sakramentsforvaltning og hele kirkens øvrige

indsats for menighed og folk og for verden. Troskab mod evangeliet og bekendelsen ... er det afgørende.” (Christiansen 2003: 12)

Udgangspunktet finder han i Apostlenes Gerninger 20,28, i Paulus' ord til de ældste i Efesos: “Tag vare på jer selv og hele hjorden; i den har Helligånden sat jer som tilsynsmænd, for at I kan være hyrder for Guds kirke, som han har vundet med sit eget blod.”

Tilsynet, som i parentes bemærket her ikke defineres som en funktion knyttet til et bestemt kirkeligt embede, men som en funktion, der varetages af en forsamling af menighedsrepræsentanter, har altså sammenholdet i kirken om Jesu Kristi evangelium, hans forkyndelse, død og opstandelse som centrum.

Det er værd at hæfte sig ved dette med tanke på debatten omkring folkekirkens tilslutning til Porvoo-samarbejdet, hvor en væsentlig del af kritikken netop har rettet sig imod, hvad kritikerne har opfattet som en oppustning af autoriteten i bispeembedet med formuleringer om tilsynet (episkopé) som tegn på kirkens apostolicitet. For mig er det helt afgørende, at dette tegn netop ikke entydigt knyttes til et bestemt embede, men er en funktion, som kan varetages på forskellig vis og med forskellig vægtning i medlemskirkerne.

I vores evangelisk-lutherske folkekirke er det ellers *Confessio Augustana*, der udstikker karakteren af og retningen for det kirkelige tilsyn. Udgangspunktet er, at der grundlæggende kun er ét gejstligt embede, således som det defineres i artikel 5, Om det kirkelige embede: “For at vi kan nå til denne tro, er der indstiftet et embede til at forkynde evangeliet og række sakramenterne. For ved ord og sakramenter som midler gives Helligånden, der – hvor og når Gud vil – virker troen i dem, der hører evangeliet: at Gud ikke for vore fortjenesters skyld, men for Kristi skyld retfærdiggør dem, der tror, at de tages til nåde for Kristi skyld.”

I artikel 7, Om kirken, præciseres det kirkelige embedes funktion: “Ligeledes lærer de, at der bestandigt vil forblive én hellig kirke. Kirken er nemlig de helliges forsamling, hvori evangeliet forkyndes rent og sakramenterne forvaltes ret.” I artikel 14 om de kirkelige ordninger fastslås det, “at ingen bør lære offentligt eller forvalte sakramenterne i kirken, hvis ikke han er rettelig kaldet.”

Og endelig fastslås følgende i artikel 28, Om den kirkelige magt: “Der har tidligere været store stridigheder om biskoppernes magt, hvorunder nogle på upassende måde har sammenblandet den kirkelige magt og sværdets magt. ... Men de mener således: nøglemagten eller biskoppernes magt er ifølge evangeliet magten eller Guds bemyndigelse til at forkynde evangeliet, til at tilgive eller tilbageholde synder og til at forvalte sakramenterne.”

På dette grundlag gjorde man i reformationen op med den hierarkiske kirkeinstitution og omdefinerede det kirkelige tilsyn så radikalt, at man ikke ville vide af ordet “biskop”, men kaldte de nye tilsynsmænd for “superintendenter”. Peder Palladius satte standarden for det gejstlige tilsyn i en evangelisk-luthersk kirke med en rejseaktivitet, der kan få nutidens embedsindehavere til at blive forpustede bare ved tanken. Og systemet fortsatte efter samme facon, så vi i visitatsbøger fra 1800-tallet kan følge en biskop Mynster og en biskop Martensen på rejse fra præstegård til præstegård Sjælland rundt. Vi kan i visitatsbøgerne følge biskoppernes teologiske og kirkelige kontrol med lære og orden og notere os kritiske og opmuntrende bemærkninger til de lokale præster og degne. Sådan udfoldede ledelsesopgaven sig først og fremmest gennem besøg og som et personligt mellemværende mellem biskop og præst. Jeg er helt sikker på, at de ærværdige biskopper fra fortiden ville have undret sig noget, hvis de var blevet stillet over for de ledelsesopgaver, der melder sig på banen i dag omkring: strategi, personalepleje, kompetenceudvikling, mediehåndtering, rådgivning, samarbejde.

Tilsyn i samarbejde

Det er min opfattelse, at et relevant kirkeligt tilsyn i dag er helt afhængigt af et tæt samarbejde mellem biskop og provster, og derfor påkalder det uddelegerede tilsyn, som provsterne udøver på biskoppens vegne og i samarbejde med biskoppen og provstekollegerne, sig særlig opmærksomhed. Og det er så, hvad jeg vil prøve at belyse i resten af dette oplæg. Jeg vil tage mit udgangspunkt for overvejelserne i provsteløftet: “Så lægger jeg dig på sinde med troskab og retsind at øve gerningen som provst i Den danske Folkekirke, at

være biskoppen en tro medarbejder, at føre tilsyn med kirkernes og præstembedernes ejendom og midler og påse, at de for kirken, dens præster og alle ansatte medarbejdere gældende love og bestemmelser overholdes, at rådgive og vejlede præster og menighedsråd og i alle ting foregå præsterne i dit provsti med et godt eksempel. N.N. Lover du mig, at du efter den nåde, Gud vil give dig, samvittighedsfuldt vil gøre dette?” (Ritualbog, 155)

Vi tager opgaverne en ad gangen:

1) *“at være biskoppen en tro medarbejder”*

Medarbejder. Det lyder lidt af historien om Eva og ribbenet – og den har der været en del forbehold overfor i de seneste par generationer! Men der er en vigtig pointe i begrebet “medarbejder”, nemlig den, at et tidssvarende tilsyn, som ikke kun og ikke først og fremmest består i et besøg med års mellemrum og de ret beskedne muligheder, man som biskop derigennem har for at danne sig et indtryk af og påvirke det kirkelige liv på stedet, nødvendigvis må udfolde sig i tæt samspil med provsterne, som er i jævnlig kontakt med provstiets præster og menighedsråd, og som derfor ved, hvor skoen trykker, og hvor der er gang i arbejde, der kan være til inspiration for flere.

Spørgsmålet fik en særlig vinkel og aktualitet i foråret, da kirkeministeren fremsatte et lovforslag, som bl.a. indeholdt et forslag om åremålsansættelse af biskopper. Spørgsmålet om åremålsansættelse har været bragt op i forbindelse med de seneste par bispevalg, og jeg skal ikke gå ind i en nærmere drøftelse af det her, blot konstatere, at man har en sådan ordning i nogle af vore tyske søsterkirker, så det er tydeligvis ikke i strid med det evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag! I denne sammenhæng er det interessante, at man fra kirkeministerens side ikke valgte at kæde en evt. åremålsansættelse af biskopper sammen med en tilsvarende åremålsansættelse af provster, skønt det under de nuværende forhold synes enklere praktisk gennemførligt, da provster ville kunne blive i deres præstestillinger efter et provsteåremåls udløb.

For mig at se bar lovforslaget, som det var fremsat, præg af, at man fra forslagsstillernes side primært anskuede biskopper som chefer i det offentlige, som man generelt har et ønske om at få ansat på kontrakter eller åremål, mens man ikke havde forholdt sig til det, som er biskoppens primære funk-

tion som ansvarlig for det kirkelige tilsyn i en evangelisk-luthersk kirke, hvor udgangspunktet for det kirkelige arbejde er forestillingen om det almindelige præstedømme, og hvor der grundlæggende kun er ét gejstligt embede, nemlig præsteembedet, i forhold til hvilket såvel det biskoppelige tilsynsembede som det uddelegerede tilsyn, der ligger hos provsterne, er at betragte som hjælpeforanstaltninger.

Biskopper og provster er med eller uden åremål fortsat præster, men præster, som har fået tillagt særlige pastorale opgaver. Og her er det, at samspillet mellem biskop og provster i dag er så vigtigt. Ikke kun og ikke først og fremmest i forbindelse med de heldigvis ret få "præstesager", som udvalgte medier bruger megen spalteplads på at eksponere. Mere i det dagligdags og udramatisk. I samspillet og samtalerne med nye præster, orientering af menighedsrådene ved præstevalg, bispeeksamen, indsættelse og etablering af mentorordninger for nye præster. I det fortsatte fokus på efter- og videreuddannelse, som det kommer til udtryk i de MUS-samtaler, som provster og præster fører med hinanden, og som udmønter sig i konkrete ansøgninger om frihed og midler til efteruddannelseskurser og -forløb, som biskoppen bevilger. I samspillet mellem udviklingen af den lokale kollegialitet i forbindelse med provstikonventer og de fælles kursustilbud på stiftsplan i form af stiftsmøder, fælles konfirmandarrangementer, salmesangsprojekter og stiftspræstestævner. Det og en del mere, som man i betænkning 1503 har navngivet "det samarbejdende teologiske fællesskab" (1503, 5) er vigtige dele af det biskoppelige tilsyn, som vanskeligt ville kunne løftes uden et tæt samarbejde mellem biskop og provster.

Hertil kommer så samarbejdet mellem biskop og provst omkring visitatser. Det gøres meget forskelligt fra stift til stift. Der er ikke andre fælles retningslinjer, end hvad der fremgår af Kirkeordinansen og Danske Lov. Men det kunne givetvis være nyttigt med en fælles drøftelse af visitatsens formål og muligheder i dag. I Mynsters og Martensens tid var et væsentligt element i visitatserne en faglig teologisk og kirkelig kontrol i forhold til præster og degne i stiftet. Et svagt efterskin af de følelser, en sådan visitatsvirksomhed har vakt, kan jeg som biskop mærke, når jeg går til gudstjeneste rundt om i stiftets kirker. Præsten nikker hastigt og kigger lige sit manuskript en hurtig

gang igennem og overvejer, mens bedeslagene lyder, om hun skal holde sig lidt mere strikt til ritualbogen end sædvanligt. Det kan være udmærket for såvel biskop som præst og lokal menighed at mødes til gudstjeneste, men meget "tilsyn" er der ikke i det. Og det er her, skoen trykker.

Vi er rigtig mange, som sætter pris på den lokalt forankrede folkekirke, på den store pastorale selvstændighed, som udfoldes rundt om i sogne og pastorer, på den mangfoldighed, der således gives rum for, og på den store selvstændighed og ansvarlighed, som vores kirkeordning har været med til at udvikle. Men vi står tilbage med et problem omkring den del af tilsynet, som har med det at bevæge sig inden for en fælles ramme, teologisk og kvalitetsmæssigt. Der er en tilbøjelighed til, at man i provstierne først mærker, at et problem er under opsejling, når rygter begynder at gå samtidig med, at præsten melder afbud til de lokale konventer. Ofte bliver der først taget fat på en problematisk situation, når de første formelle klager indløber. Og det er noget skidt, for på det tidspunkt har samarbejdsrelationerne ofte allerede taget skade, og man er begyndt at tænke, at den eneste farbare vej er en form for "skilsmisse". Også på dette punkt er et tæt samarbejde mellem biskop og provst omkring det kirkelige tilsyn nødvendigt. Derfor er det vigtigt, at provsterne fremover sikres arbejdsvilkår, der gør det muligt for dem lejlighedsvis at gå til gudstjeneste rundt om i provstiet og følge med på sidelinjen i det lokale kirkelige liv. Det vil give dem mulighed for at opdage problemer kvalitetsmæssigt og/eller teologisk, inden de er kommet af sporet, og det vil give biskoppen mulighed for at komme på banen, inden klagerne begynder at dumpe ind ad stiftets brevsprække.

Kort sagt: på området kirkeligt tilsyn som formidling af faglig inspiration og efter- og videreuddannelse er vi ret godt med i folkekirken, men når det handler om at forebygge konflikter og opdage problemer teologisk og/eller kvalitetsmæssigt, før de er kørt af sporet eller helt fast, har vi, hvad der med en nudansk eufemisme kaldes "et forbedringspotentiale". Der er brug for, at præsterne bliver støttet og fastholdt på "evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning" som deres kerneopgaver, og der er midt i alt det meget spændende kirkelige liv, som menighedsrådene synes, det vil være godt og nyttigt at udfolde, brug for at minde dem om det samme. Det vil styrke

en fælles forståelse for prioriteringer økonomisk og tidsmæssigt, og det vil kunne forebygge konflikter. Og her er brug for en indsats fra biskop og provster i samarbejde.

2) *“at føre tilsyn med kirkens og præsteembedernes ejendom og midler”*

Af erfaring – 9 år som provst i Ringsted-Sorø Provsti – ved jeg, at syn af kirker og ejendomme og koordineringen af og tilsynet med den kirkelige økonomi i provstiet er noget af det, der virkelig fylder i en provsts kalender. Selvom der ved provsteindsættelsen afgives et løfte på området, er det i virkeligheden lidt af en tilsnigelse at tale om “uddelegeret tilsyn”, for på det bygningsmæssige og økonomiske område har provst (og provstiudvalg) et selvstændigt tilsynsansvar, og biskoppen kommer formelt kun ind over med et overordnet legalitetstilsyn som den ene halvdel af stiftsovrigheden.

Men naturligvis bliver kirkernes vedligeholdelse og den kirkelige økonomi drøftet af biskop og provster i fællesskab. Og igen er det vigtigt ikke at se bygningsvedligeholdelse og økonomiforvaltning uafhængigt af det, som biskop og provster som præster har ansvar for: “evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning”. Når bygningsvedligeholdelse ikke bare overlades til arkitekter og økonomien til DJØFere, er det netop, fordi der er brug for en teologisk og kirkelig vurdering og prioritering af opgaverne. Den opgave er i første omgang forankret i menighedsrådet, hvor præsten er fuldgyldigt medlem, netop fordi præsten qua sin uddannelse og pastorale erfaring skal kunne bidrage til den nødvendige vurdering og prioritering også på det økonomiske område.

Jeg havde i nogle år fornøjelsen af at undervise kommende præster i budgetter og regnskaber på Pastoralseminariet og kunne her mærke et vist forbehold. Skulle man ikke overlade noget så håndgribeligt som penge og varmeanlæg til de valgte menighedsrådsmedlemmer? Fint nok i respekt for det almindelige præstedømme og de demokratisk valgte medlemmer som præst at lytte grundigt, men fri åndelighed har altså ikke noget med kristendom at gøre. Kristendommens centrum og omdrejningspunkt er inkarnationen, det, at Gud blev menneske, et menneske, der som vi var bundet til et liv, hvor økonomi og bygninger spiller en rolle (der var vist ikke for nylig holdt

syn over stalden og krybben i Betlehem!). Der er teologi i kirkeudsmykning, der er kirkesyn i prioriteringen mellem koncerter og sorggrupper, det er ikke evangeliet uvedkommende, om der er teleslyngeanlæg, ordentlig varmekforsyning eller tidssvarende toiletforhold, for troen kommer af det, der høres, og hvis forholdene er utilfredsstillende, dukker menigheden ikke op, og så bliver der hverken lytten eller tro ud af det. Derfor skal præsterne tage et medansvar for de nogle gange mudrede prioriteringer. Derfor spiller provsterne en afgørende rolle i forvaltningen af den kirkelige økonomi og bygningsmasse. Og derfor har også denne del af provsternes virksomhed relation til det biskoppelige tilsyn.

Endelig er de områder af økonomi og syn, der vedrører præsternes bolig og arbejdsforhold, direkte en del af det biskoppelige tilsyn, da biskoppen som lokal repræsentant for arbejdsgiveren har et formaliseret ansvar på disse områder, og da det tilsyn, provsten i denne sammenhæng udfører, er uddelegeret fra biskoppen.

3) "og påse, at de for kirken, dens præster og alle ansatte medarbejdere gældende love og bestemmelser overholdes"

Det er et legalitetstilsyn af et ikke helt ubetydeligt omfang, provsterne her pålægges set i lyset af den skærpede opmærksomhed på menighedsrådenes arbejdsgiveransvar. En opgave, som ikke er blevet mindre med indførelsen af nye overenskomster for de fleste kirkeligt ansatte pr. 1. januar 2010. De voksende forventninger til provstier og provster vedr. såvel økonomiforvaltning som på det personaleadministrative område har betydet, at provstiforvaltningen gennem de seneste 15 år er udvidet betydeligt. Provstisekretærens uddannelsesniveau, timetal og ansvarsområde er vokset mærkbart, og nogle steder er der på forsøgsbasis oprettet provstikonsulentstillinger. Indimellem rejser spørgsmålet: hvorfor er det egentlig en teolog og præst, der som forretningsførende medlem af provstiudvalget skal have ansvaret for ledelsen af provstiet. Hvorfor ikke en DJØFer?

Jeg kommer selv fra en juristfamilie og har stor respekt for faget, men mener fortsat, at det giver god mening, at det er teologisk uddannede præster, der har en væsentlig del af ledelsesansvaret i provstierne. For der er undervejs

i arbejdet hele tiden brug for kirkelige og teologiske vurderinger – også i forhold til tilsynet med overholdelsen af lovgivningen.

Det er oplagt, når det gælder forhold, der angår gudstjenester og liturgi og ønsker om mindre afvigelser i forhold til det forordnede. Men det kan også gælde så kontante ting som påbud fra Arbejdstilsynet vedr. klokkeringning eller ind- og udbæring af kister fra kirkerummet. For kirkeklokkeringning er ikke bare og ikke først og fremmest et spørgsmål om decibel og ensidigt gentaget arbejde. Ringningen indgår som en del af liturgien og rummer også en andagt, som bør tænkes med, inden man beslutter sig for at overlade opgaven til en maskine. Og indbæring og udbæring af kister i et kirkerum handler ikke kun om tunge løft, men også om tradition og menneskelig værdighed. Selvfølgelig skal arbejdsgivere og ansatte holde sig arbejdsmiljølovens regler efterrettelig og efterleve Arbejdstilsynets påbud, men der er ikke kun én måde, det kan gøres på. Også her kommer de kirkelige og teologiske overvejelser på banen ikke som en facitliste, men som et perspektiv.

4) *“at rådgive og vejlede præster og menighedsråd”*

Rådgivning og vejledning er væsentlige sider af den ledelse, som i stadig højere grad efterspørges fra mange aktører i folkekirken, og som er blevet berørt ovenfor. På dette område halter folkekirken noget efter resten af samfundet, hvor ledelse i flere år har stået højt på dagsordenen ikke kun i private virksomheder, men også inden for det offentlige og de frivillige organisationer. Nogle beklager denne udvikling og mener, at en tilføjelse til Fadervor ville være nyttig: “Led os ikke i fristelse og frist os ikke i ledelse, men fri os fra det onde.” Nogle mener, at ledelse er et fag i sig selv, som ikke skal mikses for meget op med andre fagligheder – f.eks. teologi. Jeg selv plæderer for, at teologien og den kirkelige tradition kan udfordre og vinkle ledelsen, såvel i forhold til kirken som mere generelt. Men bortset fra det er det oplagt, at rådgivningen af præsterne i provstiet er en helt central del af provstens ansvarsområde og en del af det uddelegerede gejstlige tilsyn.

Da jeg begyndte som præst for 27 år siden, var det stadig (mest blandt de mere erfarne kolleger) god latin at lykønske den nye kollega med at “have fået foden under eget alterbord”, ligesom den almindelige holdning var, at

en god provst var en provst, som blandede sig så lidt som muligt i præsternes arbejde. Det var en udpræget solistkultur, hvor hver passede sit inden for pastoratets grænser, og samarbejde mest handlede om vikariering under ferier, friweekender og ved sygdom, planlægning af varetagelse af gudstjenesterne på det lokale sygehus og et årligt samvær (karakteristisk nok placeret på en mandag, som var fredag for de fleste af præsterne), hvor der blev orienteret om ny lovgivning, og hvor vi efter et kort pastoralt teologisk indlæg fra en af kollegerne kunne fortælle hinanden om, hvor fantastisk godt det gik hjemme hos os.

Der er meget godt at sige om den frihed og selvstændighed, der prægede såvel præstegeneringen som organisters og graveres virksomhed. Den definerede klare ansvarsområder og lagde op til en stor selvstændighed og selvansvarlighed, den gav plads til betydelig mangfoldighed og bidrog således til at udvikle den vidt favnende folkekirke. Men solistkulturen rummede også problemer. Friheden var også en frihed til, at hver enkelt kunne køre fast, brænde ud eller gå i hundene helt for sig selv – indtil klagesagerne begyndte at lande på provstens og biskoppens skriveborde. Samtidig ændrede samfundet sig uden væsentlig hensyntagen til sognestrukturen, og stadig flere pastorale opgaver kunne ikke løses inden for det enkelte pastorats grænser. Endelig har uddannelserne og arbejdskulturen i det hele ændret sig i retning af at se de muligheder, den inspiration og gensidige støtte, som et mere forpligtende samarbejde rummer. Resultatet er blevet, at vi i folkekirken er ved at udvikle en samarbejdskultur. Solister er i gang med at lære at se kvaliteterne i at kunne spille sammen i ensemble og orkester. I denne proces spiller provstierne en afgørende rolle, og det ene årlige provstikonvent er de fleste steder blevet til kvartalsvise møder, hvor den gensidige kollegiale rådgivning og støtte kan udfolde sig, ligesom provsten også fungerer som tovholder for udvikling af samarbejdet mellem andre grupper af ansatte og mellem menighedsrådene.

I forhold til præsterne er vejledningen blevet formaliseret som årlige medarbejderudviklings-samtaler (MUS), hvor trivsel og efteruddannelsesønsker og -behov drøftes. Hertil kommer, at provsterne har et ansvar for nyansatte

præster, ikke kun i forbindelse med indsættelsen og indflytningen, men også med at sikre, at de får den støtte, de har brug for i den første tid i embedet.

Præsternes pastorale uddannelse og efteruddannelse har været under grundlig behandling i et kirkeministerielt udvalg, der i december 2008 barslede med betænkning 1503, "Uddannelse og efteruddannelse af præster". Her tegnes et billede af en udvikling, hvor provster og provstier får tildelt endnu flere opgaver. Samtidig er man opmærksom på, at præsternes efteruddannelse er tæt knyttet til biskoppens gejstlige tilsyn. Dette har udmøntet sig i begrebet "det samvirkende teologiske fællesskab" som betegnelse for det samarbejde mellem biskop, provst og præster, som skal danne ramme for og understøtte retning i forhold til præsternes efter- og videreuddannelse.

Mens der er enighed om, at rådgivning og vejledning af præster er forankret i det gejstlige tilsyn, er det mere uklart, hvor opgaverne for de øvrige kirkeligt ansatte og menighedsrådene er eller bør være forankret. Der udspiller sig i det stille en magtkamp på området, og der er stort behov for en snarlig afklaring af fordelingen af opgaverne mellem stiftsadministrationer, provstier og Landsforeningen af Menighedsråd.

5) *"og i alle ting foregå præsterne i dit provsti med et godt eksempel"*

Det kan lyde lidt antikveret, men har fået fornyet betydning i en tid, hvor autoritet ikke i så høj grad er noget, man får tildelt via et embede, men noget, man tilegner sig via sin funktion i embedet. Her spiller det gode eksempel en ikke ubetydelig rolle. Som sloganet i nyere homiletik lyder: don't tell them, show them! Det drejer sig ikke om pæn bedsteborgerlighed, men om begreber som: nærvær, opmærksomhed, tilgængelighed, lydhørhed, troværdighed. Og pointen er, at ligesom præsten ikke med sin person må skygge for det evangelium, hun er sat til at forkynde, sådan skal provsten være opmærksom på, at han ikke med sin personlige adfærd undergraver den autoritet, et tilsyn må hvile på. Det kan der holdes et helt foredrag for sig selv om, men det vil jeg skåne jer for. Blot et enkelt lille eksempel. Hvis provsten ønsker at værne om præsternes familieliv og derfor med mellemrum understreger det legitime i at sætte telefonsvareren på og reservere fritid til privatlivet, er det værd at overveje, om det er en god idé at sende mails til kollegerne efter

kl. 23 eller før kl. 6 og besvare henvendelser, mens man er på ferie. Min kære viv spørger venligt, om det samme også gælder for biskopper!

6) *“efter den nåde, Gud vil give dig”*

Vi er heldigvis ikke forpligtede ud over de evner, Gud har givet os!

Delegation og kollegialitet i praksis

Overskriften over den hovedopgave, vi tilsynsmæssigt står overfor i folkekirken i disse år, er for mig at se: udvikling af samarbejdet lokalt og mellem niveauerne i den kirkelige organisation og i dette oplægs perspektiv altså specielt samarbejdet mellem biskop og provster og mellem provsterne indbyrdes.

Forudsætningen for at kunne udvikle samarbejdet er, at man regelmæssigt er sammen, at man mødes for at udveksle erfaringer, for at søge fælles inspiration og for at afsøge de felter, hvor der er behov for fælles indsats. Helt konkret betyder det, at vi i Roskilde Stift har udvidet antallet af møder mellem biskop (og repræsentanter fra stiftsadministrationen) og stiftets 14 provster fra 1-2 til 4 om året. Hertil kommer så de årlige ledelsesudviklingssamtaler (LUS) samt det årlige stiftsmøde, hvor alle menighedsrådsmedlemmer er inviteret, og det årlige stiftspræstekursus over 2 døgn, hvor alle stiftets præster er inviteret, og cirka halvdelen deltager.

Drøftelserne ved landemoder og provstemøder vedrører meget mere end det gejstlige tilsyn med præsternes embedsvirksomhed. Det er en funktion af tilsynet forstået som en fælles besindelse på aktuelle problemer og udfordringer i forhold til stiftets kirkelige liv. Et udpluk af punkter fra et aktuelt provstemøde kan give et indtryk: administration af præsters barselsorlov, tilsyn med og indberetning af præsters ferieafholdelse, drøftelse af gudstjenestefrekvens i pastoraterne, drøftelse af den økonomiske situation i provstierne, samarbejde mellem stift og provstier omkring rådgivning af menighedsråd i personalesager, studietur for provster (og biskop), deltagelse i ordinationsgudstjenester, plan om at gøre Roskilde Stift til “grønt stift”, orientering om

stiftsrådets arbejde, orientering om sidste bispemøde. Dagsordenen sammensættes i fællesskab, og der udarbejdes ret grundige referater af drøftelserne, som oftere er fælles refleksioner end egentlige beslutninger.

Et ekstra tilskud til udviklingen af kollegialiteten og besindelsen på den tilsyns- og ledelsesopgave, som biskoppen har det overordnede ansvar for, men som for størstedelens vedkommende udøves ved delegation i tæt samarbejde med provsterne, fik vi, da hovedparten af stiftets provster sammen med mig i efteråret 2009 deltog i et af Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet udviklet og tilrettelagt kursus om ledelse i kirkeligt og teologisk perspektiv: "Kald og Kompetence". Det viste sig meget nyttigt på denne måde sammen at få en opgavebevidsthed og et sprog omkring den ledelsesopgave, der ligger foran os i en folkekirke, som fortsat vil være lokalt forankret i sognestrukturen, men hvor stadig flere opgaver må løses på tværs af geografiske og faglige grænser.

Jeg begyndte med at fastslå, at tilsynet – både det primære biskoppelige og det uddelegerede, som provsterne varetager – er funktioner af det ene gejstlige embede, og jeg kan afslutningsvis nævne, at alle de 14 provster i Roskilde Stift over for mig har tilkendegivet, at selvom provstegeringen tager mange timer og kræfter, ønsker de alle, at præstegeringen fortsat skal udgøre mindst 50 % af deres arbejdstid.

Afsluttende refleksioner

Efter at jeg havde holdt oplægget her på Selskabet for Kirkerets forårsmøde i 2010, gjorde jeg mig nogle overvejelser over foredragsholderens ret forskellige brug af ordene tilsyn, delegation og kollegialitet. Disse overvejelser bringer jeg her som en afsluttende refleksion, som kan danne bro til nogle af nærværende bogs øvrige indlæg. Foredragene viste nemlig, at de tre ord: tilsyn, delegation og kollegialitet bruges i en række beslægtede, men ret forskellige betydninger.

Tilsyn i juridisk forstand som legalitetstilsyn har bestemt relevans for en del af vores virksomhed i stiftet, ligesom også hensigtsmæssighedstilsynet har

analogier i vores arbejde. Så er der læretilsyn i streng teologisk forstand med udgangspunkt i CA. Men der er også tilsyn i en bredere betydning, det tilsyn, de unge præster ønsker sig af deres foresatte, det tilsyn, som ikke kun handler om den rette lære, men om kirkens trivsel, dens vækst og udvikling, om vilkårene for det liv og den samtale, som er grobund for, at evangeliet kan blive hørt stadig lige nyt, udfordrende, provokerende og inspirerende. Evangeliet, som ikke kan indfanges i bogstaver, men som kommer til udtryk i den levende vekselvirkning i menigheden (som det hedder på det grundtvigske tungemål). Vi kalder det i dag “ledelse”, uden at dette ord er helt præcist, fordi der så let går marked og management i foretagendet. Men det er det, jeg har skitseret i oplægget.

På samme måde med delegation. Den juridiske vinkel på begrebet er ganske uproblematisk i et veldefineret hierarki med klare regler. Teologisk må begrebet derimod problematiseres, f.eks. når vi anvender det i forhold til embeder, der i virkeligheden er funktioner af det samme ene embede. Og så er der delegation som en slags overordnet ansvar for en “shared responsibility”, som måske har mere at gøre med en rammesætning for Habermas’ “herredømmefri samtale” end med jura og principiel embedsteologi.

Og endelig kollegialiteten, som jo i teologisk forstand er funderet i det almindelige præstedømme. Den må imidlertid også ses som det at udvikle kollegialitet blandt præster, at skubbe til kulturen, så dygtige solister bliver i stand til at spille i ensemble og orkester. Som en advarsel mod “den fuldautomatiske folkekirke” og en anvisning i retning af en kirke, hvor læren om det almene præstedømme får praktisk gennemslag, så menigheden i højere grad bliver betragtet og behandlet som medspillere end som tilskuere.

Summary

Leadership has become an urgent matter in public management and administration during the last decade due to external pressure as economic cuts and increasing demands for efficiency as well as internal demands concerning coaching and conflict-handling. From this perspective, this article re-

flects on theory and practice concerning the task of the bishop in the Evangelical Lutheran Church of Denmark as ecclesiastical supervisor and the deans as the bishops' assistants. The article unfolds this reflection elaborating on five elements in the vow given by the dean to the bishop as a part of the consecration. The article concludes that if the supervision of the bishop is to be efficient today it has to be performed in close collaboration with the deans of the diocese through delegation. It also stresses the need to challenge the inherited solist-culture of the church and inspire ministers to act more as team-players.

Litteratur

- Andersen, Erling. 2010. Skal provsten også være præst? I: *Præsteforeningens Blad 100*, 271-276.
- Andreasen, Per Bucholdt. 2010. Ja, provsten skal også være præst. I: *Præsteforeningens Blad 100*, 358-361.
- Christiansen, Henrik. 2003. Indvielse af præster og biskopper. I: *Kritisk forum for praktisk teologi 93*, 2-17.
- Drejergaard, Kresten. 2009. Bispeembedets legitimitet. I: *Præsteforeningens Blad 99*, 962-968.
- Grane, Leif. 1976. *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter*. København: Det danske Bibelselskab.
- Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke, Ritualbog*, København 1992
- Kirkeministeriet. 2006. *Betænkning 1477, Opgaver i sogn, provsti og stift*.
- Kirkeministeriet. 2007. *Betænkning 1491, Folkekirkens lokale økonomi*.
- Kirkeministeriet. 2008. *Betænkning 1503, Uddannelse og efteruddannelse af præster*.

Tilsyn og delegation i folkekirken

Af Morten Engberg

I denne artikel bliver der set nærmere på anvendelsen af visse almindelige forvaltningsretlige regler i en folkekirkelig sammenhæng, nærmere bestemt reglerne om tilsyn og delegation i forholdet mellem de kirkelige embeder: biskop, provst og præst. Udgangspunktet for artiklen er at folkekirken er en del af den offentlige forvaltning og derfor er omfattet af de almindelige forvaltningsretlige regler. Den folkekirkelige ordning adskiller sig dog på flere punkter fra hvad der gælder for andre forvaltningsmyndigheder, og derfor kan de almindelige forvaltningsretlige regler ikke i enhver henseende anvendes uændret på folkekirken.

Folkekirken som forvaltningsmyndighed

For en forfatningsretlig betragtning er folkekirken en uklar figur, og det kan give anledning til diskussion hvad der egentlig er folkekirkens forfatningsretlige stilling. Men forvaltningsretligt er der ikke så meget tvivl. Forvaltningsretligt er de folkekirkelige myndigheder en del af den offentlige forvaltning på linje med andre offentlige myndigheder. Det er der mange domme og ombudsmandsudtalelser der vidner om. Eksempelvis har ombudsmanden udtalt i FOB 2008.165 at stiftsøvrighedens afgørelser om tjenesteboligbidrag kan indbringes for Kirkeministeriet efter de almindelige forvaltnings-

retlige regler om administrativ rekurs.¹ Den omstændighed at præster normalt ansættes som tjenestemænd, understreger at den almindelige forvaltningsret finder anvendelse i sager der angår folkekirken, da tjenestemandsbegrebet er tæt knyttet til den almindelige forvaltningsret.

Et af de områder hvor folkekirken adskiller sig fra andre myndigheder, er selvfølgelig i spørgsmål om kirkens forkyndelse. Juridisk viser det sig bl.a. i ombudsmandslovens § 9 som fastsætter at folkekirken er omfattet af ombudsmandens virksomhed bortset fra spørgsmål der direkte eller indirekte vedrører kirkens lære eller forkyndelse.² Et andet eksempel er loven om domstolsbehandling af gejstlige læresager.³

Generelt om tilsyn og sektortilsyn

Indledningsvis er det på sin plads kort at gennemgå visse sider af de almindelige forvaltningsretlige regler om tilsyn. I den forbindelse kan der være grund til særligt at omtale hvad der gælder for tilsynet med kommunerne, da kommunerne ligesom de kirkelige embeder har en decentral struktur i forhold til staten.

Det er fastsat i grundlovens § 82 at staten fører tilsyn med kommunerne. I denne forbindelse er det almindeligt at sondre mellem et generelt tilsyn og et sektortilsyn. Det generelle tilsyn varetages af de 5 regionale statsforvaltninger, og de er, med enkelte begrænsninger, kompetente over for kommunerne i alle sager om offentligretlige forhold. Sektortilsynet med kommunerne varetages af det enkelte ministerium inden for hver sin gren af den offentlige forvaltning. Det betyder at f.eks. Undervisningsministeriet fører tilsyn med kommunerne i sager der angår folkeskolen og andre uddannelsesforhold som hører under kommunerne. Tilsvarende fører Miljøministeriet tilsyn med kommunerne på miljøområdet osv.

-
1. Domme og ombudsmandsudtalelser, der omtales i artiklen, kan findes i bibliografien på www.kirkeret.dk (afgørelser).
 2. Jf. Christoffersen 2004 og Andersen m.fl. 1999: 154ff.
 3. Lovbekendtgørelse nr. 5 af 3. januar 2007.

Det er karakteristisk at de statslige myndigheder ikke har nogen retlige styringsmidler over for kommunerne, medmindre det udtrykkeligt fremgår af lovgivningen. I kommunestyrelseslovens kapitel VI er der imidlertid en nøje opregning af de styringsmidler som det generelle tilsyn, statsforvaltningerne, kan anvende over for kommunerne.⁴

En pendant hertil kan i øvrigt findes i kapitel 9 i menighedsrådsloven⁵ som fastsætter bestemmelser om stiftsøvrighedens tilsyn med menighedsrådene – bestemmelser der stort set svarer til de centrale tilsynsbestemmelser i kommunestyrelsesloven som de så ud indtil denne lov blev ændret i 2003.

Mens der i lovgivningen er meget udførlige regler om beføjelserne for det almindelige kommunaltilsyn, er der med enkelte undtagelser ikke tilsvarende regler i lovgivningen om sektortilsynsmyndighedernes beføjelser over for kommunerne. Sektortilsynsmyndighederne kan derfor ikke anvende retligt bindende reaktionsmuligheder over for kommunerne. Det illustreres tydeligt af FOB 1989.213 som angik et gymnasium hvor en række elever fik meget høje karakterer i faget tysk, i gennemsnit fik de 11,6 efter 13-skalaen. Det vakte betydelig opsigt, og Undervisningsministeriet greb ind og ville annullere disse høje karakterer. Det bragte ombudsmanden på banen, og han udtalte at som sektortilsynsmyndighed kan en minister ikke annullere afgørelser truffet af et amtskommunalt gymnasium medmindre der er et specifikt lovgrundlag for det, og det manglede i denne sag. Undervisningsministeriet kunne altså ikke annullere de karakterer som var blevet givet.

Det betyder at sektortilsynet i forhold til kommunerne, når ikke andet er bestemt af lovgivningsmagten, er begrænset til at holde sig underrettet om udviklingen inden for det pågældende område samt til at udtale sig vejledende om sin opfattelse af generelle eller konkrete spørgsmål inden for området. Sektortilsynet har i øvrigt ikke pligt til at behandle enkeltsager i kommunerne, jf. kommunestyrelseslovens § 63 a.

Kravet om at der skal være lovhjemmel for at bruge styringsmidler, hænger sammen med at der ikke består et almindeligt over-/underordningsforhold

4. Lovbekendtgørelse nr. 1440 af 1. november 2010.

5. Lovbekendtgørelse nr. 584 af 31. maj 2010.

mellem statslige og kommunale myndigheder. Kommunerne er selvstændige myndigheder som ikke er underlagt tjenestebefalinger fra statslige myndigheder undtagen i de tilfælde hvor dette udtrykkeligt er bestemt af den lovgivende magt.

Forholdene er ganske anderledes når vi taler om tilsyn inden for den statslige forvaltning. Inden for de fleste ministerieområder er oprettet en eller flere styrelser som ofte varetager mere specialiserede opgaver sammenlignet med departementerne der i højere grad fungerer som politisk sekretariat for ministeren og som styringsorgan.

Departementerne antages at have en ulovbestemt forpligtelse til at føre tilsyn med styrelserne. Men i modsætning til hvad der gælder for forholdet mellem statslige og kommunale myndigheder, består der et hierarkisk forhold mellem departementerne og styrelserne. Departementerne, hvis øverste leder er ministeren, har de beføjelser som traditionelt flyder af et over-/underordningsforhold. Departementerne kan således udstede tjenestebefalinger, både generelle og konkrete tjenestebefalinger, til styrelserne. Et departement kan på eget initiativ ændre de beslutninger som en underordnet styrelse har truffet, og departementet kan overtage behandlingen af en sag fra styrelsen. Departementet fungerer også som klageinstans for de afgørelser som styrelsen har truffet – medmindre klageadgangen er afskåret ved lov, hvad den ofte er. Disse beføjelser tilkommer departementet på ulovbestemt grundlag, altså hvis der ikke udtrykkeligt er fastsat særlige bestemmelser i lovgivningen.

En særlig begrænsning gælder dog i de tilfælde hvor styrelsen i lovgivningen er tillagt originær kompetence, således at styrelsens kompetence til at behandle en sag ikke hviler på delegation fra departementet, men på en bestemmelse i lovgivningen. I sådanne tilfælde kan departementet ikke uden videre overtage behandlingen af en sag fra styrelsen. Det illustreres af dommen i UfR 1967.424 Ø hvor Kirkeministeriet traf afgørelse i en sag selv om kompetencen ved anordning var henlagt til biskoppen og ikke til ministeriet. Dette var ikke korrekt, da det var biskoppen der skulle have truffet afgørelse. Landsretten mente dog ikke at dette skulle medføre at afgørelsen, der angik konstitution af et menighedsråd, var ugyldig. I hvilket omfang de andre sty-

ringsmidler også bortfalder i forbindelse med originær kompetence, er et mere kompliceret spørgsmål som ikke bliver taget op her.

Legalitetstilsyn og hensigtsmæssighedstilsyn

Et særligt spørgsmål er naturligvis hvad der er formålet med tilsynet. I den forbindelse skelnes der normalt mellem to former for tilsyn: legalitetstilsyn og hensigtsmæssighedstilsyn. Legalitetstilsyn taler man om i de tilfælde hvor tilsynsmyndighedens opgave er at sikre at lovgivningens regler bliver overholdt. Hensigtsmæssighedstilsyn betegner de tilfælde hvor formålet med tilsynet også er at sikre at der handles på en måde som tilsynsmyndigheden anser for hensigtsmæssig.

Sondringen har betydning ved fastlæggelsen af de kriterier som lovligt kan anvendes af tilsynsmyndigheden ved anvendelsen af dens beføjelser. Hvis der alene er tale om et legalitetstilsyn, må tilsynsmyndigheden kun anvende sine beføjelser over for den myndighed den fører tilsyn med, for at sikre at lovgivningen overholdes. Hvis der er tale om et hensigtsmæssighedstilsyn, kan tilsynsmyndigheden også anvende sine beføjelser for at sikre at der handles på en måde som tilsynsmyndigheden anser for hensigtsmæssig, dvs. at tilsynsmyndigheden kan anvende sine beføjelser til at fremme andre formål end blot det at håndhæve loven.

Tilsyn inden for folkekirken

Inden for folkekirken bliver der ført tilsyn i flere forskellige relationer: Kirkeministeriet fører tilsyn med de folkekirkelige myndigheder efter reglerne om sektortilsyn, menighedsrådene er som nævnt underlagt tilsyn fra stiftsøvrigheden efter reglerne i menighedsrådslovens kapitel 9, og præsterne er underlagt tilsyn fra deres biskop og provst.

Biskoppens og provstens tilsyn med præsten kan opdeles i to former: et gejstligt tilsyn og et tilsyn som i bred forstand kan kaldes administrativt, her-

under ansættelsesretligt. Det gejstlige tilsyn omfatter de opgaver der angår forkyndelsen af evangeliet, i praksis især prædikeembedet, forvaltning af sakramenterne og sjælesorgen. Denne form for tilsyn omfatter netop de områder hvor folkekirken forvaltningsretligt indtager en særstilling i forhold til andre forvaltningsorganer. Det administrative tilsyn omfatter alle de opgaver af praktisk karakter som påhviler en præst, herunder samarbejde med menighedsråd og med de andre ansatte i kirken. Visse opgaver kan rumme aspekter inden for begge kategorier, f.eks. konfirmationsundervisning, men som helhed er sondringen mellem de to former for tilsyn klar nok.

Administrativt tilsyn

Det administrative tilsyn giver anledning til flere spørgsmål når det anskues i en forvaltningsretlig sammenhæng. For det første kan man spørge om biskopperne og provsterne har en originær kompetence, eller om tilsynet føres på Kirkeministeriets vegne. Det retlige grundlag for at besvare dette spørgsmål er ikke det bedste. Bortset fra de gamle bestemmelser i Danske Lov, som er skrevet ud fra en helt anden tids forudsætninger, er der kun enkelte regler som ikke siger alverden om dette spørgsmål.

I FOB 2000.229 er det anført at biskoppens tilsyn med en præst må ses i sammenhæng med biskoppens beføjelser i forbindelse med sager om disciplinære forhold og sager om afskedigelse af præster. Hermed sigtes der formentlig til at tilsynet med en præst, i modsætning til hvad der gælder for f.eks. statens tilsyn med kommunerne og departementernes tilsyn med deres styrelser, ikke kun drejer sig om en bestemt myndighed, men om en bestemt ansat. Hvis der i forbindelse med tilsynet konstateres væsentlige fejl, kan kun ansættelsesretlige reaktioner komme på tale, mens reaktionerne over for f.eks. en kommune har en helt anden karakter.

I forlængelse heraf kan man pege på at kompetencen både til at ansætte og afskedige en præst ligger hos Kirkeministeriet. Derfor er det nærliggende at antage at tilsynet føres af biskop og provst på ministeriets vegne. Ganske vist

er ministeriets kompetence noget indskrænket i ansættelsessager og også i visse afskedigelsessager, men det svækker ikke for alvor denne betragtning.

Det fører frem til det andet spørgsmål som kan give anledning til tvivl. Den omstændighed at præsten ansættes af Kirkeministeriet, indebærer nemlig ikke at der består et almindeligt over-/underordningsforhold mellem ministeriet og præsten. Igen er vi på et område hvor retskilderne er begrænsede, men det må antages at Kirkeministeriets kompetence til at udstede tjenestebefalinger er snævrere end hvad der i almindelighed gælder for en offentlig myndighed i forhold til sine ansatte og for en overordnet myndighed i forhold til sine underordnede myndigheder. Ministeriet kan udstede generelle regler for præsternes arbejde, og ministeriet kan ligeledes i medfør af tjenstemandslovens § 45 indgå aftaler med centralorganisationerne som indeholder bindende regler for præsterne. Men Kirkeministeriet har næppe uden udtrykkelig lovhjemmel adgang til at udstede tjenestebefalinger til en præst om hvordan præsten konkret skal tilrettelægge sit arbejde, medmindre der er tale om forhold som strider mod lovgivningen.

Man skulle så tro at biskoppens administrative tilsyn med præsten er begrænset på samme måde som Kirkeministeriets. Det ville være logisk hvis man antager at biskoppernes tilsynskompetence ikke er originær, men afledt fra Kirkeministeriet. Det er dog mit indtryk at biskopperne ikke anser sig for afskåret fra at gå ind i spørgsmål som Kirkeministeriet næppe ville kunne tage op.

Ombudsmanden har behandlet flere sager om præster som var løbet ind i ansættelsesmæssige problemer. Sagerne har bl.a. været karakteriseret ved at biskopperne har blandet sig i stort og småt som angik præstens arbejdsforhold, og meget ofte har det drejet sig om forhold der ikke kan anses for ulovlige. Sagerne efterlader det indtryk at det er uden begejstring at biskopperne går ind i disse sager; som regel er der tale om at biskoppen blandes ind i en konflikt som en præst har med andre, f.eks. med kolleger eller med menighedsråd, og derfor forsøger biskoppen at mægle mellem parterne. Indimellem udsteder biskopperne også påbud til en præst i et forsøg på at undgå yderligere stridigheder.

Retsgrundlaget for det administrative tilsyn

Som nævnt kan man overveje hvad det retlige grundlag er for biskoppens virksomhed i disse sager. Så længe der er tale om uformel mæglingsevne hvor biskoppen forsøger at forsonde de stridende parter, kan der næppe stilles store krav til det hjemmelsmæssige grundlag. Men kan biskoppen udstede egentlige pålæg i den forbindelse? Her må det tages i betragtning at der nogle gange er tale om pålæg med et noget specielt indhold. I et tilfælde pålagde en biskop således en sognepræst at virke for at der kunne opstå gode og tillidsfulde samarbejdsrelationer, og at omgås andre mennesker med respekt og på en sådan måde at de ikke føler sig forulempede. Formålet med et sådant pålæg kan man ikke have indvendinger mod, men dets indhold er så upræcist at det kan overvejes om det overhovedet har nogen retsvirkning. Lidt provokerende kan man sige at denne overvejelse fører til den beroligende tanke at hvis pålægget ikke har nogen retsvirkning, er problemet med om biskoppen har lov til at udstede det, mindre.

Det må dog antages at problemet med hjemmelsgrundlaget normalt ikke vil blive opløst på denne måde. I stedet er det nærliggende at henvise til ledelsesretten som hjemmelsgrundlag for sådanne påbud, da de retter sig mod problemer af en type som normalt, hvis de ikke kan løses alene af de direkte involverede, skal løses under medvirken fra arbejdsgiveren. Dette stemmer overens med det tidligere nævnte hvorefter det må anses for nærliggende at antage at det administrative tilsyn med en præst udøves af biskoppen og provsten på vegne af Kirkeministeriet som har kompetencen til at ansætte og afskedige præster.

Denne antagelse understøttes når man anskuer spørgsmålet fra en anden synsvinkel. Man kan pege på at kirkeministeren har hjemmel i tjenestemandens § 28 til diskretionært at afskedige en sognepræst. Det er fast antaget i både ombudsmandens og domstolenes praksis at ministeren med hjemmel i denne bestemmelse kan afskedige en sognepræst i tilfælde af samarbejdsvanskeligheder mellem præsten og f.eks. kolleger eller menighedsråd.

Der er dog visse betingelser som skal være opfyldt for at en afskedigelse på grund af samarbejdsvanskeligheder er lovlig. Bl.a. kræves det at arbejdsgive-

ren skal have udfoldet bestræbelser på at løse samarbejdsproblemerne med mindre vidtgående skridt end afskedigelse. Denne betingelse er et udslag af det almindelige forvaltningsretlige proportionalitetsprincip. I FOB 2007.194, som angik afskedigelse af en sognepræst, måtte ombudsmanden lægge til grund at det var forsøgt at løse konflikten med mindre vidtgående skridt end afskedigelse, og i den forbindelse henviste ombudsmanden netop til de pålæg som biskoppen to gange havde givet sognepræsten om at prøve at skabe gode samarbejdsrelationer. Ombudsmanden tilføjede udtrykkeligt at det ikke ændrede hans bedømmelse af sagen at bestræbelserne var blevet udfoldet af biskoppen og ikke af Kirkeministeriet som havde foretaget afskedigelsen.

Det må således antages at der i ledelsesretten er det fornødne hjemmelsmæssige grundlag hvis en biskop som led i sit administrative tilsyn udsteder påbud til en sognepræst som går videre end til at sikre at lovgivningen bliver overholdt, når påbuddet har til formål at undgå at samarbejdsproblemer eskaleres i en sådan grad at de kan give anledning til en afskedigelse.

Af og til ser man dog tilkendegivelser over for sognepræster som ikke har dette sigte. I sagen som er gengivet i FOB 2002.224, gav biskoppen en indskærpelse over for en provst om brug af provsteembedets mailsystem. I den efterfølgende korrespondance udviklede biskoppens tilkendegivelser sig til kritik af provsten fordi hendes mand deltog i den offentlige debat på en måde som biskoppen mente belastede provstens anseelse. Denne kritik var efter ombudsmandens opfattelse uberettiget.

Man kan dog også spørge om der var tilstrækkeligt hjemmelsmæssigt grundlag for den oprindelige indskærpelse. Den drejede sig om at provstens mand ikke måtte bruge embedets mailsystem. Provsten havde oplyst at hendes mand havde brugt systemet til at kommunikere med redaktøren for det stedlige stiftsblad i anledning af en artikel han havde skrevet til bladet. Det ville være temmelig anstrengt at hævde at indskærpelsen angik et ulovligt forhold, og den skulle tydeligvis heller ikke forebygge egentlige samarbejdsvanskeligheder. Under de omstændigheder, og i betragtning af at præster som nævnt må antages at have en betydelig grad af autonomi til selv at tilrette-

lægge deres arbejde, må det hjemmelsmæssige grundlag for en indskærpelse af denne karakter anses for tvivlsomt.

Det administrative tilsyn må som nævnt anses for at udspringe af Kirkeministeriets kompetence til at ansætte og afskedige præster. Hvad angår kompetencen til at foretage afskedigelser, sondres der traditionelt mellem to former for afskedigelse: den diskretionære afskedigelse og den disciplinære afskedigelse. For tjenestemænd er den diskretionære afskedigelse knyttet til tjenestemandslovens § 28, og hertil kan man for præsters vedkommende føje tjenestemandslovens § 43, skilsmissebestemmelsen. Den disciplinære afskedigelse foretages som reaktion over for tjenesteforseelser og er hjemlet i tjenestemandslovens § 24. Af og til kan sondringen mellem de to former for afskedigelse give anledning til vanskeligheder. Det var bl.a. tilfældet i sagen UfR 1991.973 H hvor Kirkeministeriet gjorde gældende at ministeriets afskedigelse af en sognepræst var sket på et diskretionært grundlag, mens landsretten og Højesteret anså afskedigelsen for en disciplinær reaktion i anledning af tjenesteforseelser. Også FOB 2005.258, som angik en sognepræst der var blevet frataget hvervet som begravelsesmyndighed, illustrerer den usikkerhed der kan knytte sig til sondringen mellem disciplinære og diskretionære afgørelser.

Det tilsyn som er knyttet til disciplinære forhold, kan omtales forholdsvis kort, da det er omfattet af tjenestemandsløvgivningens almindelige system. Det er altså Kirkeministeriet som træffer afgørelse i disciplinærsager mod præster, men afgørelsen træffes som regel på grundlag af en indstilling fra biskop og evt. provst. Nogle gange vil man se at der er givet præsten et pålæg fra biskoppen, og at tjenestemandssagen bliver rejst fordi pålægget er blevet tilsidesat af præsten. Det var tilfældet i UfR 1998.894 H. Rent foreløbige beslutninger i disciplinærsager, f.eks. om tjenestefritagelse, kan træffes af biskoppen. Men det forudsætter naturligvis at biskoppen ikke anvender sine beføjelser til andet end rent foreløbige beslutninger. Det var baggrunden for at ombudsmanden for nogle år siden i en sag (som ikke er blevet offentliggjort) kritiserede at en biskop havde tjenestefritaget en sognepræst som efter biskoppens opfattelse havde tilsidesat sine tjenesteplichter i to arvesager. Egentlig skulle der have været rejst en tjenestemandssag, men det var der

ikke tid til fordi sognepræsten kort efter skulle gå af på grund af alder. Derfor blev han i stedet tjenestefritaget i resten af sin ansættelse. Ombudsmanden pointerede at tjenestefritagelsen fik karakter af en disciplinær sanktion som var ulovhjemlet. Samme problemstilling var fremme i UfR 2005.1089 Ø.

Det gejstlige tilsyn

Vender man sig herefter mod det gejstlige tilsyn, opstår den samme diskussion som for det administrative tilsyn: Er der tale om en originær kompetence for biskopperne, eller hviler kompetencen på delegation fra Kirkeministeriet? Dette spørgsmål er imidlertid knyttet til den mere almene diskussion om kirkens indre anliggender som ikke bliver taget op her. I øvrigt må det antages at der er tale om et legalitetstilsyn, i den forstand at det gejstlige tilsyn alene omfatter spørgsmålet om præsten har tilsidesat sin forpligtelse til at forkynde evangeliet i overensstemmelse med kirkens bekendelsesgrundlag. Spørgsmålet om hvorvidt forkyndelsen (herunder sakramentsforvaltningen og sjælesorgen) kunne tilrettelægges på en mere hensigtsmæssig måde, falder altså uden for tilsynet.

Udøvelsen af tilsyn

Udøvelsen af tilsynsvirksomhed er omfattet af de almindelige forvaltningsretlige regler, både de skrevne regler i forvaltningsloven og offentlighedsloven, og de ulovbestemte forvaltningsretlige grundsætninger.

Som eksempel kan nævnes ombudsmandens udtalelse i FOB 2000.229. Denne sag drejede sig om at en biskop havde indkaldt en præst til en samtale som led i sit tilsyn med præsten, men havde nægtet præsten at medtage en advokat til samtalen. Biskoppen havde meddelt at præsten i stedet kunne medtage en tillidsrepræsentant fra Præsteforeningen. Ombudsmanden udtalte at biskoppen ikke burde have nægtet præsten at medtage en advokat til samtalen. Det følger nemlig af almindelige forvaltningsretlige regler at præ-

sten kunne vælge hvem som helst til at ledsage sig til tjenstlige samtaler med biskoppen.

Det er i øvrigt ikke kun de traditionelle forvaltningsretlige regler som skal følges ved udøvelsen af tilsynsvirksomhed. Reglerne i persondataloven stiller en række krav til behandlingen af personoplysninger som helt eller delvis foretages ved hjælp af elektronisk databehandling. Man kan dog få det indtryk at der ikke altid er tilstrækkelig opmærksomhed om betydningen af disse regler i sager om tilsyn med præster.

I FOB 2007.194 klagede advokaten for den afskedigede præst bl.a. over at Kirkeministeriet for sent inddrog præsten i sagen. Ombudsmanden hæftede sig dog ved at advokaten ikke havde gjort gældende at myndighederne havde overtrådt persondatalovens regler om oplysningspligt. Disse regler er de mest relevante for spørgsmålet om hvor tidligt en myndighed skal orientere en ansat om at en sag mod den pågældende er under opsejling. Denne del af sagen havde imidlertid ikke været indbragt for Datatilsynet og kunne derfor heller ikke behandles af ombudsmanden, jf. ombudsmandslovens § 14.

Delegation

Som det er tilfældet med spørgsmålet om tilsyn, er behandlingen af spørgsmålet om delegation i denne artikel begrænset til forholdet mellem de kirkelige embeder, det vil sige biskoppen og provsten.

Delegation taler man om i de tilfælde hvor en myndighed overlader det til andre at udøve en kompetence som myndigheden selv har. Efter de almindelige forvaltningsretlige regler har den myndighed som har foretaget delegationen, stadig ansvaret for opgaven og skal derfor føre tilsyn med den som har modtaget delegationen. For sagens parter er der mulighed for at klage til den myndighed som har foretaget delegationen. Der er i øvrigt ikke noget til hinder for at den myndighed som har foretaget delegationen, kan trække den tilbage igen, helt eller delvis.

I forvaltningsretlig sammenhæng sondres der normalt mellem intern og ekstern delegation. Intern delegation vedrører delegation inden for den sam-

me myndighed, f.eks. når en kommunalbestyrelse bemyndiger sin forvaltning til at træffe afgørelse i bestemte sager. Ekstern delegation angår delegation til andre myndigheder eller til private.

Et vigtigt spørgsmål i den forbindelse er i hvilket omfang delegation kræver udtrykkelig lovhjemmel. Når der er tale om intern delegation, kræves der som udgangspunkt ikke udtrykkelig lovhjemmel, mens svaret er mindre entydigt i forbindelse med ekstern delegation. I denne forbindelse er det tilstrækkeligt, om end lidt forenklet, at fremhæve at der som udgangspunkt ikke kræves udtrykkelig lovhjemmel når en statsmyndighed foretager delegation til en underordnet statsmyndighed, mens det modsatte gælder ved delegation til højere placerede eller sideordnede myndigheder eller til uafhængige organer.

Delegation i folkekirken

Overfører man disse regler til forholdet mellem biskop og provst, kan man konstatere at delegation fra biskop til provst skal bedømmes efter reglerne om ekstern delegation, da de to myndigheder anses for selvstændige myndigheder. Går man videre fra dette udgangspunkt, står man med det samme problem som før, nemlig at præsterne, og dermed også provsterne, må antages at have en betydelig grad af autonomi i forhold til Kirkeministeriet ved tilrettelæggelsen af deres arbejde. Dette får betydning for biskoppernes mulighed for at udstede tjenestebefalinger i forhold til konkrete præster, herunder provster, da biskoppernes kompetence på dette område formentlig må anses for afledet fra ministeriet. Ganske vist må biskoppen, i det omfang denne opgave kan anses for delegeret fra Kirkeministeriet, være beføjet til at udstede generelle tjenestebefalinger, men et generelt over-/underordningsforhold mellem biskoppen og provsterne (og de øvrige præster) som gør det muligt for biskoppen at udstede tjenestebefalinger i samme omfang som det kendes i den almindelige statsforvaltning, er der, så vidt jeg forstår, ikke tale om. Det gør det betænkeligt at tale om en fri delegationsret mellem biskop og provst.

Over for dette kan det imidlertid anføres at lovgivningen bygger på en generel forudsætning om at provsten fungerer som biskoppens hjælper. Uanset de nævnte betænkeligheder må det derfor antages at biskoppen har mulighed for at foretage delegation til provsten. I øvrigt må det antages at mange af biskoppens opgaver, herunder tilsynet med præsterne, i vidt omfang udøves i et samarbejde med provsten.

Det kan dog overvejes om der er visse tilsynsopgaver som påhviler biskoppen alene og ikke kan overlades til en provst. Ved en særlig lov er der givet mulighed for at fritage en biskop for at føre tilsyn med en menighed og dennes præster.⁶ I givet fald skal tilsynet overføres til en anden biskop som er villig til at overtage opgaven, eller, hvis en sådan biskop ikke kan findes, en anden dertil villig gejstlig som har embede inden for folkekirken. Loven angår kun det gejstlige tilsyn, altså tilsyn med prædikeembedet, sakramenternes forvaltning og sjælesorgen i det hele, jf. lovens § 1, stk. 2. I lovens § 5 er det bestemt at en ændring af det biskoppelige tilsyn med en præst ikke medfører ændringer i provstens tjenstlige forhold, bortset fra hvad der følger af at det biskoppelige tilsyn er overtaget af en anden end stiftets biskop.

Det er påfaldende at der ikke i loven er regler som giver en provst mulighed for på samme måde som en biskop at blive fritaget for at føre gejstligt tilsyn med en præst. De samvittighedskvaler eller tilsvarende vanskeligheder som kan danne grundlag for at en biskop bliver fritaget for tilsynsopgaven, må jo også kunne gøre sig gældende for en provst.

Man skal nok være varsom med at drage for håndfaste konklusioner på dette grundlag, men de nævnte bestemmelser tyder på at det gejstlige tilsyn i særlig grad må betragtes som biskoppens domæne, og at dette formentlig også er et område hvor biskoppens mulighed for at delegere sin kompetence til provsten er begrænset.

Da der er en nær sammenhæng mellem reglerne om tilsyn, rekurs og approbation (dvs. godkendelse fra en anden myndighed), kan det overvejes om denne begrænsning også har betydning for biskoppens funktion som rekurs- og approbationsorgan i sager der er knyttet til kirkens lære, sådan at biskop-

6. Lov nr. 79 af 3. marts 1948.

pen i disse sager muligvis ikke kan delegere sin kompetence til provsten. Det gælder bl.a. biskoppens opgave efter § 2, stk. 5, i bekendtgørelsen om vielse inden for folkekirken.⁷ Denne bestemmelse fastlægger bl.a. at præsten kan nægte at vie en fraskilt, men at han, hvis han i øvrigt af religiøse grunde mener ikke at kunne eller burde foretage en vielse, skal forelægge biskoppen sagen. Det er herefter biskoppen som afgør om præsten bør fritages for at foretage vielsen. En anden bestemmelse hvor det kan tænkes at delegation til provsten er udelukket, er § 9 i bekendtgørelsen om stiftelse og ophør af medlemskab af folkekirken.⁸ Efter denne regel fungerer biskoppen som rekursorgan for visse typer af afgørelser truffet af en præst med hensyn til om en person er indtrådt i eller udtrådt af folkekirken. Fælles for de afgørelser, som er omfattet af rekursbestemmelsen, er at de angår spørgsmål om den pågældendes personlige tilknytning til folkekirken og kirkens lære.

Som det er fremgået, kan det være vanskeligt at drage sikre konklusioner om de emner som denne artikel omfatter, så snart man forlader de tilfælde som er direkte lovreguleret. En af grundene hertil er formentlig folkekirkens meget decentrale struktur som passer dårligt til de generelle ulovbestemte forvaltningsretlige regler der, for så vidt angår statsmyndigheder, i vid udstrækning bygger på tanken om ministeren som den centrale kompetenceperson der over for Folketinget står til ansvar for forholdene inden for sit ansvarsområde. En anden grund er formentlig den noget ujævne og ikke altid tidssvarende regulering som folkekirken er genstand for.

Summary

The article takes a closer look at the use of the general rules of Danish administrative law on supervision and delegation in the relationship between ecclesiastical posts within the Danish National Church. It is found that these rules can only with difficulty be applied in the context of the Danish Natio-

7. Bekendtgørelse nr. 547 af 15. december 1969.

8. Bekendtgørelse nr. 57. af 24. januar 1992.

nal Church, one of the reasons being that the structure of the church is more decentralised than that of ordinary state authorities.

Litteratur

Andersen, Jon, m.fl. 1999. *Ombudsmandsloven med kommentarer*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Christoffersen, Lisbet. 2004. Folketingets Ombudsmand og folkekirkens lære og forkyndelse. I: *Festskrift til Hans Gammeltoft-Hansen*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 119-140.

Gejstlighed og tilsynsfunktion retsteologisk overvejet

Af Kristine Garde

Embedsdragternes udformning er et synligt udtryk for, at der eksisterer en rangfølge blandt de gejstlige i folkekirken. Præsterne bærer en sort fodlang kjole af uld med tilhørende pibekrave og hvide pøignetter. Provsterne følger trop, mens biskoppernes ornat er af silke med fløjlsmave. En undtagelse udgør Københavns biskop, der ligesom kongelig konfessionarius bærer ornat udelukkende af sort velour. Til dette stillingshierarki hører endvidere teologiske doktorer, der som præsteviede bærer præstekjole med fløjlsmave som tegn på deres akademiske værdighed. Hvis en præst eller provst erhverver den teologiske doktorgrad, udskiftes præstekjolens forstykke og vinge derfor med velour.

Ligheden mellem tjenestedragterne er dog klart større end forskellene, hvilket samlet set kan udlægges således: De i snittet ens udformede dragter afspejler, hvorledes alle gejstlige uanset stilling er indehavere af det ene prædikeembede og dermed må betragte sig som ligestillede kolleger, mens bispekjolen af silke og fløjls understreger den tilsynsgerning, biskoppen udøver i forhold til stiftets præster og menigheder. Da denne tilsynsgerning har prægnant betydning for en retsteologisk bestemmelse af forholdet mellem præst, provst og biskop, vil jeg fokusere på tilsynsfunktionen med udgangspunkt i biskoppens *kollats*, dvs. det anbefalings- og bemyndigelsesbrev, som provsten i reglen oplæser ved præstens indsættelse. Det gør provsten i sin egen-

skab af biskoppens lokale repræsentant (Bet. 1503: 50, jf. 47 ff., “Provste-spejl”) eller “tro medarbejder” (provsteløftet).¹

Kollatsens retsteologiske forudsætninger

Grundlaget for biskoppens kollats er DL 2-3-3, som alene opstiller en ramme for bispens individuelle udformning af kollatsen. En sammenligning af de ti bispens kollatser viser, at der er forskelle; bl.a. omtaler nogle kollatser udover en opregning af præstens embedspligter med henvisning til præste- eller ordinationsløftet også sognemenighedens, dvs. det almindelige præstedømmes, ansvar. Det er f.eks. tilfældet i Haderslev-bispens kollats, hvor det hedder, at “det er menighedens ansvar trofast at søge til kirke for at vokse i troen ved Herrens ord og sakramenter og for at deltage i forkyndelsen ved gudstjenestens lovsang og bekendelse.”

Kollatsen forudsætter to indbyrdes sammenhængende retsteologiske grundprincipper for evangelisk-luthersk ekklesiologi:

-
1. Jf. Danske Lov (DL), hvor den – i øvrigt af herredspræsterne blandt duelige kolleger udvalgte provst (2-16-2) – betegnes “Superintendentens Medhielper” (2-16-1) med pligt til “eengang i det ringeste, eller oftere, om Aaret, om Superintendenten det nødigt eragter, besøge alle Sognene i deris Provstj, i hvo de og tilhøre, og jus Patronatus til dennem have, og forfare, hvorledis Præsten prædiker, udlegger Børnelærdommen, uddeeler Sacramenterne, og om de i alle maa-der sømmelig staa deris Embede for, og pryde det med et got Levnet” (2-16-3). En af Kirkeministeriet nedsat arbejdsgruppe har kortlagt provstens rolle med baggrund i, at provstetjenesten gennem de seneste år er blevet påvirket af ændringer i den kirkelige lovgivning. Det er pr. 29. september 2011 oplyst, at arbejdsgruppen endnu ikke har afleveret sin betænkning. Undersøgelsen har formentlig omfattet spørgsmålet om, hvorvidt provstens administrative og ledelsesmæssige professionalisme kan forenes med en præstegerning, eventuelt på andre vilkår end den traditionelle sognepræstefunktion i et pastorat. Retsteologisk vurderet må det kraftigt frarådes, at provstestillingen løsrives fra sin rodfæstethed i prædikeembedet med tilsidesættelse af provstetjenestens embedsteologiske legitimitet.

1. Forholdet mellem det almindelige præstedømme (*sacerdotium*) og det guddommeligt indstiftede (*institutum est*) prædikeembede (*ministerium verbi*), Confessio Augustana (CA), art. 5.

Alle kristendøbte er i lige høj grad præster (WA 6, 408 og 567) og har principielt kompetence til at udføre det kirkelige embedes opgaver, men for helledens skyld skal de i fællesskab overdrage embedsopgaverne til dertil kaldede og ordinerede personer (WA 6, 566). Da enhver døbt (*sacerdos*) har umiddelbar adgang til Gud, er der ingen kvalitativ forskel mellem læg og gejstlig, ligesom præsteordinationen ikke er et sakramente, men udelukkende en kirkelig skik til udvælgelse og kaldelse af præster, hvilket understreges af, at når præsten ikke længere er i gejstlig tjeneste, ophører han/hun med at være embedsindehaver og bliver atter lægmand (WA 6, 562 og 567). Præstegerningen er en tjenergerning (WA 6, 564, 566), hvorved embedets væsen (ordets tjeneste) og funktion (menighedsbevarende tjeneste) hører sammen. Det almindelige præstedømme og det kirkelige embede betinger altså gensidigt hinanden, da det kirkelige embede legitimeres af det almindelige præstedømme, som for sin del betror den udvalgte præst at varetage prædikeembedet, der antages at være forordnet af Gud (Grane 1994: 61, Nørgaard-Højen 2001: 291).

2. Evangelieforkynderens rette kaldelse (*rite vocatus*) som forudsætning for den offentlige (*publice*) embedsudøvelse, CA, art. 14.

Ved menighedens kaldelse bliver den døbt tillige forkynder (*prediger*). Kaldelsen indebærer ikke, at præsten underlægges det almindelige præstedømme, men den fastholder, at han/hun i udførelsen af embedspligterne er underlagt Guds ord, hvilket begrunder præstens bekendelsesloyale forkynningsfrihed (menighedsrådslovens § 37). Omvendt har menigheden som præsteskab suveræn ret, magt og pligt til at gribe ind, hvis præsten forsømmer sit embede og gør det til genstand for subjektiv vilkårlighed (WA 11, 408-416); i praksis sker dette ved, at biskoppen inddrages.

Biskoppens kollatsmyndighed som led i tilsynsembedet

Kompetencen til at udstede den kollats, der skal foreligge både ved den første embedstiltrædelse og ved senere tiltrædelse af en anden præstestilling, har alene biskopperne, hvis opgaver og ansvar er liturgisk beskrevet i det løfte, som den lovligt valgte og kaldede biskop (jf. bispevalglovens §§ 3-6) aflægger ved bispevielsen. Biskoppen varetager en tilsynsgerning, der er gejstlig i dobbelt forstand: dels er det en gejstlig, der fører tilsynet, dels vedrører tilsynet folkekirkens bekendelsesgrundlag, autoriserede gudstjenesteordninger og ritualer m.v. Ved siden af sin gejstlige tilsynsfunktion, der med baggrund i DL 2-17-7, 8, 9, 14, 15 og 17 retsteologisk kan sammenfattes i treklangen ordiatio, visitatio og inspectatio (Stenbæk 1994: 122 ff.), har biskoppen en række forvaltningsmæssige opgaver og udgør sammen med stiftamtmanden stiftsøvrigheden, der har ansvar for økonomi, bygninger og personaleforhold i stiftet (Bet. 1503: 50). Da interessen her samler sig om bispeembedet som først og fremmest et gejstligt tilsynsembede, ser jeg bort fra denne forvaltningsfunktion.

Bispevielsen ændrer ikke noget i forhold til den forudgående præstevielse. Den eneste retsteologiske forskel mellem biskop og præst består i, at biskoppen varetager *ministerium verbi*'s opgaver i et stift, mens præstens varetagelse er begrænset til pastoratets sognemenighed(er). At bispevielsen ikke føjer noget til den præstevielse, som han/hun har tilfælles med andre præsteviede, indebærer derfor, at biskoppen udelukkende kan påberåbe sig en tilsynsautoritet i forhold til sine kolleger under henvisning til sin retlige kaldelse og udnævnelse.

En retsteologisk bestemmelse af tilsynsembedets funktioner findes i lov af 3. marts 1948 om biskoppers fritagelse for at føre tilsyn med en menighed og dens præster, § 1, stk. 2: "Fritagelsen gælder dog kun tilsynet med prædikeembedet, sakramenternes forvaltning og sjælesorgen i det hele." Bestemmelsen svarer indholdsmæssigt til CA, art. 28, der på dansk bærer overskriften "Om den kirkelige magt", mens den tyske tekst siger "Om biskoppernes magt". Det hedder her i punkt 21: "Fremdeles tilkommer der ifølge evangeliet, eller, som de siger, efter guddommelig ret, biskopperne som biskopper, det

vil sige dem, hvem Ordets og sakramenternes embede er overdraget, denne jurisdiktion: at forlade synder, at forkaste den lære, der afviger fra evangeliet, og at udelukke ugudelige, hvis ugudelighed er bekendt, af det kirkelige fællesskab, uden menneskelig magt, men ved Ordet alene” (Grane 1994: 209).

At denne artikel spiller en afgørende rolle i fastlæggelsen af folkekirkebispeps tilsynsret og -pligt, er vel nok klarest blevet udtrykt af Bodil Koch i hendes berømte tale i Folketinget (1957) i anledning af den såkaldte “Kalmeyer-sag”, som blev løst inden for rammerne af det gejstlige tilsyn uden at blive en juridisk sag i Kirkeministeriet. Sagen er opkaldt efter den involverede sognepræst i Skovlænge-Gurreby på Lolland, Poul Kalmeyer, der kom på kollisionskurs med sin biskop, Halfdan Høgsbro, på grund af bogen *En Bog om Religion og Moral* (1956). Biskop Høgsbro vurderede, at Kalmeyer havde fjernet sig så langt fra det centralt lutherske, at han befandt sig i dyb uoverensstemmelse med kirkens bekendelse. Derfor besluttede Høgsbro at manifestere sit gejstlige tilsyn gennem samtaler og en (senere udgivet) brevveksling med Kalmeyer. På et bispemøde erklærede landets øvrige biskopper sig “i det væsentlige enige” i Høgsbros sagshåndtering med henvisning til CA, art. 28.

Under en forespørgselsdebat i Folketinget om biskoppernes tilsynspligt og gældende praksis for præsters forkyndelsesfrihed slog teologen Bodil Koch fast, at sagen befandt sig inden for biskoppens suveræne tilsynsområde, at biskopperne gennem tiderne havde varetaget deres tilsynspligt i overensstemmelse med CA, art. 28, at deres tilsynsret og -pligt var begrundet i folkekirken grundpræg som evangelisk-luthersk, bestemt dels ved Grundlovens § 4, dels nøjagtigere i DL 2-1, der opregner selve bekendelsesskrifterne, og endelig at kollatsen var en konsekvens af tilsynspligten (Folketingstidende 1957/58, spalte 314-355).

Kollatstilbagetagelse

Det springende punkt er, om biskoppens suveræne tilsynsområde indbefatter en eneret til ikke alene at give/nægte at give kollats, men også en ret –

måske ligefrem en pligt – til at trække en kollats tilbage? Spørgsmålet har senest været oppe at vende i forbindelse med Grosbøll-sagen (Garde 2008: 472 ff.), hvor biskop Jan Lindhardt stillede to betingelser for at overtage tilsynet med Thorkild Grosbøll. Den ene betingelse var, at hvis han ikke kunne opretholde det gejstlige tilsyn med Grosbøll, kunne han trække kollatsen tilbage uden at være forpligtet til at deltage i et videre forløb vedrørende vurdering af Thorkild Grosbølls embedsførelse eller hans status som mulig fortsat embedsindehaver. Den anden betingelse var, at tolkningsretten til kollatstilbagetagelsen alene tilkom ham.

Grosbøll-sagen gav anledning til en justering af præsteretten, lov nr. 336 af 14. maj 1992 om domstolsbehandling af gejstlige læresager. Justeringen indbefattede også spørgsmålet om kollatstilbagetagesretten. Kirkeministeriet overgav kompetencen til at træffe beslutning om, at der skal rejses læresag, til biskopperne. At initiativretten til at rejse læresag nu entydigt er placeret hos den tilsynsførende biskop, styrker naturligvis biskoppens gejstlige tilsynsfunktion, men det er sket på bekostning af præstens retssikkerhed, for der er ikke længere nogen instans, der kan gribe ind over for en biskop, der *burde* rejse en læresag. Ministeriet og biskopperne blev endvidere enige om, at biskoppen ikke kan tilbagetage sin kollats hverken ved rejsning af en læresag eller efter en frifindelse. Ved rejsning af en læresag er det da også ganske unødvendigt, fordi præsten vil blive suspenderet, hvorved han/hun ikke kan virke i embedet; i tilfælde af frifindelse kan præsten altså genindtræde i tjenesten uden det ydmygende efterspil, som det ville være for biskoppen at måtte give den samme præst den samme kollats, medmindre biskoppen valgte at tage sin afsked, fordi det personlige prestigetab ville svække respekten for tilsynsembedet. At det er en nærliggende udgang, vidner et afskedsinterview med afgået biskop Søren Lodberg Hvas om, hvorunder han oplyste, at han havde truffet en klar beslutning om, at hvis læresagen mod den suspenderede Bent Feldbæk Nielsen var endt med en frifindelse, havde han nedlagt sit tilsynseembede og formentlig meldt sig ud af folkekirken (Kristeligt Dagblad, den 3. maj 2010).

Om en kollats eventuelt kan tilbagetages i andre situationer end ved tilsidesættelse af folkekirkens bekendelsesgrundlag, er altså i princippet fortsat

uafklaret, men i praksis har Grosbøll-sagen utvivlsomt skabt præcedens for biskoppernes faktiske ret (og pligt?) til at trække kollatsen tilbage som led i varetagelsen af den evangeliske tilsynsmyndighed. Hermed er der retsteologisk vurderet sket en styrkelse af det gejstlige tilsyn i relation til den konfessionsløse statsmagt repræsenteret ved en kirkeminister, til hvem der ikke stilles krav om medlemskab af folkekirken, men om det også gælder i forhold til præsterne, afhænger af, om tilbagetagelsen forringer præsternes retssikkerhed. Det er utænkeligt, at en så alvorlig indskriden som kollatstilbagetagelse ikke får ansættelsesmæssige konsekvenser for den pågældende præst, fordi den stempler vedkommende som uegnet til at bestride præstegerningen. Derfor må kollatstilbagetagelsen prøves retligt på grundlag af en velbegrundet indstilling fra den kollatstilbagetagende biskop om, hvilken type sag – læresag eller disciplinærsag – biskoppen mener, der skal rejses mod præsten. Ellers vil kollatstilbagetrækkelsen blive tolket som en (af)magtdemonstration og respekten for tilsynsembedet lide ubodelig skade, hvorved den retsteologiske gevinst ved erhvervelsen af en tilbagetagesret vil være sat over styr, især når biskoppen og ansættelsesmyndigheden har flere retligt regulerede muligheder for at fjerne en præst, nemlig udover diskretionær afskedigelse de mere specialiserede våben som tjenstligt forhør (bevismæssigt tvivlsomme decorumforseelser), tjenstemandslovens § 43 (ødelagt forhold mellem præst og menighed) og præsteretten (brud på folkekirkens lære).

De styringsredskaber eller disciplinære foranstaltninger, biskoppen har i hænde for at kunne skride ind over for præsters subjektive selvrådighed i embedsudøvelsen eller uegnet til at bestride en præstegerning, må derfor ikke have skær af magtfuldkommenhed eller vilkårlighed. De må heller ikke give et fejlagtigt indtryk af, at folkekirkens bispeembede er en nødvendighed for, at de danske folkekirkemenigheder bevarer deres evangelisk-lutherske identitet gennem forkyndelsen af Guds ord og sakramenternes forvaltning, men at der er tale om en hensigtsmæssig indretning som værn imod konfessionelt særløb i menighederne eller ødelæggelse af det kirkelige liv i sognet. I folkekirkeligt regi er tilsynsfunktionen en *jus humanum*-ordning, ikke en *jus divinum*-ordning (Stenbæk 1994: 120).

Tilsyn og kollegialitet

Ifølge DL 2-17-5 skal biskopperne bl.a. selv “prædike Guds Ord for Folket”. Det gør de på lige fod med deres præstekolleger i stiftet, eftersom bispevielsen ikke giver ministerium verbi nogen guddommelig kraft eller evne. En prædiken får altså ikke en særlig åndelig vægt ved at lyde fra en bispeviet person. Omvendt gælder, at når tilsynsembedet er forankret i det evangelisk-lutherske prædikeembede, der er anordnet af Gud og i så henseende en jus divinum-ordning, så styrker det ikke respekten for tilsynsfunktionen, hvis biskoppen prædiker en tvivlsom teologi og nærmer sig en læresag for bisperetten, hvis udformning signalerer en klar forventning om, at biskopperne besidder såvel høj teologisk viden som stærk embedsintegritet, i hvert fald de efter embedsalder to ældste biskopper. De udpeges nemlig som teologisk sagkyndige i bisperetten, dvs. landsretten som 1. instans, og deres stemmer er afgørende for udfaldet, idet en biskop ikke kan findes skyldig i tilsidesættelse af folkekirkens bekendelsesgrundlag mod bispekollegernes stemmer, jf. kapitel 3 i loven om domstolsbehandling af gejstlige læresager. I relation til tilsynsfunktionen har selve forekomsten af bisperetten en vis signalværdi. Den understreger tilsynsmyndighedens indbyggede embedsautoritet, men pointerer samtidig, at biskoppen ikke besidder nogen uafhængig læremyndighed i stiftet. Alligevel er den særlige bisperet retsteologisk betragtet en misforståelse, fordi tilsidesættelsen af bekendelsesgrundlaget “i forkyndelsen eller på anden lignende måde” (§ 1) netop sker som præsteviet “Ordets tjener”. En læresag imod en biskop – antagelig rejst på anmodning af menigheder og præster i vedkommende biskops stift – burde derfor indbringes for præsteretten (byretten), hvor læresager mod præster og provster behandles med beskikkelse af teologisk sagkyndige, som skal være medlemmer af folkekirken (jf. lovens kapitel 2). Skulle der opstå et inhabilitetsproblem ved, at en af de udpegede teologisk sagkyndige er en præst, som biskoppen har givet kollats, eller som har støttet anmodningen om, at stiftets biskop stilles for bisperetten, må vedkommende præst erstattes af den næste person på listen over teologisk sagkyndige.

Der kan næppe opbydes kirkepolitisk vilje til at sammenlægge bisperetten med præsteretten, fordi den særskilte bisperet afspejler en hierarkisk embedsstruktur, der præger tilsynsfunktionen som en jus humanum-ordning. Alligevel kan de retsteologiske betragtninger vedrørende bisperetten bidrage til en analyse af forholdet mellem præst og biskop. Her er kernespørgsmålet, om der består et over- og underordningsforhold, når biskoppen både er præstens kollega og indehaver af et tilsynsembede med pligt til – som Henrik Christiansen har udtrykt det – at være præstens værner, beskytter, opmuntrer og trøster, således at præsten er urørlig, så længe han/hun holder sig i overensstemmelse med præsteløftet, ordinationsløftet, kollatsen og retter sig efter biskoppens anvisninger (Christiansen 1986/1999: 42). At det sidste er vigtigt, kan Villekjær-sagen dokumentere:

Overordnet handler sagen om gyldigheden af en irettesættelse, som Orla Villekjær, sognepræst i Sdr. Felding og Troldhede sogne under henholdsvis Viborg Stift og Ribe Stift, fik af Kirkeministeriet, fordi han i strid med et tjenstligt pålæg fra Viborgbispens Georg S. Gejl havde båret præstekjole under en demonstration på Christiansborg Slotsplads mod fri abort den 13. juni 1995, 22 årsdagen for vedtagelsen af lov om fri abort. Til forhistorien hører, at Orla Villekjær iført ornat i oktober måned 1994 havde deltaget i en af foreningen “Jeg vil leve! – Center for retten til liv” arrangeret antiabortdemonstration foran Silkeborg Centralsygehus. Biskop Gejl tildelte Orla Villekjær en påtale for misbrug af tjenstedragten² ved den lejlighed, hvilket Orla Villekjær fandt ubegrundet og uberettiget. Han mente, at han havde varetaget sit præstekald i fuld overensstemmelse med sit præsteløfte og ikke havde handlet i strid med gældende regler for brug af tjenstedragt. I anled-

-
2. En mellem Kirkeministeriet og Den danske Præsteforening i 1973 indgået og flere gange (1987 og 1996) fornyet aftale om tjenstedragt for folkekirkens præster indeholder bestemmelser om, hvornår præsten har pligt til at bære tjenstedragten, men ingen udtrykkelige bestemmelser om, i hvilke tilfælde præsten derudover er berettiget til at bære ornat. Det påhviler biskoppen at påse, at reglerne – både de skrevne og de uskrevne, som er kommet til – bliver overholdt. Bestemmelsen i DL 2-11-2 om, at præsterne “skulle altid gaa i rette Præste-Klæder, som kand sømme een Guds Ords Tiener”, er ophævet.

ning af demonstrationen den 13. juni 1995 indskærpede biskop Geil sit tjenstlige pålæg over for Orla Villekjær, som imidlertid straks svarede tilbage, at han ikke agtede at efterkomme det. Dagen efter demonstrationen indstillede biskop Gejl til Kirkeministeriet, at der ikendtes Orla Villekjær en disciplinær straf efter tjenstemandslovens § 24. Udover at give Orla Villekjær en irettesættelse lod Kirkeministeriet ham vide, at det kunne få konsekvenser for hans fortsatte ansættelse som folkekirkepræst, hvis han tilsidesatte biskoppens pålæg. I bestræbelserne på at få ophævet irettesættelsen anlagde Orla Villekjær sag mod Kirkeministeriet. Orla Villekjær tabte sagen, først i Vestre Landsret, dernæst i Højesteret, som stadfæstede Vestre Landsrets dom (Garde 2008: 124-155).

Til forsvar for sin brug af tjenstedragten ved antiabortdemonstrationer fremførte Orla Villekjær bl.a. det principielle argument, at præsten ikke står i et over- og underordningsforhold til biskoppen, som ikke kan udstede tjenstlige pålæg og derved indskrænke præstens ret til at definere sine embedshandlinger i samvittighedsbundet loyalitet over for præsteløftet. Synspunktet blev fejet til side, for så vidt som sagen udelukkende blev anskuet ud fra rent ansættelses- og forvaltningsretlige principper (tjenstemandsloven), hvor der består et almindeligt over- og underordningsforhold mellem biskop og præst: Da præstens overholdelse af tjenstemandsloven hører under biskoppens administrative³ tilsynsfunktion, og da biskoppen har kompetence til at give et tjenstligt pålæg, er præsten forpligtet til at efterkomme et sådant pålæg, medmindre det er åbenbart ulovligt. Efterkommer præsten ikke biskoppens lovlige pålæg, gør han/hun sig skyldig i lydighedsnægtelse og begår derved en tjensteforseelse. Klarere kan det ikke manifesteres, at biskoppen er præstens foresatte, når biskoppen fører *administrativt* tilsyn med præsten som tjenestemand.

Derimod giver sagen ikke noget svar på spørgsmålet om, hvorledes relationen mellem biskop og præst nærmere skal bestemmes, når det drejer sig om

3. Jf. Preben Espersens udtryk "det almene legalitetstilsyn" som betegnelse for biskoppens tilsyn med, at præsten overholder ikke blot tjenstemandsloven, men også landets øvrige lovgivning (Espersen 1999: 101). Dette tilsyn karakteriserer jeg som administrativt.

biskoppens *gejstlige* tilsynsfunktion, som landsretten påpegede, at en biskop også udøver over for stiftets præster. Et retningsgivende svar giver til gengæld Snedsted-sagen, hvor den indklagede Bent Feldebæk Nielsen anlagde et tilsvarende synspunkt om, at folkekirken ikke kan gøre arbejdsgiverbetragtninger gældende, når der ikke består et over- og underordningsforhold mellem biskop og præst. En biskop kan derfor ikke foretage en konfessionel vurdering af præstens teologiske holdninger, fordi det indskrænker præstens forkyndelsesfrihed, der står over biskoppens tilsynsembede. Da sagens udgang efter behandling i to instanser blev afskedigelse af præsten for at have tilsidesat folkekirkens bekendelsesgrundlag (præsterettens § 1, jf. Garde 2006: 261-442), fik Bent Feldebæk Niensens principielle synspunkter et grundskud. Konklusionen er, at biskoppen må betragtes som præstens foresatte, også når det gælder det gejstlige tilsyn, hvilket allerede fremgår af biskoppens enekompetence til at rejse læresag mod en præst. På den baggrund har det ingen betydning for bestemmelsen af forholdet mellem biskop og præst, hvorvidt biskoppen vælger at anvende sin administrative eller sin gejstlige tilsynsfunktion.

Det nærmeste, man kommer en udmøntning af forestillingen om en anti-hierarkisk kollegialitet uden noget over- og underordningsforhold mellem biskop og præst, er den sjælesørgeriske samtale mellem præst og biskop. Imidlertid er vilkåret for en sådan samtale, der kommer i stand på præstens initiativ, at biskoppen har ret og pligt til at afbryde den, hvis samtalen berører embedsanliggender, som efter biskoppens opfattelse må give anledning til en tjenstlig samtale. Når det er et underliggende vilkår for gennemførelsen af en sjælesørgerisk samtale, at den ikke må lamme den tilsynsførende biskops handlemuligheder, er forholdet mellem præst og biskop i udgangspunktet asymmetrisk, hvorfor præsten gør klogt i altid at betragte biskoppen som den foresatte, han/hun benævnes i præsteløftet (Garde 2008: 247). Selv om asymmetrien er tæt på at forvandle forestillingen om en antihierarkisk kollegialitet til en illusion, må den fastholdes, fordi forestillingen hviler på det retsteologiske grundprincip om, at præst og biskop indgår i et jævnbyrdigt fællesskab om varetagelsen af prædikeembedet, som er afledt af, men ikke underlagt det almindelige præstedømme. Derfor er det også en opgave

for retsteologien at råbe vagt i gevær, hvis asymmetrien er ved at snigløbe den evangelisk-lutherske forståelse af det kirkelige embede, f.eks. ved at biskoppen i praksis opnår status af overhyrde,⁴ og ved at præstens ansvar for – under en udstrakt, men ikke grænseløs forkyndelsesfrihed – at overholde den selvpålagte forpligtelse til at udføre embedsopgaverne i overensstemmelse med bl.a. kollatsen afkortes.

Afrunding

I en tid, hvor folkekirken med sin identitet som evangelisk-luthersk kirke skal håndtere store udfordringer i form af udbredt synkretisme og aggressiv ateisme, er det særlig påkrævet, at præst og biskop – bistået af provsten som sin “tro medarbejder” – manifesterer det ene, udelte embede⁵ som et fællesprojekt af hensyn til de enkelte folkekirkemenigheders fortsatte eksistens i en universal-ekklesiologisk sammenhæng (3. trosartikel). Derfor giver det god mening, at kollatsen – det gælder alle ti – slutter med biskoppens tilønskning af “Vor Herres Jesu Kristi nåde, Guds kærlighed og Helligåndens fællesskab” til præst og menighed, som for deres del forventes at anerkende det teologisk-kirkelige behov for et gejstligt tilsyn med forkyndelse, sakramentforvaltning og sjælesorg. Samtidig sætter Haderslev-bispen med sin påpegning af

-
4. De vidtgående arbejdsgiverkompetencer, som biskopperne ifølge de seneste kirkeministerielle betænkninger skal forsynes med ved uddelegering fra Kirkeministeriet, peger i denne retning. Selv om det sker inden for rammerne af tilsynsfunktionen som en jus humanum-ordning, forekommer udviklingen retsteologisk betænkelig. For det første kan man frygte, at forholdet mellem biskop og præst udelukkende ansues som et over- og underordningsforhold. For det andet sættes grundprincippet om, at biskoppen under varetagelsen af sin gejstlige tilsynsfunktion ikke kan indgå i en statslig forvaltningspyramide, under pres med risiko for, at tilsynsfunktionens embedsteologiske legitimitet, som kommer fra det almindelige præstedømme, fortoner sig.
 5. Kirsten Busch Nielsen har med rette påpeget, at de senere års “uddifferentiering af embedet i flere skikkelser” ikke kan ophæve princippet om embedets enhed (Nielsen 2010: 110).

præstens og menighedens gensidige ansvar for det lokale kirkeliv tilsynsfingeren på et vitalt punkt, nemlig samvirket mellem den kaldende menighed og embedsbæreren.⁶

Summary

Juridically-theologically speaking clergyman, dean, and bishop are colleagues of equal standing, as they hold the same preaching office (CA art. 5), instituted by God, derived from, but not placed under the common priesthood of all believers. The bishop and the dean in his capacity of faithful collaborator (the dean's pledge) supervise clergymen and congregations in the diocese (CA art. 28). The supervision which juridically-theologically may be summarized as a triangle consisting of *ordinatio*, *visitatio*, and *inspectatio* ensures that the congregations of the National Church in the diocese preserve their Christian identity in correspondance with the evangelical-lutheran doctrine of the church. An important part of the office of supervision is the bishop's sole competence to issue a letter of collation to the new clergymen, but it is disputed whether this competence encompasses the power (possibly duty) to revoke the collation. Several cases involving clergymen show that the bishop is the clergyman's "superior" (the clergyman's pledge), which puts the juridical-theological principle of anti-hierarchical equality under pressure.

6. Ifølge Peter Widmann er det også et meget ømt punkt. I 1998 vurderede han, at der ikke består det samspil mellem almindeligt præstedømme og særlig kaldelse, der er embedets bærende præmis, hvilket truer embedets varetagelse (Widmann 2007: 134). Menighedsrådslovens formålsparagraf fra 2006 ("Det påhviler menighedsrådet at virke for gode vilkår for evangeliets forkyndelse", §1, stk. 2) er dog udtryk for en retsteologisk oprustning af samarbejdet mellem menighedsrådet som repræsentant for det almindelige præstedømme og præsten/præsterne med klart fokus på det kirkelige embede.

Kilder og litteratur

- Christiansen, Henrik. 1986. Forholdet mellem præsten og biskoppen (præsten og provsten). I: *Kirkeretsantologi 1986*. Udg. af Selskab for Kirkeret, Aarhus, 39-44.
- Espersen, Preben. 1999. *Kirkeret. Almindelig del*. 2. udg. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Garde, Kristine. 2006. *To læresager i Folkekirken*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Garde, Kristine. 2008. *Præsteløftet. En retsteologisk og kirkeretlig undersøgelse af præsteløftets status og betydning*. København: Anis.
- Grane, Leif. 1994. *Confessio Augustana*. København: Anis.
- Kirkeministeriet. 2009. *Betænkning 1503. Uddannelse og efteruddannelse af præster. Kong Christian Den Femtis Danske Lov 1683*. Udg. af V.A. Secher 1891. Forkortet DL.
- Luther, Martin. 1883 ff. *Werke*. Kritische Gesamtausgabe 1 ff. Weimar. Forkortet WA.
- Nielsen, Kirsten Busch. 2010. Embede og kirke – før og efter folkekirken tiltrædelse af Porvoo-fælleserklæringen. I: *Fønix 2010/2*, 104-114. København.
- Nørgaard-Højen, Peder. 2000. *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Tekst og oversættelse*. København: Anis.
- Nørgaard-Højen, Peder. 2001: *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Kommentarer*. København: Anis.
- Prenter, Regin. 1965. *Kirkens embede. Udkast til en det kirkelige embedes dogmatik med luthersk udgangspunkt*. Aarhus/København: Universitetsforlaget/Munksgaard.
- Stenbæk, Jørgen. 1994. Bisperembedet i den evangelisk-lutherske danske folkekirke. I: *Præsteforeningens Blad 1994/6*, 113-125.
- Widmann, Peter. 2007. Det uflyttelige i præsteembedet. I: *Pastoralteologi* (red. Helle Christiansen og Henning Thomsen), 129-135. København: Anis.

II UDVIKLINGSLINJER

Bispeembedet i folkekirken historisk og retligt belyst

Af Ole Hyldegaard Hansen

I hvilken retning bevæger det moderne bispeembede og det dermed forbundne kirkelige tilsyn sig? Spørgsmålet er blevet aktualiseret i forbindelse med folkekirkens officielle tiltrædelse af Porvoo-erklæringen den 3. oktober 2010 og bl.a. behandlet i et temanummer af tidsskriftet Fønix (september 2010, årgang 33, nr. 2). Skeptikere som tidligere rektor for Præstehøjskolen Niels Thomsen ser tiltrædelsen som en betænkelig opgradering af embedsforståelsen (Kristeligt Dagblad den 29. september 2010), mens bl.a. domprovst Henrik Wigh-Poulsen på baggrund af Mogens Lindhardt og Erling Andersens rapport om forandringer i provstierne vurderer, at bisperne snart bør reagere, "hvis de vil andet og mere end at være til enten besvær eller pynt" (Kristeligt Dagblad den 23. september 2010).¹

Wigh-Poulsens udsagn beror på, at menighedsråd i stigende omfang frivilligt afgiver kompetence til provstiet, og at provstier får tilkendt større myndighed ovenfra, så konturerne af "små provstedømmer" anes, mens stif-

1. Thomsen sætter særligt spørgsmålstegn ved rigtigheden af biskop Karsten Nissens udsagn i Fønix om bisperne som ansvarlige for lærespørgsmål i folkekirken (Thomsen 2010: 95). I Lindhardt og Andersens undersøgelse opereres der med tre provstetypologier: den administrerende embedsmand, den koordinerende konsulent og den dynamiske leder (Thomsen 2010: 87).

tet som biskoppeligt tilsynsområde risikerer at blive overflødiggjort i lighed med de nu nedlagte amter.

Det er således den kirkelige sammenhængskraft, der traditionelt har været bispeembedets styrke, der aktuelt synes i spil og truet af polarisering. Mens de biskoppelige repræsentative funktioner udadtil synes i vækst, trues indflydelsen på eget tilsynsområde af udhulning pga. øget uddelegering af kompetence. Hertil kommer en arbejdsbeskrivelse af tilsynsopgaverne, der i nogen grad retligt fortsat bygger på kriterier formuleret i 1683 under enevældens tid i Danske Lovs 2. bog kapitel 17.

At fastholde sammenhængskraften i det biskoppelige tilsyn uden at reducere biskopperne til rene embedsmænd er imidlertid ikke blot en udfordring af nyere dato, hvilket denne artikel vil belyse med kirkehistoriske eksempler fra perioden 1849 frem til midten af 1990'erne. Eksemplerne bidrager til en baggrundsforståelse af de fremtidige udfordringer for det moderne bispeembede.²

Biskoppelig misligholdelse af embedsforpligtelserne

Med undtagelse af ændringer omkring fattigforsorgen videreføres de gældende bestemmelser om bispernes tilsynsfunktioner i Danske Lov uforandret efter 1849 trods indførelse af demokrati og religionsfrihed. På kongens vegne udnævner og afskediger kultusministeren fortsat bisperne (DL 2-17-1), der i hver sit stift skal føre overtilsyn med de kirkelige (DL 2-17-5,6,7,8,9), uddannelsesmæssige (DL 2-17-10,11), sociale (DL 2-17-12), administrative og økonomiske forhold (DL 2-22-1) i sognene (Juul 1949: 108 ff og 122).

Biskoppen opretholder således retligt dobbeltstillingen fra enevælden som både kirkens og centralforvaltningens tilsynsmand, forpligtet på ved selvsyn under visitatsbesøgene at forvisse sig om, at de lokale forhold på ovennævnte områder findes tilfredsstillende, og give tilbagemeldinger til kultusministeriet via indsendelse af årlige indberetninger (DL 2-17-14).

2. Artiklen bygger på kirkehistoriske undersøgelser af bispeembedet under min studieorlov i 2008.

Problemet er imidlertid, at de retlige forpligtelser i praksis ikke bliver overholdt fuldt ud. Bortset fra i de mindste stifter – Lolland-Falster og indtil 1864 også Als-Ærø – er det umuligt sammen med de øvrige embedsforpligtelser at overholde Danske Lovs minimumskrav om visitatsbesøg hvert tredje år, mens bl.a. de sjællandske bisper fra begyndelsen af 1860'erne og frem til 1912 konsekvent undlader at indsende de årlige lovpligtige indberetninger med flere uhensigtsmæssigheder til følge (Nørr 1987: 241 f).

Den manglende indflydelse på embedsbesættelse og den sporadiske visitatskontakt hvert 10. år eller sjældnere virker ikke befordrende for interessen for bispeembedet i den folkekirkelige medlemsskare, for hvem biskoppen trods stor indflydelse på det lokale kirkeliv mest fremstår som den fjerne, næsten ikke-eksisterende tilsynsførende embedsmand.

Uden de fornødne oplysninger om de lokale kirkeforhold er ministeriet ved præsteansættelser frem til 1904 i høj grad nødsaget til at have tillid til indstillingerne fra bisperne, som stik imod de reformatoriske bestemmelser i Kirkeordinansen ikke har travlt med at afgive denne beføjelse, men i 1896 er stemt for at forsøge at få kompetencen udvidet.³

Det er ikke tilfredsstillende forhold hverken retligt i forhold til Danske Lov eller kirkeligt for dem, der i modsætning til de grundtvigske krav om størst mulig lokal frihed til menigheder og præster ønsker at stå i jævnlig kontakt med biskoppen som inspirator for det kirkelige liv efter bibelsk eller engelsk forbillede og ønsker de administrative tilsynsopgaver enten forenklet eller overladt til “en flink og samvittighedsfuld Contorist” (Pontoppidan 1848: 27), dvs. på nutidssprog “djøfiseret”.

Da biskop Martensen, som personligt hverken overholder indberetnings- eller visitatsforpligtelsen, er den eneste, der foreslår nedsættelse af visitatsfrekvensen efter de faktiske forhold ved lovgivning, fastholdes Danske Lovs

3. Forhandlingsprotokol for Det kirkelige Råd 4, folio 23-25, 51-53 og 59-61 med bilag, Rigsarkivet. Bisperne Swane, Sthyr og professor Lassen imødegår biskop Schousboe og professor Fredrik Nielsens betænkeligheder, idet de ikke betragter bispernes ønske om formaliseret partshøring som udtryk for at ville “tilrane sig større Magtfyldde”, men alene en “fyldigere Vejledning” for ministeren ved præsteansættelser.

urealistiske målsætning om visitatser hvert tredje år, og der må derfor i stedet ses på andre løsningsmodeller (Beretning 1870: 339).

I Kirkekommissionsbetænkningen fra 1870 lægges der således op til mulighed for lettelse i det omfattende skoletilsyn, men da forslaget ikke umiddelbart fører til lovgivning, og bisperne samtidig har vanskeligt ved selv at foretage forenklinger i proceduren, varetages opgaven reelt stort set uændret frem til skolevisitatsens afskaffelse ved lov i 1933 (Nørr 1987: 238).

Politisk modstand forsinket reformer i stiftsstrukturen

Med Lolland-Falster Stift som det eneste stift efter 1864, hvori visitatsbestemmelserne lader sig efterkomme, er det nærliggende at fremhæve dette som idealstørrelsen under overvejelser om omstrukturering af de øvrige eksisterende tilsynsområders omfang, da de lave visitatsfrekvenser i stifter med høj præstemobilitet i praksis betyder, at der kan forekomme sogne, hvor biskoppen ikke når at visitere mellem to præsteskitter (Beretning 1870: 348f).⁴

Særlig Sjællands Stift som landets største og folkerigeste stift er ganske uoverkommeligt for en biskop. Stiftet foreslås derfor også løbende geografisk enten to- eller tredelt, mens den unge visionære kapellan Nicolai Holten i 1860 foreslår dels etableret et mellemkirkeligt samarbejde omkring tilsynet med de oversøiske områder, der sorterer under stiftet, dels Grønland og Bornholm gjort til selvstændige stifter (Holten 1860: 17 ff). Et kontroversielt udspil på dette tidspunkt, selvom udskillelsen af Grønland viser sig at have fremtiden for sig.

Foruden det rent geografiske parameter kommer også en højere differentiering mellem stifterne på tale. I Kirkekommissionen 1868-1870 slår biskop Kierkegaard således til lyd for oprettelse af et Ringkøbing Stift af samme størrelse som Lolland-Falster Stift, så der vil være to mindre stifter, velegnet

4. Hvis Lolland-Falster Stift er idealet, burde der ifølge den socialdemokratiske politiker og senere kirkeminister P. Dahl være 16 stifter i 1922: 5 på Sjælland, 3 i Ribe og Aarhus stifter, 2 på Fyn og 1 i Viborg, Aalborg og på Lolland-Falster, Rigsdagstidende (Landstinget) 1921-22, spalte 1981.

som enten begynder- eller retrætestift for fungerende bisper, altså en slags junior- og seniorordning (Beretning 1870: 319ff).

I Det kirkelige Udvalg 1904-7 går biskop Fredrik Nielsen under inspiration af engelsk kirkeliv skridtet videre og foreslår oprettelse af et decideret storbystift, hvor der i stedet for prioritering af traditionel visitats bør sættes på at styrke biskoppens rolle som inspirator for og koordinator af hovedstadens kirkeliv, der bl.a. er udsprunget af Københavns Indre Mission og Kirkefondets arbejde. Tanken tiltaler ikke Skat Rørdam, som i givet fald vil blive hovedstadsbiskop, fordi han nødt vil afgive hverken visitatsopgaven eller stillingen som primus inter pares til biskoppen i Roskilde, sådan som Fredrik Nielsen foreslår. Trods formandskabet for Kirkefondets repræsentantskab har Skat Rørdam dertil vanskeligt ved at identificere sig med det skitserede bispeideal, og han vil derfor hellere overlade bispesædet til en anden.⁵

Nu bliver Fredrik Niensens tanker ikke i første omgang ført ud i livet, så Skat Rørdam kan forblive i sin nuværende uoverkommelige stilling til sin død, som først professor Peder Madsen og siden provst Harald Ostfeld derfor overtager uændret.

Selvom både kirkefolk og politikere anerkender, at Sjællands Stift er problematisk i forhold til tilsynsforpligtelserne i Danske Lov, så hersker der langtfra enighed om, hvordan problemerne skal afhjælpes. Det springende punkt er længe det økonomiske aspekt, idet der ikke umiddelbart er politisk opbakning til at bevilge de nødvendige midler til stiftsdelinger.⁶

Det er et forhold, som stiftsprovst Daugaard i Ribe allerede i 1848 har blik for, og derfor foreslår han som alternativ udgiftsneutrale omlægninger imellem de eksisterende stifter. For Sjællands Stifts vedkommende påtænkes sær-

5. Forhandlingerne i Det kirkelige Udvalg 1904, 1. og 2. Samling, spalte 119-22 og spalte 1477-82 [Nielsen], spalte 141-43, 155, 161-62, 1457-67 og 1492-93 [Skat Rørdam].

6. Et aspekt, der under Rigsdagsforhandlingerne 1921-22 får et folketingsflertal til at stemme for Lolland-Falster Stifts nedlæggelse, skønt stiftets størrelse traditionelt har været fremhævet som idealet. Protester og beregninger om tvivlsom økonomisk gevinst redder dog stiftets eksistens. Rigsdagstidende (Folketinget), spalte 7339-41 [Afstemning].

ligt henlæggelse af de sydsjællandske amter Præstø og Sorø sammen med eventuelt Bornholm under Lolland-Falster Stift (Daugaard 1848: 50). Der tages højde for en udvidelse af Lolland-Falster Stift ved bispeudnævnelserne fra 1887 og fremefter.

Foruden bevillingsspørgsmålet er der imidlertid også identitetsspørgsmålet. Beboerne på Sydsjælland forudsættes at føle sig kirkeligt hjemmehørende i Sjællands Stift, uanset at det som et kompromisforslag foreslås at overflytte bispesædet fra Nykøbing til en mere central placering (byerne Vordingborg og Næstved bliver bragt i forslag), hvilket naturligvis møder modstand fra Lolland-Falster.⁷ Tanken synes ikke at have nogen folkelig opbakning, men trækkes dog jævnlige frem igen, når stiftsdelinger er på tale, f.eks. i 1958 af biskop over Lolland-Falster Halfdan Høgsbro, men afvises kategorisk af kollegaen Gudmund Schiøler i Roskilde.⁸

Den politiske uvilje imod økonomiske bevillinger betyder, at det egentlige gennembrud i problematikken omkring den sjællandske biskops alt for store tilsynsområde først sker i forbindelse med de kirkelige love af 30. juni 1922. Gennembruddet er foranlediget af den sønderjyske genforening og oprettelse af Haderslev Stift. Ved samme lejlighed bliver Sjællands Stift opdelt i et Roskilde og et Københavns Stift for siden at blive tredelt ved oprettelsen af Helsingør Stift den 2. juni 1960. Og endelig, henholdsvis den 6. november 1990 og den 6. maj 1993, bliver det oprindelige Sjællands Stift fire- og femdelt med Færøernes og Grønlands udskillelse som selvstændige stift.

7. I skrivelser af 27. august, 5. september og 5. oktober 1898 forslår kultusminister Sthyr som alternativ sit eget Lolland-Falster Stift nedlagt og underlagt et sydsjællandsk stortift med bispesæde i Næstved, bilag til Forhandlingsprotokol for Det kirkelige Råd 4, Rigsarkivet.

8. Bispemøder den 8. januar 1958 (pkt. 28) og 5. februar 1958 (pkt. 15 f.). Forud for bispevalget på Lolland-Falster i 2005 foreslår den afgående biskop Holger Jepsen at lægge Storstrøms Amt til stiftet, mens Jan Lindhardt foreslår Lolland-Falster underlagt Roskilde Stift. Kirkeministeriet afviser imidlertid at tale om strukturelle forandringer, Kristeligt Dagblad den 23. november 2004.

Provsten – biskoppens medhjælper eller konkurrent

Uden opbakning til oprettelse af flere stifter overvejes det i stedet at inddrage medhjælp til varetagelse af den biskoppelige tilsynsforpligtelse. Og i den sammenhæng synes det naturligt at rette fokus mod provsterne som bispernes nærmeste medhjælpere, der ifølge Danske Lov (DL 2-16-3) ved årlige visitatser skal gøre sig bekendt med provstiets lokale kirkeliv og indsende indberetning herom. Men provsterne har ligesom bisperne problemer med at overholde deres visitatsforpligtelse pga. de gennemgående større provstier og flere pålagte opgaver siden Danske Lovs ikrafttræden, der fortsat skal forenes med et præstekald. Denne udvikling har betydet, at administrative kompetencer ved provsteudnævnelser særlig er blevet vægтет (Beretning 1870: 324 ff). Mange provster vurderes derfor reelt at være ude af stand til fyldestgørende at kunne repræsentere biskoppen som “hjelpevisitator” eller kirkelig vejleder, ligesom Kirkekommissionen 1868-70 betragter tanken om flere stiftsprovster eller “Under-Biskopper” inden for det samme stift som et nyt fænomen med indbyggede faldgruber (Beretning 1870: 205 f).

At fænomenet “adjutor” skulle være nyt, afvises i såvel Kirkerådet i 1898 som i Det kirkelige Udvalg 1904-7, da det er kendt i både engelsk og svensk kirketradition, men der er enighed om, hvorvidt det er forbundet med embedsteologiske og praktiske udfordringer.⁹

For det første vil det kunne skabe konflikt indbyrdes blandt provsterne, for det andet strider det mod ønsket om en hyppigere personlig kontakt mellem enkeltmenighederne og biskoppen, og endelig kan det for det tredje blive afsæt for kompetencestrid mellem provst og biskop f.eks. pga. divergerende kirkeopfattelse eller personlig kemi, som biskop Skat Rørdam aktuelt har bitre erfaringer med i forhold til sin stiftsprovst, hvilket ikke er et ukendt fænomen, der rejser spørgsmålet, om stiftsprovsten bør fratræde sammen med biskoppen (Hansen 2009: 88 f). Det sidste aspekt nedtones bevidst i Kommissionsbetænkningen af 1870 og udelades helt af Kirkerådets betænkning

9. Forhandlingsprotokol for Det kirkelige Råd 4, folio 203-9, 249-56 med bilag 4, Rigsarkivet.

i 1898. Dertil kommer, at uddelegering af for mange tilsynsopgaver til provsterne vil kunne give fortalerne for bispeembedet som et overflødigt administrativt appendiks et unødvendigt argument.

Gentagne gange foreslås det kirkepolitisk at opdele stifterne i mindre enheder svarende til amts- eller provstigrænserne og eventuelt at lade tilsynet overgå til provsterne, mens den stærkt bispekritiske politiker J.A. Hansen vurderer, at bispers og provsters aktuelle tilsynsopgaver uproblematisk vil kunne overlades til en almindelig sognepræst som titulær biskop mod løntilæg og medhjælp.¹⁰

Når provsten sideløbende i de gentagne lovforslag om lokal indflydelse ved præsteansættelser tiltænkes rollen som gejstlig tovholder i processen i stedet for biskoppen, og provstens stemme i tilfælde af stemmelighed påtænkes at skulle blive udslagsgivende, er den biskoppelige ambivalens imod officielt at inddrage provsterne i visitatsopgaverne ganske forståelig.¹¹

På denne baggrund skal den stærke kritik ses, som biskop Sthyr i egenskab af kultusminister (og potentiel interessent i stillingen) modtager for sin kontroversielle konstruktion i 1899, da han lader Fyns Stifts bispeembede henstå vakant i næsten 1 ½ år, bestyret af stiftsprovst Balslev (Hansen 2000: 51-104).

Trods erklæret modstander i Kirkekommissionen i 1868-70 begynder Martensen dog privat og uden lovhjemmel at benytte udvalgte provster i 1870'erne til at udføre bispevisitater (Martensen II 1883: 128). Denne praksis finder præsten Skat Rørdam på daværende tidspunkt behagelig pga. dens langt mere uformelle karakter. Han betragter den som et udmærket alternativ til slet ingen bispevisitats (Nørr II 1999: 90).

Efter at Skat Rørdam selv bliver biskop i 1895, ændrer han dog synspunkt både vedrørende nødvendigheden af jævnlige visitater og hyppig kontakt med menighederne som tilsynets primærfunktion og vedrørende benyttelse af hjælpevisitatorer, selvom der i 1899 oprettes et embede som 2. stiftsprovst

10. Rigsdagstidende 1866-67 Tillæg B, spalte 1364.

11. Rigsdagstidende 1900-1901, Tillæg A., spalte 2207-8.

i Sjællands Stift (et 3. oprettes i 1910). Han bestræber sig derfor på kun at anvende dette med stor omtanke.¹²

Tilløbene til kompetencestrid mellem biskop og provst mindskes dog, efter at bisperne med lov om bispeembedernes besættelse af 30. juni 1922 (Petersen 1944: 262 ff), hvor Danske Lov 2-17-1 ophæves, nu vælges af stiftets præster og menighedsråd og derved får tilkendt et folkekirkeligt mandat, mens provsterne fortsat udnævnes administrativt (fra 1979 ved internt opslag) af kirkeministeren efter indstilling fra biskoppen. I en kort forsøgsperiode 1984-85 indrømmes provstiernes præster og menighedsrådsrepræsentanter dog samme udtalelsesret, som domsognenes menighedsråd har fået i 1983, inden biskoppen gør indstilling til kirkeministeren.

Den gældende procedure synes at passe bisperne fint, da deres indstilling af kandidater til stillingen som biskoppens nærmeste kirkelige og administrative medarbejder i langt de fleste tilfælde bliver fulgt. Ved bispemødet i oktober 1981 udtrykkes der således tilfredshed med at undgå "minibispevalg" i forbindelse med provsteudnævnelser (Hansen 2006: 252-258).

Visitatsernes ophør

Med kirkelovene i 1922 får bispeembedet retligt et anderledes stærkt folkekirkeligt mandat, som i almindelighed respekteres politisk. Med den præcederende udnævnelse af kandidaten med flest stemmer anerkendes biskoppen nu mere som kirkens tilsynsmand end som en embedsmand, hvis udnævnelse eller afskedigelse er et anvendeligt redskab for at fremme en regering eller ministers kirkepolitik. Lov om bispeembeders besættelse giver ganske vist hjemmel til, at kirkeministeren er frit stillet i sit valg, hvis ingen har opnået et stemmeflertal på 2/3, men kun enkelte ministre har overvejet at bryde præcedens.¹³

12. Forhandlingsprotokoller for Det kirkelige Råd 4, folio 207, Rigsarkivet. Brev til Fredrik Nielsen den 9. maj 1899, privatarkiv 6031, Rigsarkivet.

13. Lov nr. 287 af 30. juni 1922 om Bispeembedernes Besættelse og om Adgang til Stiftsbaandsløsning § 5. Således Jakob Appel i 1923 og Jørgen Peder Hansen i 1975.

Skønt der fra grundtvigsk side fremsættes forslag om, at stemmeandelen burde være $\frac{3}{4}$ fremfor $\frac{2}{3}$, er det dog et ideal, der kun sjældent er opnået. Kravet, der i dag er sænket til 50 % af stemmerne til den af de to kandidater, som i den første valgrunde har opnået flest stemmer, signalerer dog stadigvæk, at der næres høje folkekirkelige forventninger til en biskop, hvilket også bliver gentaget af såvel politikere som vælgere i forbindelse med behandlingen af kirkelovene i 1922 og under de efterfølgende bispevalg.¹⁴

Udover retten til at være med til at udpege nye bisper er det dog fortsat begrænset, hvor stor kontakthflade der i øvrigt er op igennem det 20. århundrede mellem biskop og lægfolk, der f.eks. som pointeret af Hans Raun Iversen aldrig har fået indrømmet en ritualiseret deltagelse ved bispevalserne (Iversen 2008: 280ff). Hurtigt bliver det kutyme, at bispekandidaterne overlader det til støttegruppen at føre valgkampen. Så sent som i 1960'erne er det således stadig muligt at blive valgt in absentia (Kristeligt Dagblad den 16. april 2009), mens der ved nogle af bispevalgene i 1980'erne fortsat lægges stærke restriktioner på dialogen mellem kandidater og vælgere, idet kun skriftlige spørgsmål tillades (Menighedsrådenes Blad 1980: 98 og 291).

Da den direkte dialog endelig tillades, mødes vælgerne ofte af næsten enslydende svar fra samtlige kandidater, hvor flertallet af kandidater under benævnelsen "nærmest grundtvigske" under midthalvfemsernes bispevalg i Aarhus, Helsingør og på Fyn taler for en nærmere kontakt mellem biskop og menighederne (Valgtillæg i Kristeligt Dagblad den 5. februar 1994, 25. november 1994 og 16. marts 1995).

Bortset fra ved bispevalg er det ligesom før 1922 fortrinsvis præsterne, som biskoppen er i løbende forbindelse med ved f.eks. ordination, kollats eller

14. At en biskop bør være hævet over snævre kirkepolitiske partiinteresser, fremhæves af bl.a. kirkeminister J.C. Christensen ved fremlæggelsen af lovforslagene den 16. februar 1922, Rigsdagstidende 1921-22 (Folketinget), spalte 4823-25. Udsagnet genfremsættes både under vælgermøderne, bl.a. på Fyn den 11. december (Fyns Venstreblad den 12. december 1922) og Lolland-Falster den 17. december (Lolland-Falsters Folketidende den 18. december 1922), men også blandt bispekandidaterne selv (Martensen-Larsen i Politiken den 9. december 1922).

tjenstlige spørgsmål, mens den personlige kontakt med lægfolk, specifikt menighedsrådene, i nogen grad begrænser sig til det siden 1912 lovpligtige orienteringsmøde ved præsteansættelser, eftersom den lovbestemte visitatsforpligtelse i praksis går af brug i løbet af 1940'erne og i stedet afløses af enten uanmeldte besøg eller deltagelse ved festlige anledninger, fordi megen korrespondance nu lader sig ordne via moderne og tidsbesparende kommunikationsmidler (først telefon, senere fax og nu mails).¹⁵

Oven på årtier præget af de traditionelle kirkelige retningers tilbagegang og sekularisering i befolkningen efterspørges visitatserne, der aldrig retligt er blevet afskaffet, på ny i kølvandet på en række præstesager i midten af 1990'erne, og det bliver da også et tema under midthalvfemsernes bispevalg. Der henvises i den forbindelse til tiltag i de nordiske nabokirker, der i udpræget grad fremstår som opdaterede udgaver af Danske Lovs bestemmelser fra 1683 (Kristeligt Dagblad den 3. november 1995).

Visitatsforpligtelsen aktuelt – afsluttende kommentarer

Trods indskrænkninger er Danske Lovs bestemmelser om årlige provstevisitater og treårige bispevisitater formelt stadig gældende lov, uagtet de historiske realiteter længe har talt imod dem.

Men som Wigh-Poulsen rigtigt har set, synes der nu at blæse nye vinde. Som indledningsvis nævnt lægges der i rapporter og udvalg ikke blot op til styrkelse af provstiets rolle som aktiv sparringpartner til at løse en række behov (økonomistyring, personalesager og ledelsesstrategi) fra menighedsrådenes side. Med tilførsel af personaleresurser (provstisekretær, hjælpepræst og personalekonsulent) til aflastning af provstefunktionen behøver provstevisitater hvert eller hver andet år ikke længere være urealistiske, og dermed får provsten sammen med præsternes årlige medarbejderudviklingssamtaler

15. Af bispemødet den 29. januar 1941 (punkt 1) fremgår det, at alene bisperne Malstrøm og Scharling fortsat konsekvent anvender Danske Lovs foreskrevne visitatsform.

(MUS) en langt tættere føling med det kirkelige bagland end biskoppen som den fjernere tilsynsmand, der ude i sognene bedst kendes fra presseudtalelser om kirkelige og etiske spørgsmål og forhandlinger med menighedsråd om f.eks. præsteansættelser. Det er uensartede vilkår for provst og biskop, der ikke bør undervurderes i en tid, hvor de kirkepolitiske forventninger går i retning af større enheder. Nu hvor provsti- og kommunegrænser er sammenfaldende, er regionsstifter på sigt måske ikke urealistiske.¹⁶ Menighedsråd er ofte mere lokal- end landskirkeligt orienteret, og der sættes i stigende grad spørgsmålstegn ved hensigtsmæssigheden af bispevalg gældende til pensionsalderen, fordi nytænkning og synlighed prioriteres højere end kompetencer og erfaring.

Derfor er den aktuelle opprioritering og genopdagelse af visitatsernes betydning blandt bisperne et både klogt og nødvendigt træk. Hvor flere bisper i 1990'erne stadig stillede sig tvivlende over for værdien af og muligheden for at genoplive visitatsbesøgene (Kristeligt Dagblad den 3. november 1995), er der nu sket holdningsændringer, selvom treårige bispevisitatser fortsat ikke er en realistisk målsætning.

Biskop Karsten Nissen i Viborg har således længe prioriteret visitatser, og det samme sker nu på Lolland-Falster, i Roskilde og senest i Københavns Stift, hvor biskop Peter Skov-Jakobsen har bebudet at tilstræbe et besøg hos samtlige menigheder over en fireårig periode.¹⁷ Der er således nye tiltag til en fornuftig fordeling af det kirkelige tilsyn med menighederne mellem provst/provsti og biskop/stift, hvor førstnævnte mere aktivt tager hånd om de konkrete rammer (økonomi, struktur og personaleforhold, hvorpå der også kan føres kirkepolitik), mens sidstnævnte bebuder brug af mere tid på drøftelse af teologi og kirkelighed ude i sognene for derigennem at fastholde den folkekirkelige sammenhængskraft og dermed undgå kun at blive "til besvær eller pynt".

16. Bisperne Rebel og Lindhardt anerkender, at tendensen går mod større enheder, ikke mindre. Kristeligt Dagblad den 23. november 2004.

17. P4 Bornholm den 23. september 2009.

Summary

According to the Danish Law of 1683 bishops are legally bound to strengthen the cohesion of the Danish Lutheran Church through regular contact with local parishes at least every third year. Since at the same time they are also required to undertake supervision of the educational, social, administrative, and economic conditions in the parishes, the frequency of their visitations proves unrealistic, as parliament throughout the 19th century refuses to grant funding for dividing dioceses into smaller units. In the eyes of the people therefore, the bishops are seen as absentee supervisors until the turn of the 20th century.

Despite the Church Law of 1922 on the division of dioceses and the church influence on the appointment of bishops, conditions change very little for the bishops. When the school supervision is discontinued in 1933 and the visitations lapse in the 1940s, personal contact between bishops and their individual parishes is largely sporadic, consisting for the most part of participation in pastoral appointments and church celebrations. After decades characterized by secularization, interest in the visitations increases in the 1990s and are also re-established in certain dioceses.

Kilder og litteratur

Beretning om Forhandlingerne i den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Commission 1870, København: G.E.C. Gad.

Bispemødeprotokol 1919-1954 (B-197) og 1955-1979 (B-198), Sjællands/Københavns Stifts bispearkiv, Landsarkivet Sjælland.

Daugaard, J.B. 1848. *Ogsaa et Par Ord om Tilsynseembedet i Kirken*, København: Reitzel.

Forhandlingerne i Det kirkelige Udvalg, 1.-7. samling 1904-7. København.

Forhandlingsprotokoller for Det kirkelige Råd 1-4, 1884-1901 med bilag, Rigsarkivet.

Fredrik Nielsens privatarkiv nr. 6061, Rigsarkivet.

- Fønix*. 33. årgang, nr. 2. København.
- Holtén, Nicolai. 1860. *Om Tilsyns-Gjæringen i den danske Folkekirke*, København.
- Hansen, Ole Hyldegaard. 2009. Biskoppens stedfortræder: stiftsprovsteembedets stilling belyst ved eksempler fra Fyens Stift i perioden 1889-1956. I: *Fyens Stiftsbog 2009*, 88-105.
- Hansen, Ole Hyldegaard. 2006. *Kirke under nye vilkår. K.C. Holm. Fyns biskop 1958-1984. Baggrund, valg og virke*, Herning: Poul Kristensen.
- Hansen, Ole Hyldegaard. 2000. Sthyr på Fyn – et kontroversielt bispeskifte 1899/1900. I: *Kirkehistoriske Samlinger 2000*, 51-104.
- Iuul, Stig 1949. *Kong Christian den femtes Danske Lov af 15. april 1683*, København: G.E.C. Gad.
- Iversen, Hans Raun. 2008. *Grundtvig, folkekirke og mission, Praktisk teologiske vekselvirkninger* København: Anis.
- Lindhardt, Mogens. 2009. På vej mod bispestolen i Nørregade. I: *Kristeligt Dagblad*, den 16. april 2009.
- Lindhardt, Mogens og Andersen, Erling. 2010. *Forandringer i provstierne. Provstiernes udvikling og provsternes arbejde*, København: FIPs Forlag.
- Martensen, H. 1883. *Af mit Levnet, Meddelelser, I-III*, København: Gyldendal.
- Menighedsrådenes Blad*: 58. årgang, nr. 3 og 10. Aarhus.
- Nørr, Erik. 1999. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909, I-IV*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nørr, Erik. 1987. Da biskop Martensen blev træt af visitatser. I: *SPOR – arkiver og historie*, København: G.E.C. Gad, 231-246.
- Petersen, Louis. 1944. *Kirkelovene af 1922 med senere ændringer*, København: Lohse.
- Pontoppidan, D. 1848. *Tilsyns-Embedet i Kirken, betragtet*, København: Reitzel.
- Rigsdagstidende*. 1866-1867, 1900-1901, 1921-1922, København.
- Thomsen, Niels. 2010. Mens vi venter på Porvoo. Biskopperne opgraderer deres embede. I: *Kristeligt Dagblad*, den 29. september 2010.
- Wigh-Poulsen, Henrik. 2010. Dramatisk magtpolitisk vending i folkekirken. I: *Kristeligt Dagblad*, den 23. september 2010.

Biskoppen, hun...

Forholdet mellem folkekirkens embede og teologien bag det “kønsneutralt” embede

Af Else Marie Wiberg Pedersen

Hvad vil det sige at være “kønsneutral”? Er det f.eks. “kønsneutralt” at sige “Gud, han”? Og hvad sker der, hvis man siger “Gud, hun”? Ifølge nogle er det første “kønsneutralt”, mens det andet ikke er. På samme måde har det for nogle været kønsneutralt at tale om “præsten, han”, mens det at tale om “præsten, hun” umiddelbart har handlet om køn, ikke om embede. Dog er den tid, hvor kvindelige præster og teologer fik mediernes bevågenhed på grund af deres køn, passé. Kun Kristeligt Dagblad fører en kønsdiskurs, hvor kvindelige præster ses som et problem for en folkekirke, de hævdes at feminisere og gøre østrogen.¹ Det på trods af, at kvinder først i 2010 opnåede numerisk paritet, men ikke lighed, med mandlige præster. En stor del af kvindelige præster er nemlig deltids- eller kvoteansatte,² mens hovedparten af provster og biskopper er mænd (86 af 115 provster, 8 af 10 biskopper er mænd). Der er altså ikke egentlig lighed, og spørgsmålet er, om embedet er kønsneutralt?

1. F. eks. Kristeligt Dagblad den 14. marts 1998, den 8. marts 2002, 15. april 2005, den 10. marts 2006 og den 23. april 2008.
2. Ifølge Den danske Præsteforenings statistik over præster fra 2009-2010 er ca. 80 % af deltidsansatte præster kvinder, et gennemsnit af varierende procenter mellem 60-95 % i stifterne.

Til billedet af folkekirken hører, at den er undtaget ligestillingsloven og har været det siden 1921. I 1978 udstedte Kirkeministeriet en bekendtgørelse, der undtog “præstestillinger i folkekirken og dertil svarende stillinger inden for trossamfund” fra den almindeligt gældende ligestillingslov. Mens andre traditionsbundne arbejdspladser blev ippet sat og straffet, “fik folkekirken lov at fremture med visse kredses fordomme”, fordi man “opstillede en formodningsregel, der friholdt religionen og berettigede den til at sætte sig uden for en almindelig pligt til retlig argumentation” (Ketscher 2004: 368). Skønt folkekirken stadig er undtaget ligestillingsloven, må den i dag være omfattet af det generelle ligestillingsprincip i dansk ret, da kvinders ansættelse som præst er “en ret, og ikke en nådesag” (Ketscher 2004: 369). Det senmoderne samfund vægter menneskers ligestilling så højt, at folkekirken ikke mere kan unddrage sig ligestilling på grund af visse religiøse kredse. Det kom til udtryk, da det samlede bispekollegium og kirkeministeren tog afstand fra ukollegial behandling af kvindelige præster ved højrefløjens krav om særordination i 2007 (KD 11. januar 2008).

Jeg vil i det følgende behandle det ordinerede embede som ét, nemlig forkyndelsesembedet, hvor præsten (herunder provst og biskop) er ordets tjener (*ministerium verbi*).³ For at føje soberhed til spørgsmålet om køn og seksualitet, senest i den nu pågående diskussion om homoseksuelles status i folkekirken, er det nødvendigt at se nærmere på begivenhederne, der ledte op til kvinders adgang til det ordinerede præsteembede. Jeg vil demonstrere, at præsteembedet ikke blev “kønsneutralt” den 4. juni 1947 ved ændring af “Lov om ændringer i Lov Nr. 195 af 16. April 1941 om Adgang til Præsteembeder i Folkekirken”. Derimod løsgøres præsteembedet fra en midlertidig sproglig binding til mandkønnet.

3. Preben Espersen opererer med to kategorier for “folkekirkens embeder”, nemlig de gejstlige embeder og kirke- og kirkegårdsfunktionærer (Espersen 1993: 95f), skønt han retligt kun beskæftiger sig med den første kategori. Rent teologisk kan man efter min mening ikke tale i flertal om forkyndelsesembedet, som man kan retsteologisk om de administrative og juridiske beføjelser.

Kirke og stat, køn og embede

Når talen falder på kvindelige præster, har der været en tendens til at lade diskussionen handle om kvindens særlige køn, ikke om embedets almene væsen og indhold. Derved overser man, at spørgsmålet om kvindelige præster ikke er et kønsspørgsmål. I første række er det et kristeligt spørgsmål for en evangelisk-luthersk kirke, der lægger vægt på frihed og lighed i evangelium og trosrelation. Samtidig er det et samfundsspørgsmål i en offentlig institution som folkekirken med statsansatte præster. Spørgsmålet om kvindelige præster skal således anskues i et meget større kompleks, der består af to hovedspørgsmål: Dels et kristeligt og kirkeligt spørgsmål, som handler om forholdet mellem tradition og evangelium og forholdet mellem kirke og stat. Dels et samfundsmæssigt og kvindesagligt spørgsmål, som handler om ligestilling og ligeværd mellem samfundsborgere.

Den folkekirke, som blev indført med Grundloven af 1849, var tænkt som en afspejling af det danske folk og samfund. Med Grundtvigs ord skulle kirken være en "borgerlig indretning" til fremme af almen religiøsitet og moral, hvor enhver er sikret frihed til at vælge præst, mens præsten er sikret frihed til at forkynde efter sin samvittighed og overbevisning (Grundtvig 1944: 194). Meningen var vel, at kirken skulle være løst fra staten og dermed have sin egen struktur, mens staten til gengæld skulle understøtte "den evangelisk-lutherske kirke (som) er den danske folkekirke" (da § 3, nu § 4). Men i virkeligheden blev staten principielt betragtet religiøst neutral, mens kirken alene eksisterede som folkekirke i kraft af, at det store flertal af folket tilhørte den. Derfor vedblev kirkens administration at være knyttet til statsadministrationen. Den faktiske demokratisering af folkekirken sker dog først med de to væsentlige frihedslove: Menighedsrådsloven af 1903, der gav menighederne frihed til medbestemmelse, og lovændringen af 1947, som gav menighederne frihed til at vælge præst uanset køn.

Det er netop som led i liberaliseringen og demokratiseringen, både politisk og kirkeligt, diskussionen om kvindelige præster for alvor tager sin begyndelse. I løbet af det 19. århundrede slår stadig flere friheds- og rettighedskrav igennem, og kvinder vil naturligvis omsluttet af de samme idealer om frihed,

lighed og solidaritet som mænd. I 1871 oprettes Dansk Kvindesamfund, der med en klar grundtvigsk kobling kæmper for kvinders rettigheder, herunder kvindelige præster, ud fra det kristne evangelium. I 1875 får kvinder adgang til universitetet, i 1904 også til det teologiske studium. I 1909 får kvinder valgret og valgbarhed til kommunalråd, i 1915 til rigsdagen. Så da den første kvinde, Rigmor Larsen, i 1916 bliver teologisk kandidat, og de første kvinder vælges ind i rigsdagen i 1918-19, bliver spørgsmålet om kvindelige præster presserende.

Embedet bliver et kønsspørgsmål

Når nogle hævder, at det var en ny situation i 1947, og at staten blandede sig i kirkens "indre anliggender" ved at tillade kvindelige præster i folkekirken, er dette langt fra sandheden. Spørgsmålet om ansættelse af præster er nemlig statspolitisk, så længe folkekirken grundlovmæssigt hører under staten, og dens præster ansættes og lønnes af staten. Spørgsmålet om, hvordan mænd og kvinder behandles, er samfundspolitisk og har som sådan med den statspolitiske realisering af demokratiet at gøre. Det ses tydeligt af debatten om "kvinden og embedet".

Debatten begynder, da Elna Munch (Det radikale Venstre) i 1918-19 under rigsdagens finanslovsdebat rejser spørgsmålet, om ikke kvinders adgang til parlamentet bør følges op med ligeløn og lige adgang til offentlige stillinger som f.eks. præst.⁴ Da kirkeminister Thorvald Povlsen (Radikale Venstre) svarer, at der ikke er nogen lov hverken for eller mod kvindelige præster, opfordrer Munch til, at man vedtager en lov for. Statsminister Zahle (Radikale Venstre) fremsætter derpå en lov om lige adgang for kvinder og mænd til alle offentlige hverv, undtagen de militære. Efter høring hos Justitsministeriet, Det Teologiske Fakultet og biskopperne står det klart, at der hverken

4. En gennemgang af debatten kan læses i detaljer i Pedersen 1998, både fra en lovmæssig, en samfundsmæssig og en teologisk vinkel. I bogens Appendiks A findes desuden nogle af de centrale love om adgang til præsteembedet fra 1920-1947.

er retlige, skriftmæssige eller bekendelsesmæssige indvendinger mod kvindelige præster, og at flertallet af biskopperne ikke har principielle indvendinger. Problemerne opstår først, da Elna Munch, som er kirkeudvalgets formand, rejser spørgsmålet om kollats og ordination. Hun rejser et spørgsmål, som ligner spørgsmålet om homoseksuelle vielser: Skal ritualet for ordination helt ændres, eller er det nok med formelle ændringer? Det viser sig, at man er enige om at tillade kvindelige præster, men ikke om hvordan. Da Venstre ønsker at lade kvinders adgang til præsteembedet afhænge af et menighedsråds indstilling og en biskops ordination, nedstemmes lovforslaget.

Afgørelsen skal ses i lyset af, at der er præstemangel. Kirkeminister Povlsen fremsætter derfor lovforslag angående adgang for ikke-teologisk uddannede mænd til præsteembedet. Den nye Venstregering (støttet af Det konservative Folkeparti) overtager forslaget, og i foråret 1920 vedtages en midlertidig lov, der binder embedet til mandkønnet, men ikke til en teologisk uddannelse.⁵ Modsat *Kirkeordinansen* af 1539, der binder embede og “retsindig lærdom” eksplicit sammen, men ikke embede og mandekøn.⁶

Det får betydning for den ligestillingslov, som fremsættes af Venstregeringen i rigsdagsåret 1921. Flertalspartierne vil på forhånd undtage kvindelige præster. Konservative, fordi menighedsrådene skal ville det. Venstre, fordi der skal være en konkret kaldende menighed. Bemærk, at ingen af dem krævede disse ting i forbindelse med 1920-loven for ikke-uddannede mænd. Folketinget vedtager at give kvinder lige adgang til alle tjenestestillinger og hverv under stat og kommune, undtagen militære stillinger og “Embeder, hvortil kræves Præstevielse”.⁷ Det betyder, at Folketinget i stedet for at vedtage en frihedslov har vedtaget en forbudslov. Via en indskrænkning af lige-

5. Lov nr. 365: Midlertidig lov af 28. Juni om Afhjælpning af Præstemangel i Folkekirken. Se bl.a. Rigsdagstidenden for 1919-20.

6. Se Lausten 1989: 188-93. F.eks. formuleringen: “De Sognepræster, som ere nu saaledis forordinerede til den aandelige tieniste at Predicke Euangelium, maa gaa lengi actes oc kalles det de ere, som de bliffue warafftige vdi retsindige Lærdom oc gode Seeder oc et ærligt Leffnet”.

7. Lov nr. 100, Lov af 4. Marts om lige Adgang for Kvinder og Mænd til Tjenestestillinger og Hverv. Se bl.a. Rigsdagstidende 1920-21.

stillingsloven af 4. marts 1921 stadfæstes en nyindført "ikke-adgang" for kvinder til præsteembedet. Samtidig advokerer både kirkeudvalg og biskopper for ansættelse af lønede, *u*ordinerede kvindelige medhjælpere ved kvindefængsler, kvindeafdelinger på hospitaler og lignende. Problemet er selve ordinationen.

Man opstillede således et kunstigt skel mellem kvindelige præster og ordination af kvinder. Det var ikke kvindelige præster, men *ordinationen* af kvinder, der var et problem dengang som nu for højrefløjen, jf. ovenfor. Den konservative del af kirken protesterede derfor ikke, da Folketinget *de facto* og *de jure* greb ind i kirkens indre anliggender i 1920 ved at tillade ikke-teologiske mænd som ordinerede præster og i 1921 ved at udelukke kvinder som ordinerede præster. Den statslige indblanding, som kritiseres skarpt af Venstrepolitikeren Jacob Jacobsen i forbindelse med "forbudsloven" af 1921, og som forblev omstridt af mange politikere, teologer og biskopper, bifaldes af højrefløjen. Men andre er oprørte, og der stilles lovforslag om kvinders adgang til præsteembedet både i 1922 (med henvisning til bl.a. Grundtvigs "Kristenhedens Syvstjerne") og i 1925 (med henvisning til bl.a. "reformationens fuldførelse" og kristendommens forkyndelse om lighed med basis i Gal 3,28). Spørgsmålet rejses også i 1927 i forbindelse med en revision af 1922-loven, som skal fastholde adgang til præsteembedet for "Mennesker", der ikke har en teologisk uddannelse. Men kvinder udelukkes fra denne menneskehed. Det samme sker, da 1922-loven endelig skal revideres i 1941, efter syltekrukkebehandling af forholdet kirke og stat i perioden 1928-1940: adgangen for ikke-teologiske mænd stadfæstes, og kvinder udelukkes trods henvisning til *Confessio Augustanas* opgør med katolsk tradition og til allerede fungerende kvindelige præster "på folkekirkens grund". Endelig i 1946 øges presset både embedsteologisk og kirkepolitisk, da Nr. Ørslev valgmenighed kalder cand. theol. Johanne Andersen som præst, men hindres i at få hende på grund af loven af 1921.

Med andre ord, Folketinget har med loven af 1920 til afhjælpning af præstemangel (som binder embedet til mandkønnet, idet kun lovens artikel 2 om frimenighedspræster er kønsneutral) og med loven af 1921 (som undta-

ger ordinationsembedet fra ligestillingsloven) indskrænket borgernes og kir-
kens frihed ved at sammenblende rettigheder og forbud.

Da mænd blev til personer

Der går 26 år med skiftende regeringers, politikeres og biskoppers primært positive indstillinger til kvindelige præster, før præsteembedet igen, 4. juni 1947, løses fra bindingen til mandkønnet. Ikke ved en ny lov, men ved en ændring af to love: (1) revisionen af den midlertidige lov om afhjælpning af præstemangel af 1922 fra 1941;⁸ (2) loven om lige adgang for kvinder og mænd til tjenestestillinger og hverv af 1921. Lovene udtrykker ikke, at der nu er adgang for både kvinder og mænd, men ændres blot ved, at substantivet mænd erstattes af substantivet personer. Med disse minimale ændringer får folkekirkens medlemmer frihed til at vælge og kalde den præst, de ønsker.

Tilfældigvis sker det, mens et mindretal af biskopper er for (2 mod 9). Men det gør ikke lovændringen til en indblanding i indre kirkelige anliggender. Tværtimod ophæves hermed indblanding. Dertil kommer, at skiftende konstellationer af biskopper og menighedsråd havde skiftende holdninger til ordination af kvinder, og at kvinder allerede virkede som præster i folkekirken. Eksempelvis varetog cand. theol. Ruth Vermehren siden 1928 stadig flere præstefunktioner ved kvindefængslet på Christianshavn, fra 1937 som fuldt og helt præst, ligesom hun i 1938 både prædikede og assisterede ved altergangen i Vangede Kirke. Endelig viste en undersøgelse fra Gallup i begyndelsen af 1947, at der nu var et klart flertal i befolkningen for kvindelige præster (Rasmussen 1998: 139).

Med lovændringen bliver det atter muligt for folkekirken at være folkekirke i en evangelisk-luthersk forstand (jf. CA 14 om kaldelsen). Den reelle anledning er jo, at en kvinde er blevet kaldet til præst af en menighed, hvis fri-

8. Lov nr. 39, Lov om Adgang til Præsteembeder i Folkekirken af 1941. Se f. eks. det detaljerede lovforslag med bemærkninger i *Landstinget*, Blad nr. 57, 1940-41, 291-95.

hed og pligt staten har vanskeliggjort. Med lovændringen lader man netop den kaldende menighed samt alle kristnes fuldmagt, og ikke statsmagten, være den afgørende faktor i kaldelsen af præsten. Konkret gør Folketinget ikke andet end at ophæve den 26 år gamle indskrænkning, som aldrig burde have været formuleret. Statsmagten blandede sig hverken *de jure* eller *de facto* i kirkens indre forhold i 1947. Det gjorde den i perioden 1920 til 1947.

Imidlertid ophæver lovændringen af 1947 ikke det mærkelige spørgsmål om ordination. En kvindelig kandidat kan være kaldet til en menighed i et stift, hvor biskoppen ikke vil ordinere. Derfor skabes Biskoppernes Fritagelseslov, vedtaget 3. marts 1948, hvorved en biskop kan bede sig fritaget fra at ordinere og en anden træde i hans (eller hendes) sted. Den nye lov gør ordinationen af to af de tre første danske, kvindelige præster mulig. Da biskoppen over Fyn, Hans Øllgaard, den 28. april 1948 ordinerer Edith Brenneche Petersen til en stilling som hjælpepræst i Nr. Aaby-Indslev, ordinerer han også Johanne Andersen, kaldet til en valgmenighed på Lolland-Falster, og Ruth Vermehren, præst ved kvindefængslet (Christianshavn). Ved ordinationen fremhævede Øllgaard kvindernes funktion som opstandelsesvidner (Matt 28,5-10) og satte tjenesten ind under evangeliet, hvorved han rehabiliterede embedet som en sendelse af de troende til at forkynde dette evangelium.

Man skal dog bemærke, at de første tre ordinationer var til særlige stillinger, og at de første ordinerede kvinder (også den fjerde, Helga Jensen, ordineret i 1956), var ugifte. Kvinder kobledes med det særlige, ikke med det almindelige embede. Ligeledes skiftede diskursen, og man talte ikke om ligestilling, men om frihed og embedsteologi.

Teologien bag folkekirkens præsteembede

Spørgsmålet om kvindelige præster er først og fremmest kirkepolitisk, men bliver også gjort til et "teologisk" spørgsmål. Som kirkepolitisk spørgsmål indeholder det to problemstillinger. Den første er, om præsteembedet hører til kirkens ydre eller til dens indre anliggender. Denne problemstilling er meget

kompleks, fordi forholdet mellem stat og kirke, som det er formuleret i Grundlovens § 4, ikke er særlig klart. Det er vanskeligt at sige, hvornår staten holder op, og kirken begynder: hvornår er der tale om en rammebestemmelse, hvornår om noget liturgisk eller sakramentalt? Derfor bliver spørgsmålet om kvindelige præster også til et spørgsmål om, hvem der bestemmer i kirken. Især modstanderne af kvindelige præster hævder, at embedsspørgsmålet er et indre kirkeligt anliggende i relation til kvinder, men åbenbart ikke i relation til mænd (jf. ovenfor).

Den anden problemstilling er, om embedet er noget sakralt og ordinationen hermed et sakramente. Det er her, modstandernes problem ligger, fordi de advokerer for et romersk-katolsk embedssyn, ifølge hvilket embedet er sakralt, og hvor tradition og embedets sakrale karakter kun knyttes til mænd. Det etableres i ordinationen som et helligt sakramente, der giver embedshaveren en særlig uudslettelig karakter (*character indelebilis*) og hellighed som offerpræst (*sacerdos*). Da han også er Kristusrepræsentant (*vicarius Christi*) i Kristi person (*in persona Christi*-repræsentation), og man lægger vægt på Kristus som en mand, kan en præst kun være en mand. Det hele hæftes op på en særlig kombination af løsrevne sætninger fra Bibelen, f.eks. 1 Mos 2, 26; 1 Mos 3, 16 og 1 Kor 14,35, der hævdes at være en guddommelig sanktion af et hierarkisk forhold mellem mand og kvinde i alle henseender. Men man tilføjer forskellige argumenter, der skifter med tidens diskurs. Man bruger ligestillingsdiskursen til at argumentere for, at man som minoritet bør ligestilles med flertallet, og at kvinder ganske vist har samme værdighed, men ikke kan bære samme byrder som mænd. Man bruger diskriminationsdiskursen til at argumentere for, at modstanderne selv bliver diskriminerede, når de ikke tillades at få særordination eller imod præsteløftet at afvise håndtryk om samarbejde med en kvindelig kollega. Man bruger frihedsdiskursen til at argumentere for, at man selv ikke gives samme frihed som andre. Uanset diskurs er der tale om et katolsk embedssyn med hævde af "den gamle tradition" og en apostolsk succession af særligt sakrale mænd,⁹ som Luther

9. Se bl.a. Prenter 1959: 121-35, Frøkjær-Jensen 1985 og Bækgaard 2007. Argumentation og holdning stemmer med pave Johannes Paul II's "Encyklika om

og reformationen gjorde op med. Det er hverken bibelsk,¹⁰ evangelisk-luthersk eller folkekirkeligt.

Teologien bag det kønsneutrale embede er derimod evangelisk-luthersk. Teologisk opfattes Bibelen hverken som en lovebog eller et leksikon, men som noget “langt større”, nemlig som “et Budskab midt ned i hin Tids konkrete Situation”, som Flemming Hvidberg konstaterede i 1947, idet han påpegede, at Det Nye Testamente ikke kan bruges som facitliste, uinteresseret i embedet som det er (Rasmussen 1998: 137). Ifølge Luther er embedet til for evangeliets og sakramenternes skyld, fordi der skal være nogen, som på en ret og rimelig måde kan formidle ordet og meddele sakramenterne (jf. CA 4 og 5). Embedet skal altså være der af praktiske grunde, men i sig selv er embedet og ordinationen ikke et sakramente endsiges helligt. Præsten er som ordets tjener (*minister verbi*) repræsentant for den inkarnerede Kristus, den kødeliggjorte *Logos*, i Kristi ord (*in verbo Christi*-repræsentation). Luther understregede altid, at Gud i Kristus ønskede at blive kendt som et menneske (ikke som en mand), og at præsten var et almindeligt menneske. Han lagde derfor vægten på dåben som det sande ordinationssakramente bundet til alle troendes præstedømme,¹¹ evangeliets *successores*, for evangeliets forkyndelse i ord og sakramente er ikke afhængig af, hvem embedspersonen er.

Luther understreger vigtigheden af den rette, offentlige kaldelse til det særlige embede. I sin opregning af kirkens kendetegn (Guds ord, dåb, nadver, absolution og selve embedet indstiftet af Gud til at meddele disse gaver) pointerer Luther, at de *ikke* er afhængige af, hvem eller hvordan “tjeneren” er – altså af, hvem der rækker sakramenterne eller absolverer. I stedet afhænger ordet og sakramenterne af modtageren, og af at de gives offentligt. Særlig vigtigt er Guds ord, ved hvilket de andre står og falder, for det er “det ydre

Maria og kvindens værdighed” (*Mulieris dignitatem*) fra 1988 og Joseph Ratzingers “Brev til de katolske biskopper om kvinders og mænds samarbejde i kirken og i verden” fra 2004. Jf. også Det andet Vatikanerkoncil, “Lumen Gentium”, *Teologiske Tekster* 1989: 428f.

10. Se f. eks. Hanson 1978: 533-52.

11. Jf. Luthers skrift fra 1520 “De captivitate babylonica”, WA 6, 497-573: dåben er den sande ordination af alle troende som præster.

ord mundtligt forkyndt af mennesker, af dig og mig”.¹² I virkeligheden sekulariserede Luther embedet og placerede det midt i et normalt familie- og hverdagsliv, accentueret i hans opgør med cølibat og munkeliv som en *status perfectionis*. Præsten skal i alle henseender være et menneske (*homo*), der er kaldet af mennesker (jf. CA 14: *rite vocatus*).¹³

Det er en nøgleforståelse i folkekirken som en evangelisk-luthersk kirke, at embedets *hvem* er et *adiaforon* (*ius circa sacra*). I en kombination af Luthers og Grundtvigs teologi lægges vægten på medlemmernes frihed til at kalde. Begge lagde i deres centrale teologiske udsagn vægt på menneskets, ikke mandens, betydning. I forlængelse heraf bygger folkekirken embedssyn også på en dyb inkarnationsteologi, der rækker ud over en almindelig skabelsesteologi, idet den ikke bare accentuerer, at mand og kvinde er skabt i Guds billede (*imago Dei*), men også at Kristus blev inkarneret som et sandt menneske (*anthropos/homo*), ikke bare som en mand (*aner/vir*) (jf. 1 Pet 2 og Nicænum). Embedet må derfor også være meget større, end begrænsningen til mandkønnet kan løfte. Det kræver et menneske, hvorfor det “kønsneutrale” embede er et bekendelsesspørgsmål, *status confessionis*, i folkekirken.

Afsluttende bemærkninger

Genindførelsen af det “kønsneutrale” embede i 1947 betød, sammen med Menighedsrådsloven af 1903, et skifte fra et kirke-stat-kompleks til et kirke-folk-kompleks. Med ordinationen af kvindelige præster forlod kirken sin arkaiske form, fordi den indså, at den var ved at tabe samfundet. Med kurskiftet blev kirke og folk atter knyttet sammen. Kirken fik ikke blot kvinde-

12. Jf. Luthers skrift fra 1539 “Von den Conziliis und Kirchen”, WA 40,I, 624-34.

13. Jf. Luthers skrift fra 1523 “De instituendis ministris ecclesiae”, WA 12, 180: alle døbte har præstelige pligter “til at lære, prædike og forkynde Guds ord, døbe, konsekreere og række nadveren, binde og løse fra synder, bede for andre, ofre sig selv og dømme alle lærere og ånder”; og hans skrift fra 1531/35 “In epistolam S. Pauli ad Galatas” (den store Galaterbrevskommentar), WA 40, I, 59: “præster vælges blandt os”, men “Gud kalder os alle”.

lige præster, men også en anderledes kirke, bedre tilpasset det omgivende samfund. Det “kønsneutrale” embede er et synligt tegn på, at kirken har taget et stort skridt ind i det nutidige samfund og et lille skridt væk fra traditionel kristendom. Her kolliderer et gammelt hierarkisk embedssyn med et nyt egalitært embedssyn. Med en sådan emfase er det fuldt forståeligt, at netop modstillingen af det “nye” og det “traditionelle” bliver omdrejningspunktet.

Men modstillingen har ikke kun med det sekulære samfund at gøre. Den nye udvikling begyndes allerede i evangeliet og forsøges genoplivet i reformationen gennem tanken om det almindelige præstedømme og det ene embede. Som Halfdan Høgsbro påpegede i en diskussion med Regin Prenter i 1959, har kirkens historie aldrig været et syndfrit område ved siden af verdens historie. Men “det afgørende er, om der kunne og kan gives legitime kirkelige grunde til at acceptere denne udvikling, ja, måske endda indrømme, at evangeliet selv har været med til at fremkalde denne emancipation og disse demokratiske ideer trods al deres opblanding med menneskelig syndighed” (Høgsbro 1959: 148).

Folkekirken har arbejdet for at blive fuldt ud demokratiseret, hvilket kun kunne realiseres gennem en humanisering af embedet, i tråd med Det Nye Testaments menneskesyn, bekendelsesgrundlaget og folkekirkenes to kirkefædre, Luther og Grundtvig. Spørgsmålet er nu, om embedet er så “kønsneutralt”, at man kan tale om “præsten, hun” eller “biskoppen, hun”, uden at kirken skal omtales som feminiseret? Og om embedet skal være så “kønsneutralt”, at kvindelige præster ikke må trække på deres særlige erfaringer på samme måde som mænd? Der er desværre i disse år en tendens til at polarisere mellem kønnene, og de kvindelige præster beskyldes ubegrundet for at blødgøre teologien og feminisere kirken. Den tendens kan kun imødegås ved at understrege enheden i embedet (jf. Ef 4,1-6 og CA 7a), som ikke er en ensighed. Der bør nemlig være forskellighed i enheden (Ef 4,7-16 og CA 7b), og derfor er præster henholdsvis mænd og kvinder. At embedet er “kønsneutralt”, betyder derimod ikke, at “præsten, hun” eller “biskoppen, hun” skal agere mand.

Summary

This article looks into what lies behind the talk of a gender neutral ministry. Through an examination of the debate and the legislation on women's access to the ministry of the folk church in the years between 1918 and 1947, it is demonstrated how the – in an Evangelical-Lutheran context – traditionally gender neutral ministry was never tied to a definite sex, the male sex. Such a tie was only made through the legislation of 1920 (regarding rectifying the lack of pastors), of 1921 (regarding equal access to public posts) and, subsidiarily, of 1922 (regarding access to pastoral ministry in the folk church). The point of the article is that when some maintain that the state, with its law changes in 1947, interfered in the church's internal matters, this is simply not true. Quite to the contrary, the state interfered in the years 1920 to 1947, whereby it obstructed the congregations' freedom and obligation to call a pastor. Finally, the article warns against overstressing the gender neutral character of ministry to a demand that the pastor should act as a "gender neutral" male.

Kilder og litteratur

- Bækgaard, Hans-Ole, m.fl. (red.). 2007. *Kvinder på Herrens mark*. Høbjerg: Hovedland.
- Espersen, Preben. 1993. *Kirkeret. Almindelig del*. København: Jurist- og Økonomiforbundets forlag.
- Frøkjær-Jensen, Flemming. 1985. *Det positive nej til kvindelige præster*. Aarhus: Menighedsfakultetet.
- Grundtvig, N.F.S. 1944. Den Christelige Børnelærdom (1847). I: *Værker i Udvalg* bd. 6. Udg. af Georg Christensen og Hal Koch. København: Nordisk Forlag, 1-273.
- Hanson, Richard P.C.. 1978. Amt/Amter/Amtsverständnis V: Alte Kirche. I: *Theologische Realencyclopädie* II, 533-52.

- Høgsbro, Halfdan. 1959. Afsluttende replik fra Høgsbro. I: *Kvinden og Kirkens Embede*, København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck.
- Ketscher, Kirsten. 2004. Kvinders grundrettigheder og religionsfriheden. I: *Kirke-
retsantologi 2004- Dansk kirkeret i europæisk belysning*. Udg. af Lisbet Christof-
fersen, Hans Gammeltoft-Hansen og Theodor Jørgensen. København og Aar-
hus: Selskab for Kirkeret, 355-373.
- Landstinget*. 1940-41.
- Lausten, Martin Schwarz. 1989. *Kirkeordinansen 1537/39*, København: Akademisk
Forlag.
- Luther, Martin. 1888. De captivitate Babylonica [1520]. I: *D. Martin Luthers
Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimar Ausgabe)*. Graz: Weimar Akademische
Druck- u. Verlagsanstalt, Band 6, 484-573.
- Luther, Martin. 1891. De instituendis ministris ecclesiae [1523]. I: *D. Martin Lu-
thers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimar Ausgabe)*. Graz: Weimar Akade-
mische Druck- u. Verlagsanstalt, Band 12, 160-196.
- Luther, Martin. 1930. In epistolam S. Pauli ad Galatas [1531/35]. I: *D. Martin Lu-
thers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimar Ausgabe)*. Graz: Weimar Akade-
mische Druck- u. Verlagsanstalt, Band 40, I.
- Luther, Martin. 1912. Von den Konziliis und Kirchen [1539]. I: *D. Martin Luthers
Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimar Ausgabe)*. Graz: Weimar Akademische
Druck- u. Verlagsanstalt, Band 50, 488-553.
- Pedersen, Else Marie Wiberg. 1998. *Se min kjole. De første kvindelige præsters historie*.
København: Samlerens Forlag.
- Prenter, Regin. 1959 Afsluttende replik. I: Hansen, Johs. I.: *Kvinden og kirkens em-
bede*. København, 121-35.
- Rasmussen, Marianne. 1998. Da mænd blev til personer. I: 8. *Se min kjole. De første
kvindelige præsters historie*. Udg. af Else Marie Wiberg Pedersen. København:
Samlerens Forlag, 108-143.
- Rigsdagstidenden*. 1919-20.
- Rigsdagstidenden*. 1920-21.
- Teologiske Tekster*. 1989. 2. udg. af Institut for Dogmatik ved Aarhus Universitet,
Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Teologiske og juridiske mellemværender omkring folkekirkens ordinationsritualer

Af Hans Raun Iversen

Liturgiske ritualer indeholder kristne kirkers mest teologisk fortættede og kommunikationsmæssigt betydningsfulde tekster. Kun enkelte andre tekster som især nogle af de bibelske, de oldkirkelige bekendelser og de bedste salmer har samme koncentration og kraft, hvorfor de af just samme grund også indgår i kirkernes liturgi. Ritualer i levende brug er kirkernes primære teologi. Alt andet – dogmatiske udredninger og formelle bekendelsesskrifter – er sekundær teologi, som truer med at degenerere til blot filosofi eller dogmatiske begrebsmøller, hvis de lever uden forbindelse til kirkernes liturgiske og folkets trosmæssige liv (jf. f.eks. Prenter 1987). For den ortodokse kirke er al teologi liturgi. Den katolske kirke har en omfattende teologi om liturgien. Den anglikanske kirke fastholder, at liturgien er dens bekendelse, mens den lutherske kirke med reformatorenes tale om liturgien som blot “ceremonier” indimellem har nedprioriteret og sågar nedvurderet liturgien til at være en slags small talk før og efter prædikenen (se f.eks. Irwin 1994 og Latrop 1993).¹

-
1. Vægtningen af liturgien er noget klarere, når talen er om læresager, jf. domme i den såkaldte Snedstedsag ved Thisted Byret 26.6.1996 og Vestre Landsret 19.1.1999, hvor ritualerne betragtes som “udmøntning af ... [folkekirkens] bekendelsesgrundlag” og “gyldige... repræsentationer for evangelisk-luthersk opfattelse”.

Allerede her har vi et afgørende teologisk mellemværende: Hvad er vigtigst i kirken, teori eller praksis, formelle regelsæt eller liturgisk liv? Folkekirken er fuld af selvmodsigelser på dette punkt. I almindelighed er tendensen, at folkekirken fungerer med ortopraksi og polydoksi: Så længe ritualerne følges så nogenlunde, er der plads til vantro præster og mere til. Men når det kommer til ordinationsritualerne, tillægges de ofte ingen som helst virkning, bortset fra den personlige emotionelle og statusskiftende betydning, som præster næsten altid oplever i forbindelse med deres egen ordination (Nielson 2010 og Rubow 2009). I forbindelse med de seneste bispevielser i Ribe og Aalborg udtalte begge de pågældende bispe-ordinander, at “der ingenting skete” ved deres bispevielse² – på trods af den overvældende festivitas og rituelle udfoldelse med TV-transmission og kongeligt besøg. Baggrunden er klart nok den, at man – på gældende valgkampstrategiske vilkår – ikke kan blive biskop i folkekirken uden at sværge til, at biskoppen “bare” er en præst, så logikken – og den manglende teologiske sans for liturgiens betydning – tilsiger, at bispevielsen “ingenting” er, for bispeordinanderne er jo allerede præster. Men det gør det ikke mere heldigt, at folkekirkens fremmeste repræsentanter således benægter, at der siges, hvad der faktisk siges i liturgien – eller i hvert fald, at det betyder noget, når kirkens indvielsesliturgi tages i anvendelse.³

Jeg holder mig her til en tilspidset drøftelse af de væsentligste uklarheder ud fra følgende tre spørgsmål: Hvornår bliver en præst/biskop præst/biskop? Hvad er lægfolkets rolle ved kreeringen af en præst/biskop? Og: Hvad er det

-
2. Biskop Elisabeth Dons Christensen udtalte sig til DR1, transmitteret umiddelbart efter transmissionen af bispevielsen i Ribe den 14. december 2003. Biskop Henning Toft Bro udtalte sig til Anders Laugesen i “Mennesker og tro”, der blev sendt på P1 kl. 8-9 forud for bispevielsen i Aalborg den 9. maj 2010. Om bispeembedets historiske udvikling efter overgangen til menighedsrådsvalgte biskopper i 1923, se Ole Hyldegaard Hansens bidrag i denne antologi.
 3. Dette samt 1987-ordinationsritualernes historiske, teologiske og ikke mindst kommunikationsmæssige perspektiver har jeg analyseret og drøftet ganske udførligt i Iversen 2003 og 2006, hvor der også findes henvisninger til den øvrige ganske udførlige litteratur om emnet.

for et forhold mellem forskellige embeder/tjenester i folkekirken, der kommer til udtryk i ordinationsritualerne?

Hvad gør præsten til præst og biskoppen til biskop?

Ifølge Kirkeordinansen af 1537 og praksis i folkekirken den dag i dag består processen omkring indgang som præst i folkekirken i syv "prøvelser": uddannelse, kaldelse, bispeeksamen, løfteafleggelse, ordination, kollats og indsættelse (Iversen 1995: 206-210). På sin vis er der tale om en ganske lang initieringsproces – et særdeles udstrakt overgangsritual, hvor hvert efterfølgende led forudsætter de foregående. Rækken fortsætter i øvrigt efter indsættelsen, f.eks. skal man hvert af de fire første år i embede deltage i obligatoriske efteruddannelseskurser. Præsteembedet er omgivet af en række juridisk set mere eller mindre ufravigelige krav. Juridisk set er ordinationen et sådant krav blandt mange andre, f.eks. underskrivelsen af præsteløftet. Nægter en præst at møde op til sin egen ordination, afskediges vedkommende som allerede udnævnt præst på grund af tjenesteforsømmelse, men præst var man altså allerede forud for ordinationen. Juridisk set følger ordinationen intet væsentligt til det, der allerede ligger i den juridisk regulerede udnævnelse. Tilsvarende er præsteløftet, som departementschef Preben Espersen yndede at sige det, juridisk set kun for et spejderløfte at regne – og ordinationen er "bare" en særgudstjeneste, og dem er der jo så mange af.⁴ Sådant må man juridisk tolke loven om adgang til præsteembedet.

Ordinationsritualerne taler ikke uden videre samme sprog som adgangsløven. Hvis man som f.eks. Grundtvig har sans for liturgi, sker der altid noget

4. Lovbekendtgørelse nr. 78 lov om ansættelse i stillinger i folkekirken m.v. 2. februar 2009. Det skal bemærkes, at den forhenværende teologistuderende, departementschef August Roesen fastslog, at "det er ordinationen, der gør en person til præst" (Roesen 1976: 164), mens den forhenværende kommunalreformsjurist, departementschef Preben Espersen fastslog, at ordinationen er en (juridisk) "forudsætning" for at være præst (Espersen 1999: 79). Om præsteløftets status og betydning, se Garde 2008.

afgørende her og nu i liturgien. Således også i ordinationen: “I dag på apostolisk vis” (DDS 486). I kirken synger vi ikke om, hvad der skete i forgårs på et kontor i Kirkeministeriet, men om, hvad Gud gør i, med og under kirkenes liturgi, forkyndelse, bekendelse, lovsang, bøn og velsignelse. 1987-ritualernes mest ihærdige og antageligt også mest indflydelsesrige ritualmager, biskop Henrik Christiansen, havde sin ganske præcise mening om, hvornår man bliver præst eller biskop: De imponante overdragelsesformularer i 1685- og 1898-ritualerne er på bedste kompromisende vis blevet til bisætninger i indvielsesbønnerne i 1987-ritualerne. I præstevielsesritualet hedder det: “... hør vor bøn, når vi nu på dit ord betror dem det hellige præste- og prædikeembede...” og i bispevielsesritualet tilsvarende: “...vi beder dig, at du vil kendes ved denne din tjener, som nu får en biskops tjeneste i NN stift betroet...”. Disse rester af de feudale overdragelsesformularer indeholder snedigt nok begge det lille ord NU, som efter Henrik Christiansens tolkning betegner det kairoiske øjeblik, hvor ordinanderne bliver henholdsvis præst og biskop såvel teologisk som juridisk set. NU er vi ved målet, the point of no return, slutstenen i kaldelsesprocessen frem mod *rite vicatus/a* (CA 14), hvor ordinanden for altid er præst eller biskop, medmindre vedkommende skulle blive fradømt kjole og krave (Christiansen 2003: 8).

I luthersk sammenhæng er der en nøje teologisk-fænomenologisk parallelitet mellem brude- og præste/bispevielse. Der er forud gået en indgribende livsafgørelse, som giver den enkeltes liv en ny kurs, og som også har betydning for andre i omgivelserne. Kærestefolkene og ordinanderne er på vej ind i en radikalt ny status med al den usikkerhed, det indebærer. Derfor er der al mulig grund til at gennemføre en gudstjeneste med en forbøns- og velsigneshandling, så Gud og mennesker kan styrke og stadfæste brudepar og ordinander i deres nye livstidskald. Når vi kommer til retsvirkningerne, er der imidlertid en historisk betinget forskel mellem de to situationer med tilhørende ritualer.

På ægteskabets område er det klart fastholdt, at ægteskabet beror på, hvad parterne “forud” har lovet hinanden samt på samfundets accept og registrering af forholdet. Kirken kommer “kun” til som den fest-, forbøns- og velsignelsesforvalter, der dog samtidig har fået delegeret adgang til at forvalte

den verdslige øvrigheds ret til at stifte juridisk fuldt gældende ægteskaber. Derfor er der ingen, der er i tvivl om, at parret bliver gift lige akkurat, når de svarer ja på præstens tilspørgsel og dernæst lader sig forkynde for rette ægtefolk at være. NU er de gift for Gud og mennesker, til døden – eller statsforvaltningen – dem skiller.

Principielt set er det generøst, at staten sådan har delegeret sin ægteskabsstiftende myndighed, så kirken kan forvalte den, selv om det jo alt sammen har sin historiske forklaring. I et sekulariseret land med religionsfrihed ligger det principielt anderledes med præste- og bispekreeringer. Her kan det ikke være staten, der skal delegere myndigheden til kirken. Tværtimod må logikken være, at kirken selv vælger og kreerer sine præster og bisper, som så siden kan blive registreret og om fornødent godkendt af staten. Det er da også den klare hovedtanke i den lutherske reformation og sågar i Kirkeordinansen af 1537, selv om der i Danmark – modsat hvad tilfældet var i Luthers præstevielsesritual – straks fra begyndelsen blev indføjet en præstelig ed om troskab til kongen. Reformatorerne forudsætter det almindelige præstedømmes ret til at kalde både præster og biskopper. I praksis må man hertil bruge menighedens fremmeste mænd, som ofte også havde fremmelige positioner i samfundet. På samme måde er det ikke primært som verdslig øvrighed, men som den ypperste lægmand kongen træder til, når han optræder som biskoppernes fader og snart selv udnævner stadig større dele af præsterne. Dette forståelige roderi bliver efterhånden til et rent statsstyre, hvor et stadig mere verdsligt styret Kultusministerium reelt sidder på præste- og bispecreationerne indtil I.C. Christensens gennemførelse (1903, 1909 og 1922) af menighedsrådenes i dag 99 procent enevælde i præstevalget.⁵

Substansen i den rette kaldelse til præst eller biskop (jf. CA 14) i folkekirken ligger klart i menighedsrådenes indstilling eller valg. Men juridisk set er

5. Eneste undtagelse er i dag kirkeministerens muligheder for at ansætte en anden end den først indstillede ud fra det såkaldte mindretalshensyn. Kirkeminister Birthe Rønn Hornbech udtalte i Teologisk Forening, København, den 21. september 2010, et inderligt ønske om at nå at bruge denne adgang i løbet af sin ministertid for dermed at praktisere et af de små udtryk for grundtvigsk frihedstradition i folkekirken lovgivning.

man præst fra og med den kirkeministerielle/kongelige udnævnelse. Når kongen/staten stadfæster noget, står det fast. Der skal ikke først bedes en bøn. Sådant tænker den sekulære stat nemlig ikke. Principielt kunne staten give en konditional godkendelse af kandidaten som præst/biskop med henblik på, at den afgørende kreering kunne finde sted i og med ordinationen, men det er ikke det, man gør, selv om Henrik Christiansen tolkede det således – og selv om ritualet efter sin ordlyd og performance kommunikerer således! Her er der ganske enkelt et uafklaret forhold mellem liturgi og jura – og vel at mærke et mellemværende, hvor det ikke uden videre er sådan, at teologerne står på den ene og juristerne på den anden side. Efter de nye biskoppers egne udsagn skete der nemlig “ingenting” ved bispevielserne i Ribe og Aalborg. De blev biskopper ved deres udnævnelse, ikke ved deres indvielse. Det kunne de tilrejsende kirkejurister fra København ikke have sagt bedre, men de kunne måske nok have ønsket sig, at biskopperne havde haft blot lidt teologisk at sige om deres egen bispevielse.

Lægfolkets rolle i ordinationsritualerne

Ifølge Kirkeordinansen skal menighedens lægfolk af deres midte kalde deres præst, mens præsterne skal forestå bispevalget, og endelig skal alle medvirke ved ordinationen til og med bispevielsen, hvor lægfolkets repræsentanter (“oldingene”) skal være med i håndspålæggelsen under indvielsesbønnen. Til fremme af det formål skal bispevielser foregå i den lokale domkirke under forsæde af en nabobiskop, og ordinationshandlingerne skal rykkes ned i kirken, så alle kan høre og medvirke aktivt. Alt dette går i praksis ud af brug, endnu før Danske Lov i 1683 fastslår, at præste- og bispevalg foretages af kongen, mens biskopperne alene står for præsteordinationerne og Københavns biskop for bispevielser. 1898-ritualerne repræsenterer ingen afgørende ændringer i forhold hertil. Derimod var det tanken bag liturgikommissionens ordinationsritualbetænkning fra 1978, at man nu skulle tilbage til den reformatoriske praksis – bort fra enevældens magtmæssigt feudale og teologisk højkirkelige tankegang. Resultatet er ikke uden videre blevet heldigt,

fordi konteksten er en ganske anden i dag. Hvor ritualerne på reformations-tiden underviste lægfolket i luthersk embedsforståelse, inviterer de i dag det betalende og ansættelsesmagthavende lægfolk til at bivåne de allerede indvi-edes indvielse af en ny embedsbroder/søster. I en tid, hvor sekularisering og statskirke har afløst den liturgisk deltagende menighed, som reformatorerne forudsætter, er ordinationen kommunikativt set blevet til en kollegial optagelsesrite. Det får vi brug for at gøre bedre, hvis præsten en dag ikke længere kan hente sin identitet som statstjenestemand og kollega (Iversen 2003: 18).

Lad os illustrere sagen ud fra bispevielsen. Siden Herluf Eriksens bispevielse i Aarhus i 1979 er bispevielserne rykket tilbage til de lokale domkirker, idet især DR1's transmission samt dronningens tilstedeværelse foruden Københavns biskop (primus inter pares) som hovedordinator samtidig fastholder, at bispevielsen har en nationalkirkelig karakter. Der tages i praksis langt mere hensyn til bispevielsernes karakter af TV-skue end til dens karakter af menighedshandling, selv om man fra bispevielsen i Roskilde 2008 har genindført (nu kontinuerlig) altergang for hele menigheden – helt uden hensyn til dignitarernes dårlige rygge og større lyst til en hyggelig reception end til altergang.⁶ Bispevielsesritualet åbner stadig ingen mulighed for lægfolkets aktive deltagelse i procession, håndslag ved løfteafgivelse samt håndspålgelse under indvielsesbønnen. Ved præsteordination er det ordinator, dvs. biskoppen, der suverænt bestemmer, om læge repræsentanter for de berørte menighedsråd skal medvirke på disse tre punkter, som ikke just overfordrer lægfolks formåen.⁷ Henrik Christiansens højkirkelige begrundelse for at sige nej til en sådan aktiv medvirken fra lægfolkets side var en henvisning til CA 5, der jo siger, at præsteembedet er indstiftet af Gud, og logikken er så ang-

6. 1898-bispevielsesritualet forordner altergang alene for ordinator og ordinand. Efter forskellige forsøg med bl.a. eksklusiv biskoppelig altergang, opgav man ævred og afskaffede altergangen ved bispevielser fra 1949.

7. Det kollegiale håndslag efter ordinationsløftet til den ordinerende biskop, der blev indført med Kirkeritualet af 1685, er siden forladt af folkekirkens datter-/ søsterkirker i Norge og Island. I Danmark er det fastholdt som en typisk dansk selvskabt plage, så man kan have noget at slås om, hvis konservative præster ikke vil give hånd til kvindelige ordinander.

veligt, at lægfolk ikke på samme måde som præster og bisper kan videregive, hvad der er indstiftet af Gud (Christiansen 2003: 9f.). Det er dog nok en logik, der står for fald. Siden 1978 har lægfolks medvirken ved præsteordinationer været fast praksis i Roskilde Stift, og den praksis vinder fortsat frem.⁸

Indtil videre er der ikke gået hul på bylden omkring lægfolks medvirken ved bispevielser, hvor man også har den kirkepolitiske kamp mod den såkaldt "apostolske succession" at tage hensyn til. Man tør fortsat – indtrædelsen i Porvoo-fælleskabet til trods? – i praksis ikke risikere, at andre bisper end de danske, der jo er indviet uden succession, lægger hånd på en dansk biskop, som derved ville risikere at modtage successionen, som den danske lutherske kirke standhaftigt har holdt uden for kirkedøren siden reformationen.⁹ Når man udelukker egne lægfolk, er det lettere også at udelukke andre kirkers biskopper. Måske finder man det også bedst, at det er "de store" i kirken, der optræder tæt på samfundets spidser, der sidder på de bedste pladser i kirken ved bispevielser. Ved andre besøg kan dronningen fint modtages og føres ind i kirken af en menighedsrådsformand, men ved bispevielser sørger præstesketet for det hele. Her blandes logikkerne sammen på en sært uigenkuelig måde. Regin Prenter kommenterer sagen således i 1965:

Hvordan ville ikke hele bispevielsens atmosfære med et slag forandres, hvis på én gang "folket", unge og gamle, studenter, konfirmander, diakonisser, hele Vor Frue Sogns normale altergangsmenighed fyldte koret, hvor de kongelige og de ordensprydede militære og gejstlige dignitarere sidder, for at bøje knæ og modtage Herrens legeme og blod. Den meget statskirkelige aura ville blive slemt flænget. Men dette ville ingen ulykke være (Prenter 1965: 168-169).

-
8. Regin Prenters argumenter synes endnu svagere, når han henviser til faren for, at visse hattedamer vil bære uæstetisk fjerpragt, ligesom man risikerer at tillægge menighedsrådsmedlemmer en "halvt klerikal status" (Prenter 1980: 18f.).
 9. Siden 1939 har udenlandske, normalt nordisk lutherske, biskopper dog været inviteret indenfor som tekstlæsere ved bispevielserne, men uden adgang til deltagelse i håndspålæggelsen under indvielsesbønnen. M.h.t. den seneste runde i Porvoo-debatten, se Fønix 2/2010.

Som det fremgår, er der igen her ikke tale om et endimensionalt mellemværende, f.eks. statslig jura kontra kirkelig teologi. Det er f.eks. hverken statens eller juristernes skyld, at 1987-ordinationensritualerne ikke knytter til ved eller blot nævner dåben som udgangspunkt for ordinationen, sådan som man f.eks. gør det på fornem vis i den norske kirkes ritualer, hvor det under fremstilling (intimation) siges: "I dåben ble vi innlemmet i Guds folk, og vi ble alle vigslet til at være tjenere for Gud." Herefter følger en gengivelse af 1 Pet 2,9, efterfulgt af: "Gud har også innsatt en særlig tjeneste..." med nøjere beskrivelse af den pågældende tjenestetype (Gudstjenestebok 1995: 163, 175 og 186). Folkekirken kan søge at redde sagen ved at henvise til, at Matt 28,16-20 er anbefalet, men altså ikke obligatorisk som første tekstlæsning til både præste- og bispevielse.¹⁰ Som den alternative tekst, Joh 20,21-23, angiver, læses og høres Matt 28,16-20 her som et missionsopdrag og nu tilmed særligt til præsterne og altså ikke som en fremhævelse af dåben som fælles udgangspunkt for ordinationen. Igen er sagen imidlertid ikke uafhængig af statskirkeligheden: Når man fastholder, at ordinationen ikke bygger videre på dåben, men udgør en særlig (ny) indstiftelse, som Herren har givet sin kirke, og altså en sådan, der ikke beror på delegation fra de døbtes præstedømme, fastholder man i praksis en teologisk forståelse af præste- og bispeembederne, som gør det oplagt at beholde staten som ansættelsesinstans for præster og biskopper. Man ser ikke, at også en kirke, hvor præsterne ansættes af menighederne, kan fastholde en forståelse af CA 5, hvor embedet er indstiftet af Gud og ikke delegeret fra menigheden. Spørgsmålet er nemlig kun, hvilken instans – staten eller menigheden – der bedst forestår den afgørende stadfæstelse af præsten som præst og biskoppen som biskop i ansvarlig forvaltning af Herrens indstiftelser.

10. Således Henrik Christiansen i brev af 17. april 2002.

Forholdet mellem embederne i ordinationsritualerne

Præste- og bispeordinationer opleves som meget forskellige på grund af den voldsomme forskel i aura og festivitas. Ikke desto mindre er ritualteksterne meget ensartede og til dels identiske som et bevidst udtryk for, at den danske folkekirke officielt mener, at CA 5's "ministerium ecclesiasticum" egentlig kun har én udgave, nemlig præsteembedets, som biskopperne altså også tilhører. Siden 2001 har folkekirken et biskoppeligt anbefalet, men ikke autoriseret eller på anden måde befordret ritual for diakonindvielse, som aldrig forstås af en biskop, selv om man f.eks. ved indvielser af diakoner fra Diakonhøjskolen i Aarhus har tradition for, at biskoppen prædiker ved indvielsesgudstjenesterne. Mens man i den norske kirke har fem indvielsesritualer (for bisper, præster, diakoner, kateketer og anden fast tjeneste) og altså en forståelse af, at "ministerium ecclesiasticum" kan være fire- eller femdelt, mens den svenske kirke tilsvarende hylder det tredelte embede (diakon, præst og biskop) som udlægning af CA 5, er den sejrende ideologiske holdning, som man må tilslutte sig, hvis man vil med på det folkekirkelige beat, at CA 5 én gang for alle og entydigt siger, at der kun kan være ét embede i en luthersk kirke – i teorien altså.

I praksis er sagen ikke helt så enkel, heller ikke i ritualerne. Udover forskellen i festivitas har vi allerede set på forskellene m.h.t. lægfolkets muligheder for medvirken i de danske præste- og bispevielsesritualer. Ved siden af mindre forskelle i bønner, tekster og salmer, som næppe skal overfortolkes, er der yderligere især endnu to iøjnefaldende forskelle mellem de to ritualer, som øjensynligt begge i ikke uvæsentlig grad skyldes Henrik Christiansens ihærdige indsats (Christiansen 2003), nemlig forskellene med hensyn til investitur og forskellene eller rettere lighederne med hensyn til ordvalg i indvielsesbønnerne.

I økumenisk sammenhæng er den præstelige og liturgiske ikklædning og modtagelse af symboler etc. meget beskeden i de danske 1987-ritualer, selv om Henrik Christiansens indsats har betydet, at det nu fremgår af bispevielsesritualet, at den nye biskop skal iføres både bispekåbe og bispekors – med de to medhjælpende præster som påklædningsdiakoner. At investituren sker

efter ordinationsløftet og dermed før indvielsesbønnen, er mindre smukt, hvis det skal fastholdes, at ritualets virksomme centrum er *epiklesen* under håndspåbyggelsesbønnen!

Ved præstevielsen er der intet forordnet, men praksis er vist overalt, at ordinanden føres ind iført den nye sorte kjole dækket med en hvid alba. Først efter bønnen under håndspåbyggelsen går den nye præst uden for kirkerummet og tager albaen af for nu – ubemærket – endelig at kunne slutte sig til kredsen af rigtigt sortklædte præstekolleger. Bortset fra denne, liturgisk lidt generete, måde at komme af med albaen på, melder spørgsmålet sig, hvorfor den menighed, der har skillinget sammen til de nye klæder (ved indsamlinger eller over kirkeskatten), og som øjensynligt – med dronningen i spidsen – har stor interesse for tøj og tekstiler, ikke kan være med til at iklæde de ny-indviende præster deres embedsdragter? At vi så samtidig kunne få et incitament til at udskifte den ufestlige og upraktiske præstekjole (hvor mange knapper er det nu lige, den har?) med en dragt, der er det glade budskab værdig, kunne være en rigtig smuk sidegevinst. Det er velkendt, at klæder skaber folk. Hvorfor så ikke finde nogle klæder og en iklædningsfacon, som kunne markere, at præsten er menighedens forkynder af det glædelige budskab?

En væsentlig teologisk uklarhed finder vi i bønnen under håndspåbyggelse ved bispevielsen, hvor der nu – ligesom i præstevielsesritualet – bedes om, at Gud vil “danne og duelligøre” ordinanderne til deres embede. I 1898-ritualet skal biskoppen kun “duelligøres”, idet han jo allerede er dannet til at være præst – og nu altså kun har brug for nogle tillæggsfærdigheder til også at være biskop! Men liturgikommissionen, som ikke vil vide af forskelle på præster og biskopper, og derfor sågar udelod epiklesen i bønnen under håndspåbyggelse ved bispevielse (!), mente, at man hellere måtte gå tilbage til 1685-ritualet, hvor biskopperne altså også skulle “dannes”, for på den måde at stille præster og biskopper aldeles lige! Når en liturgikyndig svensk teolog som tidligere professor i praktisk teologi, Lars Eckerdal (nu biskop emer. fra Göteborg), læser 1987-ritualet, bryder han ud i glæde over, at man nu endelig i Danmark vedstår, at der er forskel på præste- og bispeembederne, idet vi jo nu ikke længere kan gøre en præst til biskop uden at bede om at få ham “dannet” på ny (Eckerdal 1989: 58).

Konklusion

Sammenfattende må man sige, at det er svært at lave gode ritualtekster omgivet af klare juridiske regibemærkninger og andre hensigtsmæssige retlige bestemmelser, hvis man ikke formår at tænke klart om det teologiske. Der opstod i 1990'erne en relativ afklaring omkring forholdet mellem teologi og jura, for så vidt som kirkejuristerne anerkendte det teologiske indhold af Grundlovens paragraf 4 med dens implicitte henvisning til Kongeloven og Danske Lov som en retsteologisk generalklausul, som al kirkelig jura, lovgivning og administration må indrette sig efter. Reformationens og ortodoksiens teologiske stridigheder havde fastlagt et dogmatisk bekendelsesgrundlag, som blev kodificeret af enevoldskongerne, og som altså fortsat er gældende ret på den folkekirkelige bekendelses område, uanset at meget af det er ubrugeligt i dag. Den samme relative klarhed foreligger ikke på de folkekirkelige embeders område og kan næppe heller etableres, før der sker en afklaring på de uklarheder i forholdet mellem stat og kirke, som også gør sig gældende på dette område. Vi kan blot se på forholdet i økonomiens perspektiv: Vil man fastholde, at 40 procent af præstelønningerne, hele bispelønnen samt alle pensioner til præster og biskopper skal komme fra finansloven, er det rimeligt at fastholde staten som formel ansættelsesinstans, og så er man præst eller biskop, når staten siger, at man er det. Vil man derimod anlægge det i lutherdommen også veletablerede synspunkt, at de ordinerede embeder tilhører menighederne og retteligt har deres grund i dåben, ihvorvel embederne hører med til menighedernes gudvilledede gode liv (*bene esse*), må man bede juristerne rette juraen til, så det bliver klart, at det er menighedens valg og i sidste instans menighedens håndspålggelse og bøn om Helligåndens udrustning til den nye præst eller biskop, der skaber præster og biskopper i menighedens midte.

Summary

The rites for pastors' and bishops' ordination in the Danish Evangelical-Lutheran Church (The National Church of Denmark) are filled with unclear theological compromises as well as tensions between legal and theological understanding of ordained ministry in the church. This is especially seen in three respects: The question of when and how the candidates for ordained ministry have been fully admitted to their ministries, the relationship between the priesthood of all baptised and the ordained ministers and the relationship between the two forms of ministry, pastor and bishop, which are supposed to be one and the same and at the same time the one and only legitimate form of ordained ministry in the church. The unclear relations between state and church are probably hampering the unclear theology of ordained ministry expressed in the rites examined.

Litteratur

- De biskoppelige handlinger. Præste- og bispevielse, provsteindsættelse og kirkeindvielse. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission.* 1978. Betænkning nr. 848, København.
- Christiansen, Henrik. 2003. Indvielse af præster og biskopper. *Kritisk Forum for Praktisk Teologi*, no. 93, 2-17.
- Eckerdal, Lars. 1989. Den danske folkekirkes indvielsesliturgiske tradition. I: Hans Raun Iversen og Verner Tranholm-Mikkelsen (red.): *Under bøn og håndspålgelse. Indvielse af missionærer, diakoner og præster*, København: Anis, 34-64.
- Espersen, Preben. 1999. *Kirkeret. Almindelig del*, København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Fønix*, årg. 33, nr. 2. 2010. Tema: Porvoo-erkæringen.
- Garde, Kristine. 2008. *Præsteløftet. En retsteologisk og kirkeretlig undersøgelse af præsteløftets status og betydning*. København: Anis.
- Gudstjenestebok for den norske kirke.* 1995. Oslo: Verbum.

- Iversen, Hans Raun. 1995. De døbtes fællesskab og præsteembedet. I: Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans Raun: *Praktisk teologi*, København: Anis, 196-228.
- Iversen, Hans Raun. 2003. Hvad kommunikeres der ved ordinationer efter folkekirkens 1987-ritualer? *Kritisk Forum for Praktisk Teologi*, no. 93, 18-31.
- Iversen, Hans Raun (red.). 2006. *Rites of Ordination and Commitment in The Churches of the Nordic Countries. Theology and Terminology*. København: Museum Tusulanum Press.
- Irwin, Kevin W. 1994: *Context and Text. Method in Liturgical Theology*, Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press.
- Latrop, Gordon W. 1993. *Holy Things. A Liturgical Theology*, Minneapolis: Fortress Press.
- Nielsen, Bent Flemming 2010. Om præsters u/almindelighed. *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* no. 121, 23-34.
- Prenter, Regin. 1980. *Kaldet af Gud eller mennesker?* Kirkelig Samling om Bibel og Bekendelse.
- Prenter, Regin. 1965. *Kirkens embede*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Prenter, Regin. 1987. Liturgy and Theology. I: *Theologie und Gottesdienst*. Aarhus: Aros, 131-159.
- Roesen, August. 1976. *Dansk kirkeret*. Den danske Præsteforening.
- Rubow, Cecilie. 2009. Making Pastors, making Christians: Secular and religious transcendence in Danish Ordination rituals. *Journal of Ritual Studies* 23 (2), 5-15.

Det folkekirkelige bispeembede i mellemkirkelig belysning

– eksemplificeret ved Porvoo

Af Peter Lodberg

Da folkekirkens biskopper mødtes til det traditionelle møde for biskopperne i januar 1940 i Københavns bispegård, drøftede de spørgsmålet om folkekirkens medlemskab af Kirkernes Verdensråd, der var under etablering. Efter krigen fremsendte Københavns biskop H. Fuglsang-Damgaard et svar, der fik følgende ordlyd:

I have received your letter of January 17th and I am able to tell you, that at a meeting January 4th 1940, where all the bishops of the Danish Church were assembled, it was decided, that the Church of Denmark would accept the invitation to become a member of the World Council. After this I consider the Church of Denmark as a member of the Council.

With all my best wishes for the work, may God bless it.

Yours most sincerely
H. Fuglsang-Damgaard¹

1. Kirkernes Verdensråds arkiv i Genève, mrk. "Denmark".

Blandt de teologiske emner, som blev diskuteret i Kirkernes Verdensråd, var opfattelsen af bispeembedet. Det var en diskussion, som blev ført inden for den teologiske læresamtale i arbejdsgruppen *Faith and Order*. Dette arbejde inspirerede senere den teologiske diskussion om bispeembedet inden for de fleste kirkesamfund, der var medlemmer af Kirkernes Verdensråd. I takt med, at de teologiske læresamtaler kunne formulere en fælles forståelse af f.eks. bispeembedet, blev der skabt mulighed for, at de enkelte kirkesamfund kunne forholde sig til de opnåede teologiske resultater. De teologiske læresamtaler koncentrerede sig om de teologiske emner, der havde kirkeadskillende karakter. Det var derfor nødvendigt, at de involverede kirkesamfund forholdt sig kritisk til, om den opnåede teologiske enighed om f.eks. opfattelsen af bispeembedet havde en sådan karakter, at den nye fælles opfattelse af bispeembedet havde mistet sin kirkeadskillende betydning.

Folkekirken har i perioden efter Kirkernes Verdensråds dannelse i 1948 været nødsaget til at finde en form på, hvordan man skulle forholde sig til resultaterne af de teologiske læresamtaler, der blev ført inden for rammerne af de økumeniske organisationer, folkekirken er medlem af (Kirkernes Verdensråd og Det lutherske Verdensforbund), eller som folkekirken direkte selv har deltaget i med repræsentanter udpeget af biskopperne (Leuenberg og Porvoo). I 1972 sagde folkekirkens biskopper nej til at underskrive den såkaldte Leuenberg Konkordie om prædikestols- og nadverfællesskab med reformerte kirker i Europa med den begrundelse, at ingen kan skrive under på folkekirkens vegne. I midt-firserne fremsendte Københavns biskop Ole Bertelsen det svar på Lima-teksten om dåb, nadver og embede, som *Faith and Order* ønskede fra den danske folkekirke. Det skete efter intens drøftelse blandt biskopperne, om de overhovedet skulle forholde sig til Lima-teksten, og Ole Bertelsens formulering var udtryk for et kompromis mellem folkekirkens biskopper.

Der har således etableret sig en tradition for, at folkekirkens biskopper forholder sig til de økumeniske læresamtaler, der har været en nyskabelse i teologihistorien efter Anden Verdenskrig. Det er helt naturligt, fordi disse berører emner, der angår folkekirkens lære og dermed falder ind under biskoppens forpligtelse som tilsynsmyndighed. Der er således tale om en ny

teologisk praksis, der har fået betydning for opfattelsen af, hvad der hører til biskoppens læremæssige opgaver.

Porvoo

Blandt de teologiske læresamtaler, som folkekirkens biskopper har skullet forholde sig til, er resultatet af læresamtalen inden for rammerne af Porvoo Kirkefællesskabet, der hviler på den såkaldte Porvoo Fælleserklæring. Den blev underskrevet den 3. oktober 2010 efter højmesseri i Københavns Dømkirke af formanden for Det Mellemkirkelige Råd, lektor Hanna Broadbridge, Randers, og biskop Karsten Nissen, Viborg.

Porvoo Fælleserklæringen danner grundlag for et fællesskab mellem de anglikanske kirker på De britiske Øer og de nordiske og baltiske lutherske kirker. Dermed blev folkekirken en del af Porvoo Kirkefællesskabet, der blev etableret i 1996 efter flere års teologiske samtaler mellem repræsentanter fra anglikanske og lutherske kirker i Nordeuropa. I de kommende år skal fællesskabet styrkes med gensidige besøg, fælles initiativer og information om, hvordan de involverede kirker håndterer de store udfordringer, de står overfor, når det gælder rekruttering af præster og medarbejdere, involvering af børn og unge samt fornyelse af det kirkelige liv.

Forhistorien

Man kan trække trådene langt tilbage, når det gælder om at oprulle historien om folkekirkens underskrift på Porvoo Fælleserklæringen. De første kontakter mellem Den Anglikanske Kirke i England og de lutherske kirker i Skandinavien daterer sig til den anglikanske kirkes tiårsmøde, Lambeth Conference, i 1868. Anglikanerne var interesserede i et nadverfællesskab med de lutherske kirker i Skandinavien, men de forudsatte, at disse kirker havde et bispeembede i historisk succession med den tidlige kirke. Derfor kunne anglikanerne indgå foreløbige aftaler med den svenske kirke i 1909, den finske

kirke i 1933-34 og med kirkerne i Estland og Letland i 1936-38. Den anglikanske kirke hævdede, at de lutherske kirker i Danmark og Norge havde mistet den historiske succession i forbindelse med reformationen.

Anden Verdenskrig og de nære forbindelser mellem Danmark og England skabte forudsætningerne for, at Den Anglikanske Kirke i England i forbindelse med forberedelserne af Lambeth-Conference i 1948 tog initiativ til at invitere de lutherske kirker i Danmark og Norge til en teologisk drøftelse i Chichester i 1947. Denne drøftelse blev senere fulgt af andre drøftelser, hvor blandt andre biskoppen i Aarhus, Skat Hoffmeyer, og den nyudnævnte professor i dogmatik ved Det Teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet, Regis Prenter, spillede en central rolle.

Den Anglikanske Kirke i England vedtog i begyndelsen af 1950'erne, at medlemmer af Den Danske Folkekirke kunne deltage i den anglikanske kirkes nadverfejring under ophold i England. En tilsvarende henvendelse kom fra den anglikanske kirke i Skotland. De to anglikanske kirkers gæstfrihed blev hilst velkommen af de danske biskopper, og de foranledigede udarbejdelsen af en kongelig resolution af den 5. april 1956, hvori det hedder: "at der åbnes en almindelig adgang for medlemmer af den skotske og den engelske kirke til, såfremt vedkommende præst i den danske folkekirke måtte være villig til at betjene den pågældende, da at deltage i altergangen i folkekirkens kirker, samt at lignende tilladelser for så vidt angår medlemmer af andre kirkesamfund end de foran nævnte fremtidig vil kunne meddeles af kirkeministeriet" (Pedersen 2007: 50).

Med den kongelige resolution etableredes traditionen for det åbne nadverbord i folkekirken. Det var et radikalt, men naturligt brud med den hidtil gældende bestemmelse i Danmarks og Norges Kirke-Ritual af 1685, hvori det hedder: "Ej heller må nogen af en fremmed Religion annamis til Alterens Sacramente, førend hand først til fulde er undervist i voris Tro, og ganske frasiger sig sin forrige Religion for Præsten" (Danmarks og Norgis Kirke Ritual 1985: 63). Det var blevet nye tider i folkekirken, og i en forandret verden med kontakter på kryds og tværs kunne folkekirken ikke længere blive stående bag enevoldskirkens bestemmelser for, hvordan man skulle behandle kristne fra en anden konfession ved nadverbordet.

Herefter blev der stille om de anglikansk-lutherske samtaler i Danmark. De blev ført andre steder af Det lutherske Verdensforbund og Lambeth-Conference. I 1973 kom den såkaldte *Pullach-rapport*, og i 1987 kom *Niagara-rapporten*, som banede vejen for, at man kunne se på emnet *episkopé*, dvs. det biskoppelige tilsynsembede med ansvar for menighedernes enhed og trivsel, ud fra en bredere forståelse end blot et bispeembede i historisk succession. *Niagara-rapporten* knytter i sin betoning af, at biskoppernes magt ifølge evangeliet er Guds bemyndigelse til at forkynde evangeliet, til ved Confessio Augustanas understregning af, at Kristus har udsendt apostlene med befalingen om at forkynde, døbe, lære, tilgive eller tilbageholde synder og til at forvalte sakramenterne (CA 28). Bispeembedets delagtighed og indfældethed i Guds sendelse af kirken til verden, som går tilbage til CA 28, skulle udvikles og udfoldes i Porvoo-forhandlingerne, der begyndte i Sigtuna, Sverige, i august 1989.

Forhandlingerne, der afsluttedes i oktober 1992, fandt sted i en omskiftelig periode i Europas moderne historie. Berlin-murens fald i november 1989 og Sovjetunionens opløsning gav grobund for at reetablere gamle forbindelser hen over Østersøen, og Porvoo-forhandlingerne gav de lutherske kirker i de baltiske lande en mulighed for at orientere sig mod vest og blive del af et større kirkefællesskab. Under indtryk af de forandrede mellemfolkelige og mellemkirkelige muligheder besluttede Folketinget i 1989 at skabe lovgrundlag for en reorganisering af Det Mellemkirkelige Råd med oprettelse af mellemkirkelige stiftsudvalg med medlemmer valgt af præster og lægfolk. Samtidig opretholdtes et mellemkirkeligt råd på landsplan med valgte medlemmer fra stifterne og to biskopper udpeget af kirkeministeren.

Det blev Det Mellemkirkelige Råds opgave efter opdrag fra biskopperne at gennemføre en høringsrunde om, hvordan folkekirken skulle forholde sig til den Porvoo-erklæring, som biskop Henrik Christiansen, Aalborg, og rektor for Pastorseminariet i Aarhus Gerhard Pedersen efter aftale med bispemødet havde været med til at udarbejde. Porvoo-dokumentet med fælleserklæringen og en introduktion udarbejdet af de to danske forhandlere blev sendt ud til landets menighedsråd i midten af 1994 med opfordring til at drøfte det fremsendte og indsende høringssvar til biskoppen.

Diskussionen var meget livlig mange steder i landet. Mange menighedsråd holdt debatmøder og udarbejdede hørings svar. De kirkelige organisationer blandede sig i debatten, og biskopperne bad teologiske professorer om at forholde sig teologisk til Porvoo-dokumentets indhold. Fristen for indsendelse af hørings svar blev forlænget til den 1. juni 1995. Læser man hørings svarene igennem, er det tydeligt, at de fleste menighedsråd (ca. 70 %) ikke forstår det teologiske sprog og den teologiske problemstilling. Sproget er for højtravende og for indforstået – både for præster og lægfolk. Mange af hørings svarene giver udtryk for, at kvindelige præster vil blive en slags andenrangs præster, hvis biskopperne skriver under. Flere hørings svar er også meget kritiske over for den rolle, bispeembedet indtager. De udtrykker en frygt for, at Porvoo vil puste bispeembedet op til noget andet og mere end det, som det er i en dansk evangelisk-luthersk forståelse. Modstanden mod en bispestyret kirke er kraftig, og det understreges ganske ofte, at vi i Danmark har den kirke, vi fortjener og bør have; derfor vil Porvoo bare ødelægge det, som går så godt.

Tilhængerne af, at biskopperne skal underskrive Porvoo Erklæringen, er i klart mindretal. De hilser det velkommen, at folkekirken deltager i internationale og mellemkirkelige samarbejder, der vil gøre det lettere at bo i engelsktalende lande. Tilhængerne mener ikke, at det øgede fokus på bispeembedet vil ødelægge folkekirken. Tværtimod betragter man folkekirken som så solidt forankret blandt lægfolk, at biskopperne ikke vil kunne tiltvinge sig mere magt pga. Porvoo. De hilser det velkommen, at der nu er kommet et teologisk udspil til, hvordan bispeembedet kan forstås, og hvilke funktioner det skal udøve.²

Folkekirkens biskopper var efter høringsrunden i en vanskelig situation. De havde besluttet, at folkekirken skulle deltage i Porvoo-forhandlingerne og havde udpeget to personer til at deltage i hele processen. På intet tidspunkt havde de sagt fra over for de teologiske formuleringer, som de var blevet præsenteret for i processen, men ikke desto mindre sagde de fleste menighedsråd nej til, at biskopperne kunne underskrive Porvoo Erklæringen. Biskoppernes beslutning den 28.-29. august 1995 er et sandt mesterstykke i

2. Jeg har udførligt analyseret hørings svarene fra Aarhus Stift i Lodberg 2002.

kirkeligt diplomati. For det første holder biskopperne sammen. Af deres fælles udtalelse fremgår det, at ingen af biskopperne har kunnet tiltræde erklæringen, fordi den afholdte høring ikke har vist en rimelig bred tilslutning fra folkekirkeens medlemmer. For det andet lader biskopperne deres negative beslutning efterfølge af en positiv udtalelse:

Det er magtpåliggende for biskopperne fortsat at fastholde og udbygge Den danske Folkekirkes nære forbindelse med såvel den anglikanske som de lutherske kirker, der har deltaget i kommissionens arbejde. Vi præciserer derfor, at vi ikke finder forskelle af kirkeadskillende karakter mellem de lutherske og de anglikanske kirkers trosgrundlag, og vi glæder os over, at vore kirker heller ikke tidligere har hævdet, at der var sådanne forskelle (Lodberg 2002; Pedersen 2007: 55).

Biskoppernes beslutning slutter med to præciseringer: "Vi skal understrege, at bispeembedet ifølge evangelisk-luthersk embedsforståelse er et præsteembed, som er tillagt en særlig tilsynsopgave i forhold til menigheder og præster. Vi skal ligeledes understrege, at mandlige og kvindelige præster og biskopper er fuldt ligestillede i Den danske Folkekirke" (Pedersen 2007: 55 f)

Det lykkes biskopperne at fastholde, at de har den teologiske læremyndighed i folkekirken, og at de derfor er i deres gode ret til at udtale sig på folkekirkeens vegne, når det gælder teologiske lærespørgsmål som i dette tilfælde opfattelsen af bispeembedet. Spørgsmålet om ansvarsfordeling mellem Det Mellemkirkelige Råd og biskopperne i lærespørgsmål var blevet drøftet i Det Mellemkirkelige Råds første periode, og aftalen blev, at biskopperne fortsat skulle have det læremæssige ansvar, mens Det Mellemkirkelige Råd skulle være det forum, der har ansvaret for at tilrettelægge folkekirkeens deltagelse i internationale læresamtaler. Det lykkes altså biskopperne at sige nej og ja på samme tid, sådan at de både imødekommer flertallet af menighedsrådene og får understreget, at Porvoo Erklæringen ikke lærer noget nyt i forhold til evangelisk-luthersk lære. Derfor kan de også holde fremtiden åben og sende det signal til de øvrige kirker, at man fortsat ønsker at være med i de samtaler, der måtte følge, efter at kirkerne har gennemført deres høringsrunder.

Efter det danske nej

Sammen med folkekirken sagde den lutherske kirke i Letland nej til at underskrive Porvoo Fælleserklæringen. Folkekirkens biskopper og Det Mellemkirkelige Råd tog imod de øvrige kirkers invitation til at følge den videre proces som observatør. I 2002 var processen kommet så langt, at de anglikanske deltagere kunne understrege, at man har ønsket at anerkende den danske folkekirke som en del af "Jesu Kristi hellige, almindelige og apostolske kirke og i sandhed deltagende i hele Guds folks apostolske sendelse" (Lodberg 2002; Pedersen 2007: 57). Samtidig blev det betonet, at de anglikanske kirker i Porvoo-processen formelt ønskede at anerkende folkekirkens embede til ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning og til pastoralt tilsyn som kirkeligt fuldgældige. Dermed var der anslået en række vigtige teologiske temaer. For det første bekræftede de anglikanske deltagere, at man i lighed med Porvoo Fælleserklæringen forstod spørgsmålet om historisk apostolisk succession inden for rammerne af hele kirkens sendelse. Den historisk apostoliske succession, der betoner den historiske kontinuitet med den ældste kirke som garant for autentisk kristen lære siden Tertullian og Irenæus i den tidlige patristiske periode (år 100-451), bredes ud til at kunne omfatte andre elementer end blot bispeembedet. Hele kirken med sin forkyndelse, historie og indretning kan bevidne, at dens liv og lære er i overensstemmelse med det apostoliske vidnesbyrd. Dette gælder også den evangelisk-lutherske kirke i Danmark, siger de anglikanske deltagere i Porvoo processen. For det andet betoner de anglikanske deltagere, at de godt ved, at det for folkekirken er vigtigt, at det til sand enhed er tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, jf. Den Augsburgske Bekendelse art. 7. Samtidig anerkender anglikanerne det faktum, at folkekirken betoner, at embedet er indstiftet til at forkynde evangeliet og række sakramenterne, og at dette embede indeholder et pastoralt tilsyn, jf. artikel 5 og 28 i Den Augsburgske Bekendelse.

Anglikanerne var således kommet folkekirken i møde på de helt centrale teologiske lærepunkter og havde understreget, at der heller ikke fra anglikansk side set findes forskelle af kirkeadskillende karakter mellem de to kir-

kesamfund. Med denne imødekommelse var der skabt baggrund for, at Folkekirken's Mellemkirkelige Råd efter samråd med biskopperne den 9. december 2009 kunne udarbejde et brev, der skulle tjene som en signaturforklaring ved underskrivelse af Porvoo Erklæringen.³ Signaturforklaringen gennemgår indledningsvis Porvoo Erklæringens forhistorie og betoner, at Rådet kan konstatere, at Porvoo Fællesskabet ikke har udviklet sig til det, som nogle frygtede i 1995, og at der er en generel bevægelse mod anerkendelse af mænds og kvinders lige adgang til præstetjeneste i kirken. Samtidig konstaterer Det Mellemkirkelige Råd, at Porvoo Fællesskabet er til velgørelse og gavn for de deltagende kirker, og det betoner nytten af, at folkekirken har været en del af den gensidige erfaringsudveksling, der har fundet sted med folkekirken som observatør.

I signaturforklaringens anden halvdel præciseres de forudsætninger, hvorunder folkekirken ved Det Mellemkirkelige Råd forstår sit medlemskab af Porvoo Fællesskabet:

1. Den danske Folkekirke anerkender mænd og kvinders lige adgang til både præste- og bispeembedet. Som en konsekvens heraf kan der ikke gøres forskel på præster ordineret af en mandlig hhv. kvindelig biskop.
2. Ifølge Den danske Folkekirke er der kun ét kirkeligt embede (*ministerium ecclesiasticum*), hvortil både præste- og bispeembedet hører. Bispeembedet forstås altså i en luthersk sammenhæng som en særlig form af det ene præsteembede (jvf. "The Lund Statement" art. 45, the Lutheran World Federation, 2007). Biskopperne i Den danske Folkekirke har dog en række funktioner, som særligt er tillagt dem som biskopper, nemlig at udøve det kirkelige tilsyn og at foretage præsteordinationer. Biskopperne i Den danske Folkekirke vies endvidere ved en særlig bispevielse med håndspåleggelse af den ordinerende og andre tilstedeværende biskopper. I særlige tilfælde kan biskoppens funktioner overdrages til stiftets dom-

3. Signaturforklaringen og den medfølgende pressemeddelelse kan downloades fra Det Mellemkirkelige Råds hjemmeside: www.interchurch.dk.

provst for en kortere tidsbegrænset periode ved biskoppens fravær, idet domprovsten ifølge sit embede og gældende kirkeret er hele stiftets domprovst og dermed biskoppens stedfortræder. Ifølge folkekirkens tradition og gældende kirkeret kan denne praksis også omfatte domprovstens mulighed for at foretage præsteordinationer. Igennem konsultationer med repræsentanter for de anglikanske kirker er det blevet understreget, at folkekirkens præster fuldt ud anerkendes som præster, uanset om de er ordineret af en mandlig eller en kvindelig biskop eller af en domprovst som stedfortræder for biskoppen. I nogle kirker kan der dog opstå visse ansættelsesretlige begrænsninger pga. landets lovgivning (jvf. Porvoo Erklæringen 58 b v), selvom vedkommende præsts ordination anerkendes. Sådanne spørgsmål vil blive drøftet og forsøgt løst i henhold til Porvoo Erklæringen 58 b viii og ix.

3. Den danske Folkekirke forbliver efter underskrivelsen af Porvoo Erklæringen en selvstændig kirke med fuld jurisdiktion over egne forhold. Deltagelsen i Porvoo Fællesskabet indebærer imidlertid, at vi vil konsultere de øvrige underskrivende kirker for at udveksle ideer og information om teologiske og pastorale forhold.

4. Den danske Folkekirke har gode og nære forbindelser til andre protestantiske kirker i Europa og resten af verden. Underskrivelsen af Porvoo Erklæringen anfægter ikke folkekirkens bestræbelser på at skabe og udbygge kontakter til andre kirker, herunder at være aktivt og fuldgyldigt medlem af Fællesskabet af Reformatoriske Kirker i Europa – Leuenberg Kirkefællesskabet. Det er derimod vores håb, at underskrivelsen af Porvoo Erklæringen også vil berige vores kontakter til andre kirker og kirkesamfund.⁴

Signaturforklaringen forholder sig til temaer, der allerede var fremme i debatten i 1995. Det gælder først og fremmest opfattelsen af, at mænd og kvin-

4. Signaturforklaring ved underskrivelse af Porvoo Erklæringen, s. 2.

der har lige adgang til både præste- og bispeembedet. Processen med anerkendelse af kvindelige præster i den anglikanske kirke i England var i gang i 1995, men beslutningen om kvinders adgang til præsteembedet blev først truffet året efter. I Danmark var spørgsmålet om kvindelige præster et stort tema, og det er naturligt, at signaturforklaringen betoner spørgsmålet. Ikke desto mindre bør man holde sig det forhold for øje, at de anglikanske kirker allerede i 1995 ikke havde problemer med at anerkende, at kvinder og mænd har lige adgang til præste- og bispeembedet i de øvrige nordiske kirker. Det kan ikke udelukkes, at Porvoo Fællesskabet var med til at fremme den anglikanske kirkes beslutning om at tillade kvinder at søge præsteembede på linje med mændene.

Den afgørende teologiske markering i signaturforklaringen er betoningen af, at der i folkekirken kun er ét kirkeligt embede (ministerium ecclesiasticum), hvortil både præste- og bispeembedet hører. Dette forhold blev allerede understreget i biskoppernes erklæring i 1995, men her gentager man det for at undgå den opfattelse, at bispeembedet er et selvstændigt embede ved siden af præsteembedet. Ikke mindst Peder Nørgaard-Højen har gjort opmærksom på, at der på dette punkt kan foreligge en uklarhed i Porvoo Erklæringen, fordi den indfører en noget upræcis beskrivelse af den historiske bispesuccession som tegn (Nørgaard-Højen 2010: 76-92). Peder Nørgaard-Højen argumenterer for, at folkekirken ikke burde have underskrevet Porvoo Fælleserklæringen, før denne – og andre – teologiske uklarheder var blevet ryddet af vejen. Heroverfor kan det indvendes, at biskopperne har bidraget til klarheden ved at betone det ene embede i folkekirken. Samtidig understreger de i overensstemmelse med luthersk embedsteologi, at bispeembedet er funktionsbestemt; det udøver det kirkelige tilsyn og foretager præsteordination. I Danmark er der mulighed for, at disse funktioner kan varetages af domprovsten efter biskoppens bemyndigelse, hvilket ifølge signaturforklaringen er blevet understreget over for de anglikanske kirker i konsultationsprocessen siden 1995.

Afslutning

Der udspandt sig efter Det Mellemkirkelige Råds offentliggørelse af beslutningen om, at folkekirken ville indtræde i Porvoo Fællesskabet, en offentlig diskussion om, hvorvidt Rådet havde informeret tilstrækkeligt om arbejdet som observatør i Porvoo-processen, og om Rådet havde autoritet til at melde folkekirken ind i Porvoo Fællesskabet. De forskellige positioner blev tydelige i tidsskriftet *Fønix*, der i september 2010 udgav et nummer med temaet: Porvoo-Erklæringen. Biskop Karsten Nissen hilser i sin artikel folkekirkens tiltrædelse til Porvoo Fællesskabet velkommen, men fremfører, at han gerne havde set en bred og offentlig debat som i 1990'erne (Nissen 2010: 102). Lisbet Christoffersen understreger, at ud fra et retligt perspektiv har Det Mellemkirkelige Råd kompetence til at melde folkekirken ind i Porvoo-samarbejdet (Christoffersen 2010: 125 ff). Ikke desto mindre kritiserer hun Det Mellemkirkelige Råd for ikke at have sendt beslutningen om evt. Porvoo-medlemskab i høring, sådan som det er almindeligt, når offentlige instanser skal træffe vigtige beslutninger. Samtidig anerkender Lisbet Christoffersen, at interesserede kunne have fulgt Det Mellemkirkelige Råds arbejde med Porvoo-konsultationerne på Det Mellemkirkelige Råds hjemmeside, og hun kritiserer pressen for ikke at have fulgt sagen. Det Mellemkirkelige Råds første formand Britta Schall Holberg er vred over, at Det Mellemkirkelige Råd har meldt folkekirken ind i Porvoo (Holberg 2010: 145-147). Hun kalder måden for dybt forstemmende og råder Det Mellemkirkelige Råd til at være meget varsom med at betragte sig som en synode. Britta Schall Holberg anfægter således ikke Det Mellemkirkelige Råds ret til at melde folkekirken ind i Porvoo, men finder fremgangsmåden dybt kritisabel. Det fremgår i øvrigt af Britta Schall Holbergs artikel, at Folketingets kirkeudvalg i efteråret 2010 bad en række tilhængere og modstandere af folkekirkens medlemskab af Porvoo om at give foretræde for kirkeudvalget, så medlemmerne kunne danne sig et indtryk af sagen.

Tilbage står spørgsmålet, om det var en rigtig beslutning at melde folkekirken ind i Porvoo Kirkefællesskabet? Det kan vel kun fremtiden vise. Hvis fællesskabet kan udvikles nedefra, så menigheder kan mødes og inspirere

hinanden til at forkynde evangeliet, fejre gudstjeneste sammen og udvikle et teologisk og praktisk fællesskab med hinanden, vil det vise sig at være en rigtig beslutning. Det vil kræve opbakning og engagement både fra Det Mellemkirkelige Råd, folkekirkens stiftsråd samt ikke mindst fra menighedsråd og medlemmer i folkekirken. Muligheden foreligger.

Betragter man folkekirken som et stort kollektivt "vi", kan man spørge, om "vi" lærte noget om bispeembedet i folkekirken gennem diskussionen om folkekirkens deltagelse i Porvoo Kirkefællesskabet. Det vil jeg mene, og jeg vil forsøge at sammenfatte min opfattelse i følgende punkter:

1. Biskopperne har udbredt deres læremæssige ansvar til at omfatte resultaterne af økumeniske læresamtaler. Det er biskopperne, der har taget beslutning om folkekirkens medlemskab af økumeniske institutioner (in casu: Kirkernes Verdensråd). Biskopperne har udpeget deltagere til de bilaterale teologiske læresamtaler (in casu: Porvoo). Biskopperne underskriver den pågældende aftale (in casu: Porvoo).

2. Det Mellemkirkelige Råd arbejder i tæt kontakt med biskopperne om folkekirkens deltagelse i økumeniske læresamtaler. Rådet organiserer folkekirkens deltagelse og kan gennemføre en høringsproces blandt interesserede menigheder og organisationer i folkekirken (in casu: Porvoo). Rådets formand, der er en lægperson, underskriver den teologiske tekst, de involverede kirkesamfund er enige om (in casu: Porvoo).

3. Porvoo-diskussionen har slået fast, at bispeembedet i folkekirken er et præsteembede, der har særlige tilsynsopgaver i forhold til præster og menighedsråd. Disse tilsynsopgaver er ikke udtryk for verdslig magt, men holder sig inden for rammerne af det, som enhver præst skal: forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne. Det sker i et gudstjenestefejrende fællesskab inden for menigheden og mellem menigheder, der fejrer samme gudstjeneste. Dette forhold udtrykkes i Porvoo Erklæringen på den måde, at der i kirkerne er et tilsynsembede (episkopé), som er personligt, kollegialt og fælles. Samtidig betones det, at tilsynsembedet kan have forskellige former, men at disse for-

mer peger tilbage på, at det er i overensstemmelse med og ligger i forlængelse af kirkens karakter af at være sendt til verden for at forkynde evangeliet.

4. Biskoppen er således ikke alene om at udøve sit embede. Det kan kun udøves i fællesskab med præster, menigheder og andre biskopper, fordi alle har en fælles opgave med at forkynde evangeliet, sådan som det er sket ned igennem historien og fortsat skal ske i fremtiden. Ansvar for forkyndelsen er et delt ansvar, der begynder lokalt og som herfra breder sig til hele kirken. Biskoppens magt består i den tillid, som præster og menigheder har til biskoppen, og som alle har et ansvar for at opbygge.

5. Bispeembedet er i sin historiske dimension et vidnesbyrd om, at det evangelium, der forkyndes i dag, er i overensstemmelse med det evangelium, der gennem tiderne er blevet overleveret fra apostlene til os. Bispeembedet sikrer ikke automatisk, at det er det samme evangelium, men det har til opgave at se til, at det er det samme evangelium. Læreforpligtelsen og læremyndigheden er således ikke en magt, biskoppen har, men en opgave og et ansvar på hele kirkens vegne.

Summary

The Evangelical-Lutheran Church of Denmark participates in ecumenical work and has been a founding member of the Lutheran World Federation and the World Council of Churches. Through participation in theological discussions concerning faith and order of the Church the Evangelical-Lutheran Church has been challenged to find ways to deal with the results of ecumenical dialogues. Especially, the Porvoo Common Declaration has been an issue of intense debate and theological disagreements in Denmark. This article argues, however, that Porvoo has contributed to a necessary theological debate about the common understanding of the episcopacy. The bishops in the Evangelical-Lutheran Church have agreed upon how they understand the ministry of oversight and teaching as a common responsibility within the

Church to the benefit of the preaching of the Gospel and the administration of the Sacraments.

Litteratur

- Christoffersen, Lisbet. 2010. Folkekirken og Porvoo – retligt set. I: *Fønix*, Årg. 33, nr. 2, 125-144.
- Danmarks og Norgis Kirke Ritual.* 1985. Udvalget for konvent for kirke og teologi.
- Holberg, Britta Schall. 2010. Porvoo, en mellemkirkelig provokation. I: *Fønix*, Årg. 33, nr. 2, 145-147.
- Lodberg, Peter: 2002. The Danish “No” to Porvoo”. I: Tjørhom, Ola (red.): *Apostolicity and Unity. Essays on the Porvoo Common Statement.* Grand Rapids, Michigan: W. Eerdmans Publishing House, 76-88.
- Nørgaard-Højen, Peder. 2010. Porvoo-Erklæringens forståelse af det historiske episkopat som forudsætning for kirkelig enhed. I: *Fønix*, Årg. 33, nr. 2, 76-92.
- Nissen, Karsten. 2010. Hvorfor nej i 1995, men ja i 2010. I: *Fønix*, Årg. 33, nr. 2, 93-103
- Pedersen, Gerhard. 2007. Porvoo – et nyt kirkefællesskab med folkekirken på side-linien. I: Lam, Holger (red.): *En levende mangfoldighed. Brudstykker til en økumenisk historie i Danmark 1989-2005*, Frederiksberg: Aros, 47-57.

Præst – af profession

Forholdet mellem præst, provst og biskop professionsteoretisk belyst

Af Kirsten Donskov Felter

Præsten har sociologisk været regnet blandt de klassiske professionelle. På trods heraf har professionsbegrebet indtil for relativt nylig ikke været anvendt inden for den hjemlige teologiske og kirkelige diskurs. Her har der tværtimod hersket en udbredt skepsis over for enhver tale om embedet som profession og en opfattelse af, at professionalitet stod i modsætning til det at være kaldet. Set på denne baggrund er det bemærkelsesværdigt, at det nybrud, der i så henseende sker med italesættelsen af præsten som professionel i Kirkeministeriets Betænkning 1503 om uddannelse og efteruddannelse af præster, netop finder sted i forbindelse med forsøg på at redefinere kompetenceforholdet mellem præst, provst og biskop.¹

-
1. Med konferencen "Fremtidens præst" indvarslede Kirkeministeriet i 1998 en diskussion om forventninger til fremtidigt grundlag, indhold og værdier i præstegerningen fra forskellige kirkelige aktører. Konferencen mundede ud i et tilsagn fra ministeren om at se nærmere på struktur og indhold i præsteuddannelsen. Efter en uafhængig evaluering af de teologiske uddannelser i 1999 gennemført af Undervisningsministeriets Evalueringscenter blev ministerens tilsagn i 2000 fulgt op af en intern evaluering af de folkekirkelige uddannelsesinstitutioner for præster med henblik på at forberede et eventuelt reformarbejde. Arbejdet med de varslede reformer blev imidlertid ikke videre-

Ud fra et syn på profession og professionalitet som betegnelser, der refererer til et erhvervs grundlag, indhold og centrale værdier, forekommer det nærliggende at spørge om, hvad det er for en forståelse af præsten, der skrives frem i betænkningen. Og i antologiens sammenhæng: hvordan denne forholder sig til det syn på den professionelle relation mellem embederne præst, provst og biskop, der er institutionaliseret i den eksisterende folkekirkelige ordning.

Ét begreb – mange betydninger

I daglig tale bruges professionsbetegnelsen bredt om det at være særligt kvalificeret til og lønnet for en opgave. Præsenterer man sig som gartner af profession eller som professionel fodboldspiller, udtrykker man dermed, at man er uddannet inden for faget og har gjort det til sit levebrød – i modsætning til amatøren, der spiller fodbold i fritiden, eller haveelskeren, der for sin fornøjelses skyld tilbringer alle ledige stunder med at beskære roser.

En mere specifik forståelse finder man inden for sociologien, hvor betegnelsen traditionelt har været knyttet til bestemte erhverv. At de professionelle spiller en central rolle i de moderne samfund, er uomtvisteligt. Præcist hvilke erhverv der skal regnes som professioner, og hvilke konkrete karakteristika der knytter sig til professionalitet, har der dog langt fra været enighed

ført i denne omgang. Først i 2008 med Betænkning 1503, Uddannelse og efteruddannelse af præster, dukker spørgsmålet om præsternes uddannelse igen op i de ministerielle dokumenter, denne gang som led i et større betænkning- og lovgivningsarbejde om folkekirkelige forhold. Det konkrete grundlag udgøres dels af Betænkning 1477, som rummer en række forslag og anbefalinger til ændret fordeling af opgaver i sogne, provstier og stifter (Kirkeministeriet 2006), dels af opfølgningen i Betænkning 1491, som under slagordet “mere kirke for pengene” blev lanceret med sigte på at højne omkostningsbevidstheden og stramme budgetstyringen (Kirkeministeriet 2007:15). Den beskrivelse af “præsteprofessionen”, der skrives frem i Betænkning 1503, må ses som konsekvens af den strukturelle og økonomiske omorganisering af folkekirken, der i de foregående betænkninger er lagt op til.

om. Det samme gælder spørgsmålet om, hvorvidt de professionelle skulle opfattes som en værdifuld ressource for samfundet eller snarere som en trussel mod fællesskabet og demokratiet.

Inspireret af funktionalistisk sociologi opfattede den tidlige professionsforskning samfundet som en harmonisk helhed, hvori forskellige grupper bidrog til det fælles bedste gennem varetagelse af bestemte funktioner. Ifølge denne opfattelse er professionerne de erhverv, der i kraft af deres ekspertise og kulturelle fundament holder de moderne samfund sammen i en situation, hvor traditionen ikke længere fungerer som bindende norm. I kraft af deres tilknytning til videnskaben med udgangspunkt i de klassiske fakulteter jura, medicin og – eventuelt – teologi² udgør de professionelle så at sige et modernitetens præsteskab, som dels besidder specialviden, som er nødvendig for samfundet, dels forvalter et fælles værdigrundlag ved at holde normative forestillinger om retfærdighed, sundhed og frelse i hævd.

Den amerikanske sociolog Talcott Parsons anså rent ud professionerne for at have større betydning for samfundet end både stat og marked. Forudsætningen for professionernes nøgleposition i samfundet er, ifølge Parsons, den særlige rationalitet, der ligger i sammenknytningen mellem videnskabeligt funderet ekspertise og etisk forpligtelse til at tjene samfundets helhed. Lægen ses i denne sammenhæng som den ideelle professionelle (Parsons 1968). Med lægen som udgangspunkt fokuserede den tidlige professionsforskning på akademisk uddannelse, samfundsmæssig autorisation, autonomi, kollegialt organiseret kultur og faglig etik som de karakteristika, der adskilte professioner fra andre erhverv.³

2. Mens der er generel enighed om, at præsteskabet kan ses som den historiske matrix for de moderne professioner, er det omstridt, hvorvidt præsten i de moderne samfund fortsat skal regnes til de professionelle. Nogle sociologer har med henvisning til religionens irrationelle dimension sat spørgsmålstegn ved, om præsten kan betegnes som "ægte professionel". Heroverfor har praktiske teologer argumenteret for, at præsten ikke blot historisk, men også aktuelt i kraft af sin særlige funktion i samfundet meningsfuldt kan regnes til de professionelle (Glasse 1968, Russell 1984, Karle 2000).
3. Den tidlige empiriske forskning i professioner koncentrerede indsatsen om at definere professioners essentielle karakteristika med udgangspunkt i erhverv,

Det gennemgående positive syn på professioner, der prægede forskningens tidligste faser, blev inden længe afløst af en mere kritisk tilgang. Med inspiration fra bl.a. den tyske sociolog Max Weber problematiserede kritikerne det harmoniske grundsyn på samfundet, som prægede den funktionalistiske sociologi. Professionalisering skal ifølge denne opfattelse ses som en – succesfuld – strategi til at opnå sociale og økonomiske privilegier. At bestemte erhverv nyder særlig status, er således ikke nogen naturlov, men resultat af kampe om samfundets knappe goder. Når lægerne fremhæves som model for professionalitet, skyldes det netop, at de gennem en stærk faglig organisation har været i stand til at sætte deres krav igennem og opnå monopol på deres ydelse og dermed autonomi i arbejdet. Kravet om en bestemt uddannelse som forudsætning for ret til at praktisere fungerer som det redskab, der udelukker ikke-uddannede “kvaksalvere” og andre grupper fra området (Weber 1922, Abbott 1988).

I de senere år har flere og flere erhverv appelleret til professionsstatus. I takt hermed har den nyere professionssociologi forsøgt at overvinde tidligere tiders forgæves forsøg på at opstille holdbare empiriske kriterier på professionalitet ved at argumentere teoretisk for, at professionerne repræsenterer en “tredje logik” i forhold til marked og bureaukrati. I modsætning til markedet, der er styret af brugerønsker, og bureaukratiet, der hviler på standardiserede regler, disciplin og kontrol, udmærker professionerne sig ved at være styret ud fra faglig ekspertise. Professionernes særlige stilling i de moderne samfund indebærer, at kompetencen til at træffe beslutninger vedrørende borgernes ve og vel overdrages til fagkyndige personer, som ud fra deres specialiserede viden egenhændigt træffer kvalificerede skøn i den givne situation (Freidson 2001). Den professionelle legitimitet bygger med andre ord på accept af, at hun i kraft af sin uddannelse er i besiddelse af en større eller bed-

hvis professionsstatus var almindeligt anerkendt. Forsøgene på at opstille taksonomiske modeller var imidlertid ikke i stand til at løse det problem, der lå i at vurdere de forskellige kriterier indbyrdes, ligesom der ikke kunne opnås enighed om, hvorvidt forskellen på professioner og andre erhverv var af kvalitativ eller “blot” af kvantitativ art.

re viden, der sætter hende i stand til at træffe afgørelser om den enkeltes liv og eksistens.

Præmissen om den professionelles bedre viden har dog ikke fået lov at stå uanfægtet. Professionsforskningen har selv peget på det problem, der ligger i, at de faglige traditioner i dag er blevet så komplekse og specialiserede, at den enkelte professionelle ikke længere er i stand til at være ekspert på hele området, men kun i en mindre del (Weber 2004; Hansbøl og Krejsler 2004). Forestillingen om viden som legitimitetsgivende er anfægtet af modernitetsforskere, der peger på, at autoritet og legitimitet i de moderne samfund ikke uden videre opfattes som givet med institutionelle strukturer som uddannelse og ansættelse, men må bekræftes i den konkrete interaktion mellem professionel og klient (Giddens 1994, Eriksen og Molander 2008).

Argumentationen for, at professionelle er berettigede til en særlig status, er endvidere blevet kritiseret af politologer, som har anført det problematiske i, at sociale grupper, som reelt er uden for demokratisk indseende og regulering, tildeles monopol på bestemte ydelser i de moderne samfund (Svensson 2008). Og sidst, men ikke mindst, er henvisningen til de professionelles bedre viden ramt af ideologikritikken, som har set den som et redskab til at legitimere magtudøvelse. Kritikken er bl.a. kommet fra feministiske sociologer, som har peget på, hvordan professionsforskningen har været domineret af et bestemt, maskulint domineret kulturelt ideal, og argumenteret for, at analysen af professioner må forlade bindingen til det klassiske idealbillede til fordel for et mere nuanceret billede af, hvad professionalitet indebærer (Kuhlmann 2004).

Et pragmatisk begreb om professionalitet

Som det er fremgået, er der altså langt fra entydighed i forskningen med hensyn til at definere, hvad der menes, når der tales om professioner og professionalitet. Samtidig forekommer et klassisk begreb om professioner som vidensbaserede erhverv, der udfylder vitale funktioner i samfundet og nyder en særlig status mod til gengæld at være forpligtet af en særlig etik, i stigende

grad problematisk. Endelig gør det forhold, at flere og flere erhverv faktisk forstår sig som professionelle, det vanskeligt at opretholde et snævert begreb om professioner. Spørgsmålet om, hvorvidt et erhverv er en profession eller ej, kan i dag ikke stå alene, men må suppleres af spørgsmålet om, hvilken forståelse der lægges til grund.

En pragmatisk tilgang til professionsbegrebet kan man opnå ved at rette søgelyset mod, hvad der opfattes som konstituerende for et erhvervs grundlag, indhold og centrale værdier i forhold til det omgivende samfund. Fordelen ved en sådan tilgang er, at den ikke på forhånd låser fortolkningen til en absolut definition, som er behæftet med de viste svagheder, men gør det muligt at operere med forskellige forståelser af professioner og sammenholde dem med hinanden. Det gælder ikke blot i forholdet mellem forskellige professioner indbyrdes, men også – og i denne sammenhæng nok så vigtigt – muligheden for at iagttage den enkelte profession i et perspektiv, hvor ændringer over tid kan komme til syne.

I det følgende skal vi forsøge at anlægge et sådant forandringsperspektiv på præstens professionalitet gennem en analyse af det syn på relationen mellem præst, provst og biskop, der skrives frem i de seneste ministerielle betænkninger. Jeg vil her argumentere for, at betænkningerne introducerer en opfattelse af professionen, som på en række områder adskiller sig fra den fortolkning af embedets grundlag, indhold og værdier, der er institutionaliseret i de nugældende rammer om præstens virke i folkekirken. Hvordan ændringerne skal vurderes, er imidlertid et åbent spørgsmål, som jeg til afslutning skal forsøge at give nogle bud på ud fra forskellige professionsteoretiske perspektiver.

Præsten som klassisk professionel

Analysere man det syn på professionen, der er institutionaliseret i rammerne om præstens embede i den danske folkekirke, viser det sig, at dette langt hen ad vejen meningsfuldt kan tolkes ud fra et klassisk professionsperspektiv.

Det videnskabelige grundlag udgøres som foreskrevet af en akademisk uddannelse i teologi, der som hovedregel skal være erhvervet ved et dansk universitet. Besiddelse af teologisk kandidateksamen har, bortset fra perioder med præstemangel, siden 1629 været en obligatorisk forudsætning for at få embede (Harbsmeier og Iversen 1995:206). Uddannelsen garanterer præstens solide fundering i professionens faglige indhold, som udgøres af Bibelen som helligskrift og kirkens bekendelse som normativ udlægning heraf.

Gennem præsteløftet formuleres rammerne for præstens etiske forpligtelse, hvorved den professionelle højtideligt forpligter sig på at forvalte sin særlige viden og kunnen til fællesskabets bedste, med Gud som yderste horisont og garant. Dette kommer til udtryk i formuleringerne “for den alvidende Guds åsyn” og “med regnskabsdagen for øje” (Ritualbog 1994:149f). Den traditionelle identifikation mellem menighedsfællesskab og sogn har i det 20. århundrede bl.a. fundet ideologisk legitimering i Morten Pontoppidans syn på sognet som “den levende Guds menighed” (Harbsmeier og Iversen 1995:39).

Den specifikke kulturelle tradition, som præsten er forpligtet på at forvalte til fællesskabets gavn, og som – for en luthersk betragtning – er den afgørende forudsætning for kirkens eksistens, knytter sig til kirkens ritualer og forkyndelse, som denne kommer til udtryk gennem prædiken, undervisning og sjælesorg. Hertil kommer en række opgaver, som knytter sig til præstens forvaltningsmæssige funktioner, herunder administrative opgaver i forbindelse med civilregistreringen.

Som udgangspunkt forudsættes sognepræstens ansættelsesform, dvs. at der er tale om en generalistsansættelse, som indebærer, at alle præster principielt varetager alle præstelige opgaver inden for deres geografiske ansættelsesområde. Undtaget herfra er indskrænkninger i forbindelse med f.eks. ansættelse af institutions- eller funktionspræster. Fastholdelsen ved det fælles præsteløfte uanset ansættelsesform signalerer imidlertid i et professionsteoretisk perspektiv, at konkrete forskelle i arbejdsopgaver ikke ophæver den principielle lighed i embedet, som fastholder samtlige medlemmer på de samme forpligtelser og rettigheder.

Præstens autorisation og monopol kommer til udtryk i den nøje regulerede adgang til ansættelse, som allerede omtales i Kirkeordinansen og Danske

Lov: Attesteret eksamen fra et (dansk) teologisk fakultet, attest fra pastoralseminarium, kaldelse fra en konkret menighed, ordination, aflæggelse af præsteløfte, biskoppens kollats og indsættelse i sognet (Harbsmeier og Iversen 1995:206). Synligt kommer autorisationen til udtryk i retten til at bære tjenestedragt, præstekjole, som er forbeholdt kandidater, som har gennemgået samtlige "prøver" eller – undtagelsesvis – opnået dispensation hertil fra Kirkeministeriet.

Præsters professionelle autonomi er høj og begrundes traditionelt med henvisning til forkynelsesfriheden, som nødvendiggør præstens uafhængighed af menighedsrådet. De betænkeligheder, der fra Den danske Præsteforeningens side har været fremført i forbindelse med indførelse af muligheden for lokalansættelse af præster, har netop været begrundet i truslen mod forkynelsesfriheden (Christiansen 2005). Herudover har der været en udbredt tradition for at tolke præstens autonomi individuelt med en udstrakt grad af frihed for den enkelte præst til at definere og prioritere sit arbejde inden for de rammer, der er givet med præsteløftet (Felter 2010).

Grundlag, indhold og værdier – det klassiske syn

Sammenfattende kan det syn på præstens embede, der er institutionaliseret i folkekirkens ordening, siges at afspejle, hvad jeg ovenfor har kaldt en klassisk forståelse af professioners grundlag, indhold og centrale værdier. Det videnskabelige grundlag, som betones i loven om folkekirkens institutioner til uddannelse og efteruddannelse af præster (Lov nr. 309 af 16/05/1990) udgøres af den teologiske faglighed, som i kraft af tilknytningen til fakulteterne besidder et "kendt og garanteret" vidensniveau (Skr. 12075 af 27/11/1990). De skærpede krav til domprovster og biskopper om teologisk kandidateksamen fra et dansk universitet (LBK 78 af 02/02/2009, §7 og LBK nr 608 af 06/06/2007 § 1) kan ses som en understregning af teologiens status som fælles uddannelsesgrundlag for professionen som helhed. Med henblik på den direkte professionsrettede del af uddannelsen er denne kun specificeret for sognepræstens vedkommende med omtalen af efteruddannelse fra pastoral-

seminarierne og (fra 1992) Præsternes Efteruddannelse (PEU) som del af det formelle faglige grundlag.⁴ Det forhold, at en egentlig efteruddannelse af provster først omtales i regelsættet med LBK 1058 af 31/08/2007 om folkekirkens uddannelsesinstitutioner, men uden nærmere angivelse af indhold, antyder, at provsten overvejende betragtes som en sognepræst med særlige administrative funktioner, der ikke nødvendiggør en særskilt faglighed.

Med hensyn til professionens indhold er dette centreret om de såkaldte kerneydelser, der er indeholdt i præstens pligtige arbejde. Sognet udgør som forpligtende ramme det organiserende princip for arbejdet. Det er sognepræstens opgave at udføre alle de funktioner, der knytter sig til evangeliets forkyndelse og udførelsen af kirkens ritualer på det pågældende sted, dog med de modifikationer, der udspringer af bestemmelser om frihed og afløsning. Som uddannelsesgrundlaget er alment, er ansættelsen det også. Det gælder også for provsten, der som sognepræst varetager de samme funktioner i "sine" sogne som kollegerne, blot med et antal administrative tilsynsfunktioner lagt til. Indholdet af biskoppens embede skiller sig ud i kraft af de forvaltningsmæssige opgaver, der knytter sig til stiftet, og den særlige gejstlige funktion at ordinere og føre tilsyn. Ikke desto mindre betones den principielle lighed gennem karakteristikken af biskoppen som en præst med særlige opgaver (Kirkeministeriet 2008:50) eller som "præsternes præst".

Den vægtlægning på sognepræstens arbejdsform og det fælles uddannelsesgrundlag på tværs af de forskellige embeder, der kommer til orde i de regulative bestemmelser, inkarnerer klassiske professionsværdier i form af videnskabelighed, generalistkompetence og individuel autonomi. Her er tale om en individuelt fortolket arbejdsform, hvor den enkelte professionelle i skikkelse af sognepræsten ud fra sin faglige viden prioriterer og tilrettelægger sine opgaver og sin arbejdsform uden indblanding fra hverken menighed, kolleger eller overordnede.

4. Det kan overvejes, om deltagelse i kurset på pastoralseminariet og PEU er forudsat i bestemmelsen om, at biskopper skal opfylde betingelserne for ansættelse som præst i folkekirken (LBK nr 608 af 06/06/2007, §1).

Jeg har i det foregående forsøgt at vise, hvordan de folkekirkelige rammer langt hen ad vejen afspejler et klassisk syn på professioner. Hermed er der naturligvis ikke sagt noget om, hvorvidt de objektive værdier, der er indlejret i uddannelse og ansættelsesform, svarer til præsters faktiske selvforståelse.⁵ Allerede i kraft af deres retlige status udgør rammerne imidlertid en vigtig forudsætning for at forstå, hvad der historisk og aktuelt har været set som konstituerende for at være præst, provst og biskop i Den Danske Folkekirke. I det følgende skal vi nu vende os til det syn på professionen, der formuleres i betænkningen om fremtidens præsteuddannelse, med henblik på at afdække mulige forskydninger i forhold til den hidtidige forståelse, særligt med henblik på relationen mellem folkekirkens embeder.

Det samarbejdende teologiske fællesskab – fremtidens præsteprofessionalitet

I forlængelse af fokuseringen på folkekirkens struktur og lokale økonomi i betænkningerne 1477 og 1491 tages der i Betænkning 1503 fat på de konsekvenser, de påtænkte ændringer har for uddannelsen og indholdet af “præsteprofessionen” (Kirkeministeriet 2008:33). Motivationen for de foreslåede ændringer skal ifølge betænkningens kommissorium ses i lys af et generelt forøget fokus på livslang læring, kompetenceudviklingsplaner, e-læring, psykosocialt arbejdsmiljø og indførelse af MUS samt ændringer i den teologiske uddannelse. Den overordnede bevæggrund er imidlertid hensynet til kirkens kerneydelser, idet det forudses, at præstemangel inden for overskuelig fremtid vil blive et problem (Kirkeministeriet 2008:30f).

De her nævnte forhold nødvendiggør ifølge betænkningen et stærkere fokus på præsteuddannelsen med henblik på at sikre præsteprofessionens fremtid. Det betones, at den grundlæggende teologiske uddannelse behøver supplerings på en række kerneområder, ikke blot med henblik på det pastoralte-

5. Empiriske undersøgelser peger på, at dette ikke uden videre er tilfældet (Andersen 2009, Felter 2010).

ologiske felt (liturgik, homiletik, kateketik, sjælesorg), men også i form af teoretisk og praktisk indsigt i de hjælpediscipliner, som præsten kan trække på i sit arbejde (pædagogik, sang, kommunikation osv.). Hertil kommer uddannelse relateret til de administrative opgaver i forbindelse med ansættelsen, som udgør embedets “basisydelse”: administration, kirkeret, regnskab, personregistrering m.v. Sidst, men ikke mindst betones mulighederne for specialisering ud fra teologisk interesse.

Tilsammen udgør de nævnte områder eller “vidensplatforme” grundstene i den udvidede model for efteruddannelse, som fremlægges. Med henvisning til præsteløftet betones nødvendigheden af at “understøtte og udbygge en livslang læringskultur”, hvor efteruddannelse ikke blot ses som en ret, men også som en – eventuelt dog kun moralsk – pligt (Kirkeministeriet 2008:11,18). Betænkningen fastholder og konkretiserer efteruddannelsen for provster, som er forudsat i den eksisterende lovgivning (LBK 1058 af 31/08/2007, § 29-30) med henblik på provstens tilsyns- og ledelsesfunktioner. Herudover forudsættes det, at også biskopper er omfattet af ret og pligt til efteruddannelse inden for teologi, ledelse, forvaltning og kommunikation (Kirkeministeriet 2008:145ff).

Det afgørende nye er i denne sammenhæng begrebet om det samarbejdende teologiske fællesskab, bestående af præst, provst og biskop, som det forum, hvor præsternes ønsker om efter- og videreuddannelse koordineres og sættes i værk efter den fælles plan for provstiet, som er vedtaget af provst og biskop i fællesskab. Rollefordelingen præciseres. Præsten har (via MUS) “til opgave at tydeliggøre sit ønske om teologisk videreuddannelse i overensstemmelse med sin teologisk-faglige interesse og sit teologiske grundsyn. Det er herefter provstens og biskoppens opgave at medvirke til, at disse ønsker til videreuddannelse kan realiseres” (Kirkeministeriet 2008:10f). At præstens individuelle ønsker ikke er det eneste hensyn, fremgår dog klart. Den enkeltes videreuddannelse skal planlægges under hensyntagen til den fælles målsætning for kompetenceudvikling i provstiet.⁶ Provsten udnævnes i forlængelse heraf til modellens “omdrejningspunkt” med mandat til at samordne

6. Subsidiært stiftet.

præsternes individuelle ønsker med den overordnede plan og med delegeret kompetence fra biskoppen til at iværksætte de besluttede forløb inden for en vedtaget økonomisk ramme.

Grundlag, indhold og værdier i fremtidens præsteuddannelse

Det professionsgrundlag, der skrives frem i Betænkning 1503, er et uddannelsesforløb, som med udgangspunkt i den teologiske kandidatuddannelse giver mulighed for en række specialiseringer. Uddannelse betragtes her ikke som et afsluttet forløb, der går forud for ansættelse, men som en livslang proces. Oplægget adskiller sig fra den eksisterende præsteuddannelse ved at betone, at den teologiske uddannelse ikke i sig selv er legitimitetsgivende, men at der efter candidateksamen venter en række "dannelsesår, før teologen er blevet præst" (Kirkeministeriet 2008:33). Det er denne dannelsesproces, betænkningen lægger op til at formalisere. Set i forhold til den betoning af det akademisk videnskabelige grundlag, som dominerer regelsættet om præsteuddannelsen, repræsenterer betænkningen et uddannelsessyn, der i højere grad vægter betydningen af praktisk kundskab efter den model, der kendes fra andre professionsuddannelser.⁷

Med hensyn til indhold skelnes der mellem, hvad der betegnes som præstens "basisfunktioner", dvs. de opgaver, der vedrører præstens forvaltningsmæssige roller, og arbejdsmæssige prioriteringer, som bestemmes af lokale behov og individuel interesse. For sognepræstens vedkommende sondres der mellem "generalisten", som orienterer sig mod hele den brede profil af opgaver, der knytter sig til den klassiske sognepræst, og "specialisten", som i højere grad orienterer sig ud fra personlige kompetencer. Inden for professionen som helhed skelnes der endvidere mellem de opgaver, der knytter sig til ansættelsens forskellige niveauer. Den indholdsmæssigt mest markante ændring er udnævnelsen af provsten til "omdrejningspunkt" for præstens efter-

7. Der henvises eksplicit til uddannelserne til bibliotekar, læge og advokat (Kirkeministeriet 2008:61ff)

uddannelse. Hertil kommer de ændringer i provstestillingens indhold, som følger af et generelt styrket fokus på provstiets samordnende rolle i Betænkning 1477 og Betænkning 1491. Med forslaget til efteruddannelse synes der at tegne sig en kontur af en selvstændig provsteprofessionalitet. For biskoppens vedkommende understreges ledelsen af stiftets samlede kompetenceudvikling, ligesom kommunikationsopgaven defineres som en vigtig del af stillingens indhold på linje med forvaltning og teologi (Kirkeministeriet 2008:147f).

Samarbejde, ledelse og livslang læring fremstår i betænkningen som centrale værdier, der kan ses udmøntet i tanken om det samarbejdende teologiske fællesskab. Fra at være set som den enkelte præsts individuelle ansvar tænkes uddannelsesforpligtelsen her som et kollektivt anliggende, der behøver samordning og koordinering i forhold til den strategi, der er lagt på provsti- og stiftsplan. Samarbejdet mellem præst, provst og biskop ses som den positive forudsætning for præstens fortsatte kompetenceudvikling.

Præst af profession. Kontinuitet eller nybrud?

Sammenholdes beskrivelsen af præstens professionalitet i Betænkning 1503 med det billede af professionen, der tegner sig i den institutionaliserede folkekirkelige ordening, synes der at være tale om såvel kontinuitet som nybrud. Der lægges i betænkningen megen vægt på at betone, at den fremlagte uddannelsesreform skal ses som udmøntning af den studieforpligtelse, der er formuleret i præsteløftet. På samme vis understreges det, at teologien fortsat ses som det uomgængelige fundament for både præstens, provstens og biskoppens embede. Trods de fremlagte forslag til supplerung af den praktiske præsteuddannelse røkkes der ikke ved, at det videnskabelige grundlag ses som en væsentlig forudsætning for embedets legitimitet. Det, der berettiger præsten til en særlig status i menigheden, er fortsat hendes særlige faglighed: den teologiske ekspertise.

Over for de nævnte elementer af kontinuitet står imidlertid også en række indholdsmæssige og organisatoriske nybrud, som samles op i begrebet om

det samarbejdende teologiske fællesskab. Det syn på professionens grundlag, indhold og værdier, der fremsættes i betænkningen, adskiller sig på væsentlige punkter fra det syn, der er indlejret i gældende bestemmelser om præsters uddannelse og kompetencefordelingen mellem præst, provst og biskop. Hvordan denne udvikling skal vurderes, afhænger imidlertid af, hvilket professionsteoretisk perspektiv der anlægges.

Med henvisning til et klassisk perspektiv på professioner kan det anføres, at de øgede beføjelser til provsten i administrationen af præsternes efteruddannelse anfægter den klassiske individuelle fortolkning af præstens autonomi og sætter det ideal om lighed under pres, der hidtil har domineret forestillingen om det ene præsteembede under forskellige skikkelser. Set i dette lys må det betegnes som tab af faglig kontrol, når præsten pålægges at deltage i en livslang læringskultur, hvor individuelle uddannelsesønsker underordnes de fælles mål for provstiets kompetenceudvikling. En sådan kritik synes langt hen ad vejen at svare til den forståelse af præstens professionalitet, der er indlejret i den folkekirkelige ramme som beskrevet med præsten som selvforvaltende fagperson og med en minimalistisk fortolkning af provstens og biskoppens ledelsesbeføjelser. Med individuelt fortolket autonomi som en afgørende værdi bliver det *samarbejdende* teologiske fællesskab til et symbol på deprofessionalisering.

Tager man i stedet udgangspunkt i et reformorienteret perspektiv kan etableringen af det samarbejdende teologiske fællesskab derimod ses som en strategi til at fastholde faglig kontrol. Udviklingen skal på denne baggrund ikke ses som udtryk for deprofessionalisering, men netop som et forsøg på at fastholde egne faglige kriterier for ledelse af præster som modvægt til styring på markedsvilkår eller ud fra bureaukratiske principper. Ud fra en sådan tilgang udgør specialisering og styrkelse af samarbejdet på tværs af sogne ikke nogen trussel mod professionaliteten, men skal udgøre nødvendige tilpasninger til den moderne virkelighed, hvor sognet for mange ikke længere er det naturlige udgangspunkt for tilknytning til kirken. Derimod bliver netop den løbende styrkelse af præstens faglighed gennem uddannelse afgørende for at fastholde embedets legitimitet. Set i dette lys bliver det samarbejdende *teologiske* fællesskab til et symbol på professionel oprustning.

Hvordan udviklingen skal fortolkes i et professionsteoretisk perspektiv, er altså ikke uden videre givet. På spørgsmålet om forholdet mellem folkekirken embeder er udfordringen til professionen at finde en form, der svarer til dens grundlag og indhold i nutiden. Samt, ikke mindst, til de værdier, den anser for umistelige.

Summary

The organisational form of the Danish Folk Church indicates that the pastor's role has traditionally been interpreted according to a classical view of professions, stressing the autonomy of the single professional and emphasizing the independence and the self-determination of the pastor in relation to his superiors as well as to the community. However, recently the Church Department has presented a report that emphasizes a more collectively orientated view of the pastoral profession, representing a strengthened role for the dean in planning and implementing courses. The question is whether this should be seen to reflect a process of deprofessionalization or rather as an expression of a new understanding of professionalism on late modern conditions.

Litteratur

- Abbott, Andrew. 1988. *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Andersen, Erling. 2009. *Et job med mening. Nye præster om deres arbejde*. København: Anis.
- Christiansen, Helle. 2005. Sogneforankring og forkyndelsesfrihed. I: *Præsteforeningens Blad 95*, 434-435.
- Christiansen, Helle, Bech-Hansen, Sabine og Brønnum, Jakob. 2005. Præst i den danske Folkekirke; embedet og arbejdet. I: *Præsteforeningens Blad 95*, 210-217.

- Eriksen, Erik og Molander, Anders. 2008. Profesjon, rett og politikk. I: Molander, Anders og Terum, Lars I. *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Evalueringscenteret. 1999. *Evaluering af de teologiske uddannelser i Danmark*. København: Dansk Markedsanalyse.
- Felter, Kirsten Donskov. 2010. *Mellem kald og profession*. Ph.d.-afhandling. København: Det Teologiske Fakultet.
- Freidson, Eliot. 2001. *Professionalism, the third logic*. Oxford: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1994. *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzel.
- Glasse, James D. 1968. *Profession: Minister*. Nashville, New York: Abingdon.
- Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. 1994. *Ritualbog*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Hansbøl, Gorm og Krejsler, John. 2004. Konstruktion af professionel identitet – en kulturkamp mellem styring og autonomi i et markedssamfund. I: Moos, Lejf et al: *Relationsprofessioner*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans R. 1995. *Praktisk Teologi*. København: Anis.
- Karle, Isolde. 2000. *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*. Gütersloh: Chr.Kaiser.
- Kirkemysteriet. 1990. Lov nr 309 af 16/05/1990 om folkekirkens institutioner til uddannelse og efteruddannelse af præster.
- Kirkemysteriet. 1990. SKR nr 12075 af 27/11/1990 om folkekirkens præster. Uddannelse, ansættelsesbetingelser og stillingsindhold.
- Kirkemysteriet. 1998. *Fremtidens præst. Foredrag og debat på konference arrangeret af kirkemysterien*.
- Kirkemysteriet. 2006. *Betænkning 1477, Opgaver i sogn, provsti og stift*.
- Kirkemysteriet. 2007. *Betænkning 1491, Folkekirkens lokale økonomi*.
- Kirkemysteriet. 2007. LBK nr 608 af 06/06/2007 om udnævnelse af biskopper og om stiftsbåndsløsning.
- Kirkemysteriet. 2007. LBK nr 1058 af 31/08/2007 om folkekirkens uddannelsesinstitutioner for præster.

- Kirkeministeriet. 2008. *Betænkning 1503, Uddannelse og efteruddannelse af præster.*
- Kirkeministeriet. 2009. LBK nr 78 af 02/02/2009 *om ansættelse i stillinger i folkekirken m.v.*
- Kuhlmann, Ellen. 2004. Post-modern times for professions: The fall of the “ideal professional” and its challenges to theory. I: *Knowledge, Work & Society, Vol2, No 2.*
- Parsons, Talcott. 1968. Professions. I: *International Encyclopedia of Social Sciences, Vol 12, 536-547.* New York.
- Russell, Anthony. 1984. *The Clerical Profession.* London: SPCK
- Svensson, Lennart G. 2008. Profesjon og organisasjon. I: Molander, Anders og Terum, Lars I.: *Profesjonsstudier.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Weber, Kirsten. 2004. Videnskab eller hverdagsbevidsthed? Et kritisk blik på professionsforståelser. I: Hjort, Katrin (red.): *De professionelle. Forskning i professioner og professionsuddannelser.* Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Weber, Max. 1922. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie.* Tübingen: JCB Mohr.

III FORUDSÆTNINGER

Præsten som tjenestemand teologisk betragtet

Af Jens Torkild Bak

Teologien og tjenestemandssystemet er to funktionssystemer, der uden at være skabt for hinanden af mere eller mindre tilfældige, fremfor alt historiske grunde er ført sammen i institutionen Den Danske Folkekirke. Formålet med nærværende bidrag er med teologien som den styrende interesse at reflektere over samlivet imellem dem, herunder knasterne i forholdet. Der vil være tale om en refleksion med udeladelser. Jeg vil således ikke omtale de “sager”, der – alle i forvejen kendte og velbeskrevne – i ældre eller nyere tid har givet anledning til at se en modsætning mellem præst og tjenestemand. Jeg vil heller ikke, for så vidt man overhovedet kunne det, forsøge en teologisk vurdering af detaljer i den tjenestemandsløvgivning, som præsten – i funktionen som sognepræst, provst eller biskop – er underlagt. Jeg vil i stedet koncentrere mig om det, man kunne kalde den institutionelle logik mere generelt. Til det formål vil jeg så i øvrigt betjene mig af to for den evangelisk-lutherske teologi klassiske, indbyrdes sammenhængende distinktioner. Jeg vil foretage dels en distinktion mellem præsten som indehaver af det særlige embede og præsten som verdslig tjenestemand, dels en distinktion mellem kirken som “de helliges samfund” og kirken som verdslig institution. Afsluttende vil jeg med en mere normativ og polemisk overvejelse pege på tjenestemandssystemet som en mulig, hvis ikke faktisk mental platform for institutionel passivitet og ansvarsfraskrivelse.

Præst og tjenestemand

Et hyppigt fremført synspunkt i de seneste to-tre årtiers kirkelige debat har været, at staten i skikkelse af Folketinget og/eller Kirkeministeriet savner forståelse for folkekirkens formål og egenart, ikke skelner tilstrækkelig klart mellem indre og ydre anliggender og derfor bestandigt bevæger sig på grænsen af sin kompetence til fare for det kirkelige liv. Debatten fik for alvor vind i sejlene med den tidligere departementschef Preben Espersens to publikationer om henholdsvis folkekirkens styrelse (1990) og kirkeretten (1993). Således udtrykker Leif Grane (der i øvrigt erklærer sig som tilhænger af den eksisterende folkekirkeordning) i et foredrag, holdt i 1996 ved fejringen af Præsteforeningens 100 års jubilæum, følgende vurdering: "I det statslige system, vi fik efter Grundloven af 1849, for så vidt som det gennem lovgivning og Kirkeministerium gør sig gældende på det kirkelige område, er der ikke meget, der tyder på en klar fornemmelse af, at præstens embede i første række ligger hinsides de statslige organers kompetence. Læser man den kirkeministerielle departementschefs skrifter, kunne man fristes til at tro, at han mener, Kirkeministeren sidder inde med mindst lige så megen magt og ret i kirken som i sin tid præsidenten for Danske Kancelli, bare med den forskel, at præsidenten kun havde denne magt og ret i det omfang, den enevældige konge lod ham have den" (Grane 1997: 307).

Så vidt Grane. Spørgsmålet er imidlertid, om det kun er de statslige organer, der fejler, når det gælder viljen eller evnen til at drage klare grænser mellem den ene og den anden parts kompetencer. Eller spurgt på en anden måde: Demonstrerer folkekirkens "egne" repræsentanter netop den lysende logik, der kunne tjene som vejledning for de statslige organer og altså hjælpe dem til at holde sig på dydens smalle sti?

I et interview i forbindelse med nedsættelsen af en kirkeministeriel arbejdsgruppe, "som skal gennemgå forskellige forhold vedrørende stillingerne som provst i folkekirken", udtaler Præsteforeningens formand, Per Bucholdt Andreasen, at: "Det er uhyre vigtigt for os at fastholde provstens funktion som en gejstlig funktion, hvis overordnede opgave det er at sikre, at kirkens øko-

nomiske og menneskelige resurser tjener det, der er kirkens egentlige formål, nemlig forkyndelse af evangeliet” (Andreasen 2010).

Hvad er det i grunden, Præsteforeningens formand her siger? Hvad betyder “gejstlig funktion”? Den gejstlige funktion omfatter, for så vidt som den i den evangelisk-lutherske kirke jo er klart defineret ved det særlige embede, én og kun én opgave: evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Hvad der ligger herudover af opgaver givet med behovet for et vist mål af ydre organisering til støtte for forkyndelsen og sakramentsforvaltningen, herunder overhovedet prioriteringen af de nødvendige økonomiske og personelle resurser til formålet, er ikke et gejstligt ansvar, men et administrativt, ledelsesmæssigt eller politisk ansvar. Det er rigtigt, at provsten har en “overordnet opgave” i den kirkelige organisation, men det er ikke den gejstlige funktion, der gør ham til en overordnet. I det samlede billede af det særlige embedes institutionelle omgivelser er der en lang række funktioner, hvis varetagelse muliggør eller endda fremmer evangeliets forkyndelse, uden at disse funktioner af den grund kan kaldes gejstlige i den betydning, hvori ordet her er brugt. Varetager de teologiske fakulteter, Teologisk Pædagogisk Center, Folkekirkens Institut for Præsteuddannelse, menighedsrådene og provstiudvalgene, der har ansvaret for prioritering og allokering af resurser i folkekirkens daglige drift, eller for den sags skyld menigheden, der kalder præsten som sognets præst, måske en gejstlig funktion i betydningen: det særlige embedes funktion? Nej, selvfølgelig ikke.

Alt det ved Per Bucholdt Andreasen, som er et skarpt hoved og en dygtig teolog, så godt som nogen anden. Det, han derfor i virkeligheden siger i dette interview, er noget ganske andet. For det første siger han, at folkekirken som organisationstype er et traditionelt fagbureaukrati, som bl.a. er kendetegnet ved, at de fagprofessionelle, dvs. organisationens højt uddannede specialister, i dette tilfælde teologerne, fortsat vil forbeholde sig retten til at lede organisationen. På samme måde, som læger mener, at hospitaler skal ledes af læger, lærere, at skoler skal ledes af lærere, og soldater, at hæren skal ledes af militært uddannede personer. Politikere, embedsmænd og djøfere har ikke forstand på tingene og skal holdes så langt væk som muligt fra den daglige drift. For det andet siger han, at det er vigtigt, at provsten fortsat selv gør ak-

tiv præstetjeneste. Dels sikres derved, at provsten bevarer solidariteten med og forståelsen for – blandt flere faggrupper – netop denne faggruppes særlige vilkår og problemer; dels sikres derigennem, at provsten på intet tidspunkt får mere tid, end kollegerne vil finde hensigtsmæssigt, til at interessere sig indgående og detaljeret for provstiet. Hvis blot provsten sørger for at stille tilstrækkelige økonomiske og personelle resurser til rådighed, behøver præsterne ingen ledelse derudover. Den vil for det meste være på kant med gruppens fagideologiske referenceramme.

Denne lettere karikerede gengivelse af Per Bucholdt Andreasen skal ikke misforstås. Givet, at jeg opfatter ham rigtigt, er jeg ikke specielt uenig med ham i selve sagen. Med inddragelse af såvel ledelsesteoretiske overvejelser som almene organisatoriske erfaringer kan der argumenteres vægtigt for at bevare en forankring af ledelsesopgaver i folkekirken i gruppen af fagspecialister, hvis det er det, man ønsker (om end kun på det vilkår, at man så uddanner dem forsvarligt til opgaverne). Det eneste, jeg kritiserer, er misbruget af ordet “gejstlig”. Den skarpe afgrænsning af det særlige embedes opgave er et kardinalpunkt og, hvis ikke den respekteres, et alvorligt kontroverspunkt i evangelisk-luthersk kirkeforståelse. Hvis ikke vi, der går for at være kirkens “egne” repræsentanter, demonstrerer kendskab til og respekt for denne afgrænsning, kan vi vanskeligt forlange at blive taget alvorligt af folketing og kirkeministerium, når vi af dem forlanger respekt for det særlige ved den evangelisk-lutherske folkekirke.

Præsteforeningens formand er som nævnt ikke ene om misbruget af henvisningen til den gejstlige funktion. Den er snarere udbredt forekommende, hvad enten grunden er ønsket om at skjule de virkelige motiver for en given stillingtagen eller, hvis disse end ikke står én selv klart, ønsket om at bevare situationens uklarhed. Misbruget går således igen i Betænkning 1477 (Kirkeministeriet 2006), hvor både sognepræstens og biskoppens organisatoriske ledelsesansvar søges konstitueret på det gejstlige embede, endskønt det i en evangelisk-luthersk sammenhæng turde være indiskutabelt, at det særlige embede ikke er en ledelsesfunktion i organisatorisk forstand, men en tjeneste (jf. nærmere til denne diskussion Bak 2011).

Med andre ord: Folkekirkens “egne” repræsentanter skylder at yde et tydeligere bidrag til en klar skelnen mellem på den ene side præsten som præst, dvs. indehaver af det særlige embede, og på den anden side præsten som den, der – i egenskab af sognepræst, provst eller biskop – eventuelt i tillæg til dette særlige embede er tillagt andre opgaver i forbindelse med den konkrete socialform, der har dannet sig om evangeliets forkyndelse og sakramentsforvaltningen.

Behøver præsten at være involveret i disse “andre” opgaver, der udspringer af den valgte socialform? Nej, det er ikke givet – ligesom det økonomiske, strukturelle og kulturelle omfang af socialformen, dvs. graden af ydre organisering, heller ikke er givet på forhånd. Det er ganske vist vanskeligt eller rettere umuligt at forestille sig kirken uden enhver socialform. Kirken som en rent åndelig størrelse er i en luthersk kontekst utænkelig. Alene det forhold, at evangeliets forkyndelse og sakramentsforvaltningen som forudsætning har, at en menighed har kaldet en præst til opgaven, betinger et minimum af socialform – som så i øvrigt gerne kan forblive på dette omtrentlige minimum. Kirken kan antage mange forskellige former, når blot denne ene betingelse er opfyldt, at en menighed kalder en præst. Kirken kan for den sags skyld være en husmenighed, der jævnligt samles til gudstjeneste – hvilket for Luther selv muligvis var en idealttype.

I den ganske omfattende ydre socialform, som den danske folkekirke i sin nuværende skikkelse udgør, er der blandt meget andet også taget stilling til formen for præstens personlige ansættelse, som i princippet er et rent privatretligt anliggende mellem en arbejdsgiver og en arbejdstager. På en hovedsagelig historisk baggrund har man valgt at gøre langt den største del af folkekirkens præster til tjenestemænd. Det betyder, at de nærmere regler for deres ansættelse er fastsat ved lov eller i medfør af lov. Tjenestemandsansættelse angiver den måde, hvorpå præsten med pligter og rettigheder (herunder en vidtgående ansættelsesretlig beskyttelse) som arbejdstager er indfældet i den folkekirkelige socialform og for visse bestemmelsers vedkommende tillige i den samfundsmæssige helhed.

To ting er imidlertid vigtige at understrege: For der første er der ingen nødvendig forbindelse mellem det særlige embede og tjenestemandsansæt-

telsen (eller for den sags skyld en hvilken som helst anden ansættelsesform); det ene kan ikke bruges til at begrunde eller legitimere det andet, eller omvendt; indehaver af det særlige embede er præsten ikke i kraft af tjenestemandsansættelsen, men i kraft af menighedens kaldelse (i folkekirken bekræftet ved biskoppens kollats). For det andet er der ingen teologisk begrundelse for de opgaver og pligter, som præsten udover varetagelsen af det særlige embede måtte være pålagt i forbindelse med sin ansættelse, det være sig som sognepræst, provst eller biskop.

Som en funktion af det særlige embede, men ikke udskilt herfra, er der tillagt biskoppen, og til dels provsten, en særlig tilsynsforpligtelse. Denne tilsynsforpligtelse er således ikke en separat ledelsesopgave, men en teologisk-kritisk, sjælesørgerisk og åndelig tjeneste for menigheden til suppleringsaf – men ikke overordnet – den tilsynsforpligtelse, der påhviler det almindelige præstedømme. I den forbindelse er det måske særlig vigtigt at understrege, at der i en luthersk kontekst ikke er nogen teologisk begrundelse for, at præster (sognepræster, provster, biskopper) varetager organisatoriske ledelsesopgaver i kirken. Som tidligere nævnt kan de sagtens gøre det, men da af andre grunde end teologiske og meget gerne i kraft af andre kvalifikationer. Hvem der skal tillægges de for en given organiserings stabilitet, effektivitet og videre udvikling nødvendige ledelsesfunktioner, er en organisations- og ledelsesteoretisk diskussion, hvori diverse faglige organisationer, politiske og private interesser altid vil blande sig med lyst. Men det er ikke et teologisk spørgsmål. At lave teologi på organisation og ledelse er at indhulle folkekirken i et røgslør, hvori ingen kan orientere sig. Det er endvidere at underkende betydningen af de profane kvalifikationer, som organisation og ledelse kalder på.

For en teologisk betragtning er der kun ét relevant spørgsmål vedrørende tjenestemandsansættelsen: Er præsten ved sin ansættelse som tjenestemand i nogen måde forhindret i at udøve den tjeneste, der for kirken er den ene fornødne, at prædike evangeliet og forvalte sakramenterne? At en sådan hindring skulle bestå i kraft af tjenestemandsansættelsen er der endnu ikke ført bevis for. Noget andet er naturligvis, om antallet af de andre opgaver, der er givet med ansættelsens form og vilkår, levner tilstrækkelig tid til en samvit-

tighedsfuld varetagelse af præstearbejdet. Det er et spørgsmål, som man ikke bør gøre sig hurtigt færdig med at diskutere i folkekirken. Det er på papiret et praktisk spørgsmål om at skabe den til formålet mest hensigtsmæssige struktur og resurseudnyttelse, men i virkelighedens verden er det meget mere end det, for så vidt som det i folkekirken som i enhver anden institution også er en kamp om personlig magt og indflydelse. For provsternes og biskoppernes vedkommende handler det om, at de ønsker det organisatoriske ledelsesansvar samtidig med, at de ikke vil opgive det særlige embede. Hvor langt er denne dobbeltfunktion menneskeligt mulig? Gavner den organisationen, endsige kvaliteten af den forkyndelse, som eksempelvis Betænkning 1477 udpeger som eneste begrundelse og mål for hele virksomheden? Gavner den andet end i det højeste deres egen forfængelighed?

Præst og tjenestemand. Ordene vækker forskellige associationer og peger i to forskellige retninger. Kan der opstå en samvittighedskonflikt mellem forpligtelsen som præst og forpligtelsen som tjenestemand? Ja, det kan der; men adskiller den samvittighedskonflikt sig fra den, andre kommer ud for under udøvelsen af deres kald? Næppe. Luthersk forstået er mennesket sat i et dobbelt loyalitetsforhold: Det skal adlyde øvrigheden, og det skal adlyde Gud fremfor mennesker. Eller udtrykt i humane kategorier: Enhver – læge, sygeplejerske, lærer, socialrådgiver eller politimand – erfarer jævnligt, hvorledes hensynet til den enkelte borgers behov må tilsidesættes ud fra hensynet til ledelsens dagsorden, der styres af økonomi, effektivitet og skiftende politiske prioriteringer. Luthers egne anvisninger for det tilfælde, at man som kristen modtager en ulovlig ordre, ligner i øvrigt, i princippet til forveksling, de forholdsregler, den moderne tjenestemand skal følge.

Afsluttende til dette. Man bør afholde sig fra at drive anakronistisk, arbitrær teologi på tjenstemandsansættelsen ved at henvise til, at Jesus har kaldet os til at være tjenere, ikke herrer. Så rigtigt dette også er, er der stadig kun en tilfældig institutionel forbindelse mellem teologien og tjenestemandssystemet. Alligevel kunne der måske være grund til – efter tid og omstændigheder – at nyttiggøre fænomenet tjenestemandsansættelse som et vejledende korrektiv i præstens selvforståelse som præst. Luther noterer et sted, at præsten er en "embedsmand", hvis værdighed, som tilfældet er med enhver an-

den embedsmand, bortfalder sammen med ansættelsens udløb. Til forskel fra den character indelebilis, der efter katolsk forståelse indgydes præsten ved en sakramental indvielse til embedet. Ikke desto mindre er det bemærkelsesværdigt, hvorledes indflydelse fra religionshistorie eller religionsvidenskab i øjeblikket er på spring til at omdanne embedsbæreren fra at være indehaver af et særligt embede til at være en særlig person. Det fremgår senest af to artikler i *Kritisk Forum for Praktisk Teologi*. Bent Flemming Nielsen konfronterer under overskriften “Om præsters u/almindelighed” den lutherske dogmatiks “villedede verdslighed” i synet på præsteembedet med “præsteembedets og ordinationens egne erfaringer, både præstens erfaringer med menigheden og det omvendte forhold: menighedens erfaringer med præsten.” (Nielsen 2010: 30). Han hævder bl.a., at de stærke emotionelle erfaringer, der gøres i forbindelse med ordinationshandlingen, hvor en person transformeres fra ikke-præst til præst, efterlader os med “en sær anelse, hvis realitet paradoksalt dokumenteres igennem dens gentagne benægtelse: *En præst er jo et ganske almindeligt menneske.*” (Nielsen 2010: 33). I sit bidrag om “Det hellige, almindelige præsteembede” anfører Kirstine Helboe Johansen, at den folkelige opfattelse af præsten som hellig er begrundet i præstens centrale rolle i gennemførelsen af de kirkelige ritualer (Johansen 2010: 61). “Både sakramenterne og de kirkelige handlinger udvirker en forandring, som langt overgår de anvendte midler, og dermed indikeres, at en guddommelig magt er den egentlige aktør bag forandring... Den synlige aktør for denne magiske forandring er ikke Gud, men præsten som på vegne af Gud udvirker forandringen ... [og således fremstår] som magisk aktør.” Det kritiske spørgsmål til de to artikler er ikke kun, om vi her ser omridset af et epokalt korrektiv til luthersk dogmatik, men tillige, hvem der har interesse i at hævde et sådant korrektiv? Tjenestemandsbegrebet kan i den sammenhæng bidrage til at fastholde et nøgternt syn på præstens opgave og person.

Det åndelige og det verdslige regimente. Kirken som de helliges samfund og som folkekirke

I det foregående kapitel har interessen været at udarbejde sondringen mellem præsten og tjenestemanden som en uomgængelig nødvendig sondring. Med den klassiske distinktion mellem det åndelige og det verdslige regimente skifter interessen og perspektivet, og det er nu ikke længere sondringen mellem indehaveren af det særlige embede og tjenestemanden, der er interessant, snarere tværtimod.

I lyset af distinktionen åndeligt/verdsligt regimente er det gamle stands-samfunds skel mellem gejstlige og verdslige personer nemlig teologisk misvisende. Det åndelige regimente indehaves af Gud alene, og det gør sig gældende, ikke på prædikestolen, men i menneskets hjerte, hver gang evangeliet høres til tro, håb og kærlighed. Ganske vist er det særlige embede nødvendigt for evangeliets forkyndelse, men Luther gør ikke evangeliets virkning afhængig af, om præsten selv er troende eller ugudelig; præsten er i udøvelsen af sin stilling kun "embedsmand", som han kalder det. Med hensyn til "andel" i det åndelige regimentes virke er præsten altså ligestillet med enhver anden, og vel at mærke kun for så vidt han selv hører evangeliet til tro.

I lyset af distinktionen åndeligt/verdsligt regimente er der ikke forskel på gejstlige og verdslige personer; de er alle verdslige. Det er rigtigt, at vi teologisk siger, at det særlige embede som en ordning for evangeliets forkyndelse er indstiftet af Gud, men hvis vi vil gøre denne ordning kvalitativt forskellig fra samfundets andre ordninger, herunder den magt, øvrigheden luthersk forstået har fra Gud, har vi ikke fjernet os fra det katolske, sakramentale embedssyn. At øvrigheden har sin magt fra Gud gør ikke øvrighedspersonen til en gejstlig person. Ganske vist siger Luther, at ethvert kald, der udøves ret, er en gudstjeneste – men bekræfter netop derved, at der ikke er forskel på gejstlige og verdslige kaldsudøvere.

Teologisk må der skelnes mellem på den ene side et udsagn om, "at" Gud har indstiftet en ordning, og på den anden side den konkrete empiriske ordning eller socialform, der altid vil være et menneskeligt valg og ansvar. Eller anderledes formuleret: Der er i ethvert tilfælde tale om et bekendelsesspørgs-

mål og kun det. Stående i den empiriske kirke bekender vi troen på de heliges samfund og syndernes forladelse, uden hvilken tro alt det andet ingen mening giver. Under udøvelsen af vort kald som præst, læge eller politimand bekender vi vor tro på, at kaldet er vor næste til gavn, uden hvilken tro arbejdet kristeligt betraget ingen mening har. Uanset hvilket kald man har fået at udøve, er det kun evangeliet, der i hjertets personlige bekendelse bygger bro fra det verdslige til det åndelige regimente. Det er således nødvendigt at supplere distinktionen det særlige embede/tjenestemand med distinktionen åndeligt/verdsligt regimente, herunder og især som denne sidste distinktion anvendes i stat/kirke debatten – dvs. at betragte den institutionelle kontekst for emnet lidt nærmere.

Den lutherske distinktion mellem det åndelige og det verdslige regimente volder stort set altid vanskeligheder i den kirkelige debat – og gør det især med forbavsende uanfægtet konsekvens, når den bringes i anvendelse på den retoriske figur: forholdet mellem stat og kirke. I bogen “Nedlæg folkekirken. Det oppegående dødsleje” retter Svend Bjerg og Palle H. Steffensen et frontalt angreb på det, de kalder “statskirken”, som de foreslår erstattet med autonome menigheder. De skriver: “Vi forestiller os selvstyrende kirker, som organiserer sig vidt forskelligt, men fælles er uafhængigheden af staten. Man kan sige, at kirkerne nu for alvor får chancen for at realisere deres selvstændighed på en måde, som svarer til den lutherske lære om de to regimenter, de to styreformere... Læren går jo ud på at skelne mellem styreformene i henholdsvis stat og kirke. Staten skal sørge for ro og orden med passende brug af sanktioner, og kirken skal forkynde evangeliet i frihed uden anden magt end forkyndelsens ord” (Bjerg 2003: 128). Bjerg og Steffensen gør herefter rede for folkekirkens “fejlfortolkning” af læren om de to regimenter, der medførte, at man passivt tillod staten at blande sig i kirkens anliggender – og fortsætter så: “Den rette fortolkning af læren om de to regimenter ser anderledes ud. Her hævder menighederne deres ret til at være autonome. Staten skal passe sit og ikke bryde sin hjerne med menighedernes tro, hvor kættersk den end tager sig ud for et fornuftigt statsdyr” (Bjerg 2003: 129). Målet hel- ligger midlet, og forfatterne lader sig tilsyneladende ikke anfægte af glidningen i deres egen argumentation. Som teologer ved de udmærket, at det ån-

delige regimente intet har at gøre med den ene eller den anden kirkeordning, men kun handler om “menighedernes tro”.

Politisk, økonomisk, juridisk, sociologisk og politologisk kan der siges meget om forholdet mellem folkekirken som empirisk organisation og staten. Luthersk teologisk kan der intet siges; for en teologisk betragtning er kirkens ordening og statens ordening to udtryk for det samme verdslige regimente, naturligtvis med den tilføjelse, at vi ikke længere, som Luther gjorde det, lever i en fyrstestat, men i en demokratisk stat.

Blot må man altså konstatere, at modstillingen af stat og kirke har bidt sig fast i den kirkelige, teologiske og politiske debat med en sådan styrke, at man skulle tro, der var tale om to kvalitativt forskellige metafysiske væsener. Forestillingen om, at kirken som empirisk ordening har et metafysisk “selv”, gjorde reformationen op med. På samme måde påpeger Alf Ross i sin statsforfatningslære (Ross 1959) det formålsløse i at lede efter statens “selv”, en jagt, der kun fører til “vildfarelser og skinproblemer” (s. 28). Staten “er” ikke noget i sig selv, siger han. Til forståelse af det fænomen, vi kalder staten, må man derfor gå andre veje, f.eks. igennem en analyse af, hvad det vil sige at besidde offentlig myndighed: “Offentlig myndighed er simpelthen en funktion af retsordenen... Der findes mange indehavere af offentlig myndighed. At de alle betragtes som organer for én og samme magt, “staten”, er udtryk for, at de enkelte myndigheder ikke er isolerede, men gennem retsregler indbyrdes koordinerede til en systematisk enhed. Til retsordenens systematiske enhed udtrykt i forfatningen svarer “statens” enhed...” (s. 23).

I stedet for altså at blive hængende i en teologisk (men ikke politisk eller på anden vis) formålsløs beskæftigelse med forholdet mellem stat og kirke, er der god grund til at invitere det verdslige regimente på et kristeligt konstruktivt gensyn. I en artikel i Kristeligt Dagblad 16.9.2010 anfører Finn Ribber Jensen, at menighedsrådene nu er så hårdt pressede af den statslige regelstyring, at det tidspunkt må være kommet, hvor løftet om en selvstændig kirkeforfatning i henhold til Grundlovens § 66 skal indfries. Han begrundet sit synspunkt med, at “når en institution i dag er undergivet den almindelige lovgivning og administration, så er den udleveret til det statslige bureaukrati,

som sætter økonomi, kontrol, test, regelstyring, målsætninger og lignende i højsædet og ikke overlader meget til de folkelige kræfter og vurderinger.”

Riber Jensen har givetvis ret i, at folkekirken vil få helt andre vilkår at fungere på med en selvstændig kirkeforfatning. Spørgsmålet er naturligvis altid, om forandringen vil medføre nogen anden lindring end den, som den syge – med Leif Granes udtryk i et citat fra Karl Barth – oplever, når han bliver “vendt i sengen” (Grane 1997: 295). Ud af det verdslige regimente med dets interne kampe om magt, indflydelse, kontrol og legitimitet slipper en evangelisk-luthersk kirke aldrig, så længe den er en empirisk kirke.

Teologisk rejser artiklen imidlertid et andet spørgsmål: Den virkelighed, vi i dag oplever i folkekirken, deler vi stort set med hele det øvrige samfund. Skal vi forblive i dette skæbnefællesskab, eller skal vi forsøge at redde vores eget skind? Kan vi eventuelt ved at gå egne veje inspirere til samfundsmæssige ændringer til glæde for alle borgere? Uanset hvilken ordening der vælges, er der nemlig i en luthersk kontekst altid kun ét teologisk relevant spørgsmål: Tjener denne ordening, herunder dens indbyggede kald og embeder, min næste? Finn Riber Jensen argumenterer, så vidt jeg kan se, kun strategisk-politisk for sit synspunkt, og i den henseende kan han måske have ret i, at tidspunktet er kommet. Det teologiske spørgsmål bliver imidlertid stående, uanset svaret på det strategisk-politiske.

At sidde ved tjenestevejen

Til sidst en polemisk (nogle vil måske finde den: uretfærdig) betragtning, der ikke bygger på noget andet end en højst subjektiv fornemmelse fra en del års ansættelse som provst i folkekirken.

Tjenestemanden er en af de bærende institutioner i den moderne offentlige administration. Han er ikke først og fremmest en person, men en kultur. I et system, der bygger på over/underordning, repræsenterer han den moderne administrations krav om retssikkerhed, lovlighed, lydighed, effektivitet, objektivitet og professionalisme. Han har altid nogen over sig – øverst den politiske ledelse – der fortæller ham, hvad han skal gøre, og hvordan. Sådan

så billedet af den offentlige forvaltning i hvert fald ud indtil ca. 1970/80. Det gør det for så vidt stadig, men der er dog kommet noget afgørende nyt til.

I de seneste tre årtier har tjenestemanden – eller i bred forstand: embedsmanden – også skullet være politiker i den forstand, at han er blevet ansvarlig for at udtænke strategier og for at prioritere mål og resurser inden for givne rammer, og derfor til stadighed været nødt til at tage selvstændige initiativer. Det er et resultat af decentralisering, økonomisk rammestyning som politisk model, og meget andet. (Hertil eksempelvis Rennison 2004.)

Siden 80'erne har Kirkeministeriet med et væld af lovændringer, pjecer og betænkninger forsøgt at præge folkekirken i retning af denne nye virkelighed. Stort set uden virkning. Dybt præget af den gamle tjenestemandskultur og den stat/kirke dikotomi, som for den praktiske betydning ikke er stort andet end en retorisk figur, sidder vi stadig ved tjenestevejen og venter på, hvad "de" finder på oppe i Kirkeministeriet eller Folketinget. Og da vi ikke bidrager noget videre med ideer og initiativer, er "de" henvist til at skrive og styre, som de nu har forstand til – og vi får derved kun yderligere næring til erfaringen af, at de ikke ved noget om folkekirken og ikke respekterer dens særegenhed, og den rationelt betragtet endnu ukonkrete drøm om en selvstændig kirkeforfatning skinner i et så meget desto herligere lys.

Med samvittigheden og initiativet således deponeret først og fremmest i Kirkeministeriet kan vi sidde og begræde tabet af den gamle enhed mellem folk og kirke, men har i øvrigt selv kun mistro tilovers for det samfund, der "omgiver" os. Uden derfor at behøve at sætte os grundigt ind i, hvad det er (på godt og ondt!), kan vi nøjes med at betragte det som et samlet udtryk for tidens store monster: New Public Management. Vi døber og begraver gerne dets medlemmer, men at vi kunne lære noget af dem, falder os næppe ind.

Præsten som tjenestemand teologisk betragtet... Om ikke af teologiske, så af organisatoriske og ledelsesmæssige grunde er der brug for at få ommøbleret og nykvalificeret tjenestemandens hoved.

Zusammenfassung

Das Thema dieses Beitrags, "Der Pfarrer als Beamter theologisch betrachtet", macht im evangelisch-lutherischen Kontext vor allem zwei Unterscheidungen notwendig, die zwischen dem Predigtamt und der kirchlichen Organisation, die das Predigtamt unterstützt; und die zwischen geistlichem und weltlichem Regiment. Dem Predigtamt ist nur eine Aufgabe auferlegt: die Heilsbotschaft Christi und die Sakramentsverwaltung. Welche Aufgaben auch immer dem Pfarrer (als Gemeindepastor, Probst oder Bischof) infolge der Bedürfnisse der Organisation gewährt sind, sind diese immer weltliche Aufgaben, d.h. von Menschen beschlossen. Von Auseinandersetzung zwischen Predigtamt und Beamten kann nur die Rede sein, wenn ein dienstlicher Befehl in die Heilsbotschaft Christi oder in die Sakramentsverwaltung eingreift, oder vielmehr wenn die Menge von kirchlich organisatorischen Aufgaben die pastorale Verpflichtung nicht respektiert. Im Licht der Unterscheidung zwischen geistlichem und weltlichem Regiment ist der Pfarrer auch nur ein Beamter, d.h. eine „weltliche“ Person.

Litteratur

- Andreasen, Per Bucholdt. 2010. Provsters stilling i folkekirken. I: *Præsteforeningens Blad* 100, 802-803.
- Bak, Jens Torkild. 2011. Ledelse i folkekirken. Kirkelig eller bare professionel. I: *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 124, 32-43. København: Anis.
- Bjerg, Svend og Palle H. Steffensen. 2003. *Nedlæg folkekirken. Det oppegående dødsleje*. København: Høst & Søn.
- Grane, Leif. 1997. Identifikation af kirken? Staten, kirken og præsten. I: Leif Grane: *Kristendommen i historien*. København: C.A. Reitzels Forlag, 289-297. 306-316.
- Johansen, Kirstine Helboe. 2010. Det hellige, almindelige præsteembede. I: *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 121, 61-72.
- Kirkeministeriet. 2006. *Opgaver i sogn, provsti og stift. Rapport fra arbejdsgruppen om ændring af den kirkelige struktur. Sammenfatning*. København: Kirkeministeriet.

- Rennison, Betina Wolfgang. 2004. Ledelsesbegrebets historie i den offentlige sektor. I: *Offentlig ledelse i managementstaten*. Red. af Dorthe Pedersen. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur, 85-103.
- Nielsen, Bent Flemming. 2010. Præsters u/almindelighed. I: *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 121, 23-24.
- Ross, Alf. 1959. *Dansk Statsforfatningsret I*. København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck.

Offentligretlige rammer for præsters arbejde

En analyse af begrebet “særlig tilknytning” som grundlag for kirkelig betjening uden for bopælssognet

Af Lisbet Christoffersen og Pernille Esdahl

Folkekirken er (også) et offentligretligt forvaltningsvæsen

Alle, der beskæftiger sig med kirkeret, kan få megen og god tid til at gå med at diskutere, hvorvidt folkekirken er et *statsligt* forvaltningsvæsen ved siden af alt det andet, den også er. Der er selvsagt et forvaltningsvæsen i folkekirken, men er det statsligt? Eller følger der noget særligt af, at kirken er en *folkekirke*, eller af, at de mennesker, der bruger den, ikke alene er borgere, men også både brugere og, i denne sammenhæng måske endda især, medlemmer? Og følger der endvidere noget særligt af, at de ansatte (både præster og kirketjenere og alle andre) – udover at være ansat på tjenestemand- eller overenskomstvilkår – også er de fagfolk, der giver institutionen indhold? Følger der endelig noget særligt af, at folkekirken danner rammen om religionsudøvelse for 80 % af danskerne? Gør det altså nogen forskel for den juridiske vurdering, at der er tale om en kirke, der allerede i Grundloven kaldes en folkekirke, og som allerede med den nugældende lovgivning har fået fastlagt dele af sin forfatning? Eller er den underliggende struktur i folkekirken sam-

let set og grundlæggende og alt i alt blot og bare en videreførelse af en statslig struktur baseret på et før-konstitutionelt styre, uanset hvor meget Grundloven forsøger at ændre både rammer og form?

Hvordan man besvarer disse grundlæggende spørgsmål, afhænger af udgangspunkt og perspektiv. Ser man på folkekirken i top-down perspektiv, må den samlede folkekirke anskues som et statsligt forvaltningsvæsen (jf. Espersen 2001: 46ff). Betragtet bottom-up, dvs. med udgangspunkt i medlemmer og menigheder, lader folkekirken sig samlet set derimod ikke karakterisere som først og fremmest statsligt legitimeret, men indgår i en helhed, hvor også markedsretlige og civilsamsfundsretlige elementer må tænkes med (jf. Christoffersen 1998: 308 ff).

1. Underliggende normativ struktur for præsteembedet

Spørgsmålet om den underliggende normative struktur er ikke uinteressant i en antologi, der fokuserer på relationerne mellem folkekirken embedsbærere. Det har bl.a. betydning for, om præstens virksomhed i sognet grundlæggende har udgangspunkt i kaldelse, ordination og embede, om udgangspunktet er lovbestemmelser (originær kompetence), eller om virksomheden måske endog har sit udgangspunkt først og fremmest i delegation. Udgangspunktet har også betydning for en retlig bestemmelse af, om der eksisterer en ulovbestemt klageadgang til en højere instans (biskop, stiftsøvrighed eller/og kirkeministerium) for alle spørgsmål, der i første instans besluttet lokalt af præst eller menighedsråd, eller om en klageadgang kræver lovhjemmel. Udgangspunktet er bestemmende for vurderingen af, om der eksisterer et ulovbestemt over/underordningsforhold mellem præster, provster og biskopper, og dermed også for, om (provster og) biskopper som led i deres gejstlige og administrative tilsynsfunktion kan give tjenstlige pålæg uden at skulle påvise en lovhjemmel herfor. Udgangspunktet har således betydning for en retlig analyse af, om præsterne i en eller anden originær forstand er embedsbærere med en selvstændig forpligtelse, eller om præsterne retligt set alene skal vurderes som (andre) tjenestemænd.

Når fokus, som i denne antologi, er på det gejstlige embede, bliver det imidlertid uanset disse spørgsmål indlysende, at der kan opstilles almene offentligretlige krav til virksomheden. Det er jo nemlig utvivlsomt, at præster, provster og biskopper – udover at de er faguddannede, kaldede, ordinerede og indsatte – også indgår i et offentligretligt forvaltningsvæsen, der følger af deres ansættelsesforhold. Biskopperne er tjenestemænd i staten. Præster og provster er tjenestemænd i folkekirken med det statslige kirkeministerium som ansættelsesmyndighed.¹ Og selvom ansættelsen af en overenskomstanstansat præst kan være finansieret af lokale ligningsmidler, er selve ansættelsesforholdet det samme: Kirkeministeriet ansætter og afskediger. At ansættelse og afskedigelse sker efter kaldelse fra menighedsråd og indstilling fra biskoppen, ændrer næppe på den generelle retlige ramme i almen forvaltningsret. Som tjenestemand indgår man i et retligt hierarki, der også indebærer pligt til loyalt at overholde de regler, der gælder for stillingen. Og skulle forpligtelsen på at overholde de offentligretlige regler ikke følge allerede af ansættelsesforholdet, følger den af præsteløftet, der aflægges med hjemmel i ansættelseslovens § 5. Præsteløftets sidste led rummer således som bekendt en forpligtelse til at “udføre alt i overensstemmelse med de for folkekirken

-
1. De fleste præster og alle biskopper er således ansat efter tjenestemandsløven, der i § 1 fastslår, at “Som tjenestemand i henhold til denne lov anses enhver, der er ansat i statens eller folkekirken tjeneste efter reglerne i denne lov.” Løven i sig selv hed tidligere “Lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken”. Denne titel er senest anvendt i LBK nr. 572 af 5. august 1991. Henvisningerne i tjenestemandsløven til folkeskolen blev imidlertid fjernet i to lovændringer i 1991 og 1993. LBK nr. 678 af 17. september 1998 fremstod fortsat som en lovbekendtgørelse af lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken, selvom folkeskolen ikke længere var omfattet af tjenestemandsløven. Siden LBK nr. 597 af 24. juni 2003 har loven blot heddet tjenestemandsløven og bekendtgørelse af lov om tjenestemænd. Sondringen i § 1 mellem tjenestemænd i staten og tjenestemænd i folkekirken er imidlertid opretholdt. Der er os bekendt ingen, der nærmere har analyseret, om denne sondring har indflydelse på rækkevidden af de almene offentligretlige regler. Vi har i denne artikel lagt til grund, at det forhold, at folkekirken tjenestemænd er ansat af (det statslige) kirkeministerium, i sig selv indebærer, at offentligretlige regler er gældende.

gældende forskrifter”. Den tjenesteretlige ramme peger således hen mod de grundlæggende regler for offentligt ansattes virksomhed.

I forhold til præsternes virksomhed er de indledende spørgsmål da også i ret væsentligt omfang afklaret i aktuel retlig praksis. Over/underordningsforholdet og dermed en forrang for det tjenestemandretlige perspektiv blev således godkendt af Højesteret i Orla Villekjær-sagen (U1998.894H).

Vi mener imidlertid, at spørgsmålene om grundlæggende retligt perspektiv fortsat må stilles, ikke mindst i en fremadrettet diskurs, der tager hensyn til ændringer i folkekirkenes folkelige opbakning. Og vi tilstår gerne, at vi har forskellige perspektiver, der umiddelbart placerer os på hver sin side af denne grundlæggende diskussion.

2. Præsteembedet er bundet af grundlæggende forvaltningsretlige regler

Den grundlæggende diskussion er imidlertid ikke altafgørende for det spørgsmål, vi i enighed folder ud i det følgende, nemlig spørgsmålet om, hvilke retlige figurer der i dag regulerer forholdet mellem præster og folk i situationer, hvor præsterne træffer afgørelser, der har karakter af myndighedsudøvelse.

For uanset om folkekirken er et statsligt eller bare et offentligt forvaltningsvæsen, er der i folkekirken et forvaltningsvæsen, som løbende træffer beslutninger, der har karakter af at udøve myndighed i forhold til borgerne. Når præster træffer denne type beslutninger, er de bundet af en grundlæggende offentligretlig regulering. Der er ikke frit slag for præstens beslutninger i forhold til det omgivende samfund, medlemmer og menigheder. Det er ikke en virksomhedsorienteret eller foreningsorganiseret tilgang, der er den centrale, når præster medvirker til at fastlægge medlemmernes lovbestemte rettigheder i forhold til kirken som institution. Udgangspunktet i den relation er offentligretligt. I respekt for de rammer, den offentlige ret sætter, kan der så supplerende træffes aftalebaserede og traditionsbaserede beslutninger.

Juridisk set følger dette offentligretlige perspektiv allerede f.eks. af det forhold, at folkekirkens virksomhed (bortset fra forkyndelsen mv.) er omfattet af Folketingets Ombudsmands kompetence, jf. Ombudsmandslovens § 9.²

Lad os tilføje, at folkekirkens forvaltningsdimension også i bredere forstand er bundet af generel offentligretlig regulering. Også f.eks. menighedsrådenes beslutninger om budget har grundlæggende afsæt i offentligretlige regler om åbenhed, transparens, demokratisk debat og legitimitet – ikke i privatrettens grundlæggende tænkning om lukkethed af hensyn til virksomhedens forretningshemmeligheder og ageren på markedet. Men det er karakteristisk, at den offentligretlige tilgang også her suppleres af andre perspektiver. Reglerne om årlige menighedsmøder med diskussion af budget, regnskab og sognets virksomhed henter tydeligvis inspiration i en foreningsretlig tilgang med regulering af forholdet mellem medlemmerne, de frivillige og den valgte ledelse. Selvom offentligretten således sætter udgangspunktet, afstikker rammerne og sætter nogle grænser i folkekirken, både når der træffes afgørelser, og når der udøves faktisk forvaltningsvirksomhed, så suppleres denne tilgang af andre perspektiver i den daglige praksis.

3. Offentligretlig regulering – forvaltningsrettens rammer for præsteembedet

Med “offentligretlig regulering” mener vi således de grundlæggende regler, der i et retssamfund skal følges af fælles institutionelle organer, når de forvalter borgernes penge, udfylder funktioner til fælles bedste og træffer afgørelse, der har betydning for borgernes retstilstand. Og selvom relationen mellem folkekirkens medlemmer og folkekirkens besluttende organer ikke alene er udtryk for et forvaltning-/borger-forhold, er der så meget af den fælles offentligret, der alligevel er relevant, at vi finder det centralt at folde den ud i denne sammenhæng. Kodeordene er gennemsigtighed, dvs. et krav om at stå til regnskab og om legitimitet både i generelle beslutninger om anlæg, drift

2. Se ang. denne bestemmelses anvendelsesområde Christoffersen 2004.

og indhold i virksomheden og i konkrete beslutninger af betydning for den enkelte borger.

I det følgende vil vi derfor redegøre for de grundlæggende offentligretlige regler, der klæber til det gejstlige embede – præst, provst og biskop – på en måde, der begrænser handlefriheden, fordi det netop er formålet med reglerne. Det vil vi gøre ved at tage afsæt i konkrete eksempler, hentet fra embedets hverdagssituationer. Vores fokus er på det almindelige præstearbejde: kirkelige handlinger, gudstjeneste, kollegialt fællesskab, medlemskab af menighedsrådet. Vi vil forfølge klassiske emner fra forvaltningsretten. Vi vil altså se på spørgsmål om kompetence, habilitet, hjemmel og den offentligretlige afgørelsesmodel, alt sammen i en folkekirkelig hverdag. Det vil vi gøre med stigende fokus på egentlige afgørelser og således undervejs udelade den faktiske forvaltningsvirksomhed, der falder uden for afgørelsesbegrebet. Konkluderende vil vi se på forholdet mellem regler og virkelighed. Her vil vi anlægge det synspunkt, at livet – også for præster som forvaltere – er andet end regler, men at det går nemmest, når man har de grundlæggende spilleregler inde under huden.

Hvornår er de gejstlige embedsbærere forvaltere?

Grundlæggende sonderer forvaltningsretten mellem de regler, der gælder, når offentligt ansatte træffer afgørelser, der har direkte og konkret betydning for den enkelte borgers retstilstand (forvaltningsafgørelse), og de regler, der gælder, når offentligt ansatte træffer afgørelser, der indgår i den løbende drift af virksomheden (faktisk forvaltningsvirksomhed).

De beslutninger, der træffes løbende som led i forberedelse, gennemførelse og afvikling af en gudstjeneste, har sjældent karakter af en forvaltningsafgørelse. Når menighedsrådet (som præsten er medlem af) f.eks. beslutter regler for fotografering under gudstjenester og kirkelige handlinger, fastlægger man almene rammer for virksomheden, man træffer ikke forvaltningsafgørelser. Når præsten under sin ledelse af gudstjenesten (jf. bestyrelses- og

brugslovens³ § 18, stk. 2: “Ved gudstjenester og kirkelige handlinger skal de anvisninger, som gives af præsten, efterkommes”) konkret anmoder en for ivrig fotograf i dåbsfølget om at følge de generelle regler (der i øvrigt er in-formeret om på forhånd og bekendtgjort ved opslag i kirken), ja, så træffer man vel i og for sig en afgørelse, men det er en afgørelse, der indgår i den almindelige udøvelse af virksomheden, og det er vanskeligt at se den som en selvstændig forvaltningsafgørelse. Udvikler der sig imidlertid en konflikt, der fører til, at præsten bortviser et medlem af menigheden (f.eks. den for ivrige fotograf) fra gudstjenesten, er der utvivlsomt tale om en selvstændig forvaltningsafgørelse, der skal være truffet inden for rammerne af de krav, der stilles til forvaltningsafgørelser.

Langt klarere er situationen, når den kirkebogsførende sognepræst træffer beslutninger som begravelsesmyndighed, jf. begravelseslovens § 6, stk. 1, 1. pkt.: “Sognepræsten på afdødes bopælssted er begravelsesmyndighed.” Beslutningen om, hvorvidt der er tale om en borgerlig begravelse, en kirkelig begravelse uden for folkekirken (med eller uden brug af folkekirkens kirkebygning) eller en folkekirkelig begravelse samt den tilhørende beslutning om, hvem der kan eller skal medvirke ved begravelsen mv., er klart forvaltningsafgørelser i den forstand, at de er omfattet af forvaltningsrettens almene krav. Det gælder allerede, fordi disse beslutninger skal træffes ikke alene i forhold til folkekirkens medlemmer, men i forhold til alle borgere uanset religiøst tilhørsforhold, da alle borgere er omfattet af den kirkebogsførende sognepræsts kompetence som begravelsesmyndighed og i øvrigt alle har et retskrav på at blive begravet på sognets kirkegård, medmindre de tilhører et andet trossamfund med egen kirkegård.

3. Vi anvender en del referencer til både den kirkelige lovgivning og den almene offentligretlige lovgivning. I slutningen af artiklen er en oversigt over de anvendte kilder med det korrekte navn, lovnummer mv. I parentes er der ud for hver kilde anført et kaldenavn, der dels er det alment anvendte, dels er den identifikation af kilden, der anvendes i teksten, jf. den her nævnte “bestyrelses- og brugsloven”, der henviser til lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m., og i note 1 tjenestemandsløven.

Men også beslutninger over for folkekirkens medlemmer kan klart have karakter af en forvaltningsafgørelse. Det gælder f.eks., når det forventningsfulde par søger at blive viet i en anden kirke end den, der ligger i bopæls sognet. Den afgørelse, der går ud på tilsagn eller afslag, skal overholde almindelige forvaltningsretlige regler, og vi vil anvende denne situation som gennemgående eksempel i det følgende.⁴

Retlig tænkemodel i afgørelsessager

En forvaltningsafgørelse består principielt i følgende led: 1) afklaring af, om sagen er forelagt for den rette myndighed; 2) analyse af de faktiske forhold med identifikation af det retlige problem; 3) en identifikation og tolkning af det konkrete retlige grundlag for afgørelsen; 4) udøvelse af skøn og andre generelle indholdsbetingselser i offentligretlige afgørelser; 5) en processuel dimension; en afgørelse, der skal meddeles og evt. begrundes; samt evt. et kontrolmæssigt efterspil, som igen er baseret på generelle forvaltningsretlige regler.

4. I sommeren 2011 har der været fokus på tolkning af begrebet "særlig tilknytning" i medlemskabslovens § 7, jf. også lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde § 14, stk. 2 og 3. Vi har derfor besluttet at anvende forståelsen af dette begreb i konkrete forvaltningsafgørelser som gennemgående eksempel i denne artikel.

Journaliststuderende Maria Moni Skov Madsen, Syddansk Universitet, udarbejdede i juni 2011 en – endnu ikke offentliggjort – universitetsopgave, som har inspireret os til at fokusere på "særlig tilknytning". Skov Madsen ringede til en række særlig attraktive kirker og spurgte med henvisning til et argument om, at hun tidligere havde boet i sognet, om det kunne lade sig gøre at blive viet i den pågældende kirke, og hun henviste til, at der skulle være et retskrav på det. En lang række kirker afviste, at lovgivningen gav et sådant retskrav.

Dernæst har Folketingets Kirkeudvalg den 29. juni 2011 stillet fem spørgsmål om samme emne, KIU – alm. del, spørgsmål 20-24, folketingsåret 2010-2011. Spørgsmålene er besvaret af kirkeministeren den 5. juli 2011 og den 22. august 2011.

Vi vil i det følgende gennemgå eksemplet med brudeparret, der gerne vil vies i en anden kirke end bopælssognets kirke, og vi vil gennemgå eksemplet ved hjælp af denne tankemodell.

1. Rette myndighed? Kompetence og habilitet

Hvis en præst bliver ringet op og bedt om at vie et brudepar, må han/hun først afklare, om han/hun er *kompetent* til at foretage vielsen. Kompetent skal i denne sammenhæng forstås juridisk.

Den juridiske kompetenceafklaring drejer sig om, at ikke alle offentlige institutioner har myndighed til at varetage alle opgaver for alle. En sognepræst i folkekirken har vielsesbemyndigelse, jf. ægteskabslovens § 16, stk. 1, nr. 1): “Kirkelig vielse kan finde sted inden for folkekirken, når en af parterne hører til denne.” Kompetencen er originær, dvs. den følger direkte af loven. Men vielsesbemyndigelsen rækker, som det fremgår direkte af lovteksten, ikke til at vie alle, men alene brudepar, hvor mindst den ene er medlem af folkekirken. Så hvis ingen af parret er medlemmer af folkekirken, må sognepræsten med henvisning til sin manglende kompetence beklage, at han/hun ikke kan vie parret. Dette gælder også, når man har sluttet sig til et andet trossamfund og derved de facto har udmeldt sig af folkekirken, jf. medlemskabslovens § 2, stk. 2.⁵

Endvidere følger det af medlemskabslovens § 6, stk. 1, 1. pkt., at der også er en stedlig afgrænsning: folkekirkens medlemmer har som udgangspunkt kun ret til at få foretaget kirkelige handlinger i bopælssognet. Som udgangspunkt – medmindre der som i medlemskabslovens § 7 er etableret yderligere retskrav – vil præsten derfor kunne afvise parret med henvisning til stedlig inkompetence, såfremt ingen af parterne, uanset om de er medlemmer af folkekirken, bor i sognet.

Endelig kan der være tale om en hjemmels-mangel, som ligner inkompetence. Hvis begge parter er af samme køn, vil præsten nemlig ligeledes skulle

5. Jf. Christoffersen 1998:98-117 samt U 2005:3346/2H

afvise at vie parret, uanset om de begge måtte bo i sognet og være medlemmer af folkekirken. For folkekirkepræsters vielsesbemyndigelse rækker ikke til at foretage registrering af et homoseksuelt par. Det kan under den retstilstand, der gælder, mens denne artikel skrives, alene gøres af den borgerlige vielsesmyndighed på rådhuset, jf. lov om registreret partnerskab § 2, stk. 1, 1. pkt.: “Ægteskabslovens kapitel 1 og 2 finder tilsvarende anvendelse på registrering af partnerskab, bortset fra §§ 14-17.” Heraf følger modsætningsvis, at folkekirkens præster ikke har kompetence til at forestå registrering af partnerskab.⁶ Da det bevidst var lovgivers hensigt at undlade at give religiøse embedsbærere bemyndigelse til at foretage registrering af par af samme køn, kan kompetencen heller ikke opnås ved delegation fra f.eks. borgmesteren.

Det juridiske ord *habilitet* henlever en skæbne parallelt med kompetencebegrebet: det betyder på en måde noget andet i dagligsproget end i det præcise juridiske begrebsapparat. Når vi altså taler om, at en embedsindehaver ikke må være “in-habil” i de beslutninger, der træffes, så er det en selvfølge, at vedkommende ikke må være så meget fra sans og samling, at man er undergivet værgemål, erklæret sindssyg eller lignende. Men det er ikke indholdet i det juridiske ord. Bag det juridiske krav om, at der ikke må foreligge inhabilitet, ligger, at der ikke må foreligge nære personlige relationer i form af nært slægtskab, nært venskab eller nært fjendskab, som er egnet til at vække en opfattelse hos andre af, at der kunne være taget personlige eller private hensyn ved afgørelsen, jf. forvaltningslovens kap. 2.

Lad os blive i bryllupseksemplet og overveje den situation, hvor præsten svarer, at ja, der er forskellige muligheder for at blive viet her, selvom man ikke bor i sognet, men lige netop du, som er datter af ham, jeg bruger al min faglige flid på at bekæmpe på grund af gammelt fjendskab, du kan ikke blive viet her. Vi kan vist alle høre, at argumentet er uholdbart. Det samme er tilfældet, hvis der er tale om en ekstraordinær favorisering: normalt skal man ifølge kirkens vedtægt betale en afgift for ekstraydelser, men lige netop du

6. Se hertil: *Folkekirken og registreret partnerskab. Rapport fra udvalg nedsat af kirkeministeren*. Kirkeministeriet. September 2010.
http://www.km.dk/fileadmin/share/publikationer/betaenkninger/Rapport_om_folkekirken_og_registreret_partnerskab.pdf

kan få blomster og lys og alt andet på kirkens regning uden at skulle betale det, vi normalt kræver af andre. Heller ikke det går.

Vi er klar over, at eksemplerne her er lidt banale. Det ændrer ikke på, at al virksomhed i folkekirken er bundet af et habilitetskrav. Det er i øvrigt den samme tankegang, der ligger bag det forhold, at præster som medlem af menighedsrådet er udelukket fra at deltage i beslutninger, der direkte vedrører deres egen situation, jf. menighedsrådslovens § 27, stk. 1-4. Tilsvarende har alle menighedsrådsmedlemmer pligt til at oplyse, hvis de har en særlig binding i forhold til de foreliggende sager, med henblik på en fælles stillingtagen til evt. inhabilitet, jf. menighedsrådslovens § 26.

2. Identifikation af et retligt problem

Vi vender nu tilbage til spørgsmålet om vielse uden for eget bopæls sogn. I den undersøgelse, der bl.a. har inspireret til det gennemgående eksempel i denne artikel, ringede en gruppe studerende fra Syddansk Universitet til en række kirker og bad om at blive viet, med henvisning til, at de tidligere havde boet i sognet. De henviste bl.a. til, at der skulle være gennemført en lovændring, så vielse i et tidligere bopæls sogn nu var blevet mulig. I ca. halvdelen af de sogne, de ringede til, fik de at vide, at de ikke kunne blive viet der. Flere begrundede afvisningen med, at der ikke var nogen retsregel, som sikrede denne mulighed. I den anden halvdel af sognene fik de at vide, at de kunne blive viet i sognet, selvom de ikke boede der. Nogle henviste til, at de havde et retskrav på det; andre gav udtryk for, at det var præsten, der skulle afgøre sagen ved et skøn. Flere steder henvistes dog til kapacitetsproblemer, og nogle oplyste en takst for vielse.

Studenternes spørgsmål viser en retlig konflikt. Har brudeparret en ret til at blive viet i et sogn, de tidligere har boet i? Eller er det et skøn, så præsten har ret til at give afslag? Kan der opstilles regler af hensyn til kapaciteten hos præst og medarbejdere i sognet og sognets økonomi? Har bryllupskirkens sogn ret til at kræve betaling for, hvad der må anses for at være en "standardydelse" for folkekirkemedlemmer, der betaler kirkeskat (til en anden kirke)?

Kan man mht. kapacitet og betaling skelne mellem indensogns og uden-sogns? Etc. etc.

For at undersøge den retlige konflikt må man for det første ty til *official-maximen*. Det er reglen om, at en offentlig myndighed har ansvaret for at undersøge sagen, så alle nødvendige oplysninger foreligger, før der træffes afgørelse (jf. Andersen 2010: 56ff). Præsten (eller kordegnen) kan ikke blot fremsætte et tilbud, som han og menighedsrådets (flertal) mener, er et fornuftigt og rimeligt tilbud, og så – når borgeren siger, at tilbuddet er ulovligt – lade vedkommende selv afklare sagen videre. Folkekirkens medarbejdere er i denne sammenhæng en offentlig myndighed, som har pligt til at undersøge sagen grundigt, undersøge retsgrundlaget og de faktiske forhold og nå frem til en afgørelse, som har den rette form efter forholdene. Det er ikke borgerens pligt at finde reglerne frem mv. Dertil kommer, at præster (og kordegne mv.) som offentlige forvaltere har en helt generel pligt til at følge med i, hvorvidt reglerne for deres embedsvirksomhed ændrer sig.

3. Hvilke retsregler gælder?

Hjemmel

Endnu et generelt princip, som gælder for al offentlig forvaltning, indtræder her. Det er *legalitetsprincippet*, princippet om, at forvaltningsafgørelser skal have *hjemmel i lov* (jf. Andersen 2010: 112 ff.). Både en konkret forvaltningsafgørelse som et afslag eller en tilladelse til at blive viet med borgerlig gyldighed i en kirke og en generel afgørelse om, at der skal opkræves betaling, skal have hjemmel.

Dette juridiske begreb betyder for det første, at reglerne og afgørelsen ikke må være i strid med gældende ret. Dvs. at hvis der er en klar retsregel, som giver folkekirkens medlemmer et retskrav på vielse, så må der ikke gives afslag. Og hvis der er en regel, som giver et retskrav, forudsat at borgeren opfylder visse vurderingsbaserede kriterier, skal kriterierne vurderes, og der skal foretages et skøn, som kan føre til, at kriterierne ikke er opfyldt, eller til, at også denne borger har et retskrav.

Hvis der derimod ikke var nogen regler om retskrav på vielser i en bestemt kirke, ville præsten alene være begrænset af ægteskabslovens regler om, at en af brudeparret skal være medlem af folkekirken. I den situation ville præst og menighedsråd kunne udforme principper for, hvem der kunne blive viet i kirken. Principperne skulle dog udformes inden for generelle forvaltningsretlige regler. Man er f.eks. altid forpligtet på at se på den konkrete henvendelse. Man må ikke med henvisning til generelle principper afvise at foretage et konkret skøn. Desuden skal generelle principper netop være generelle og dermed stille alle lige på en relevant måde. Vi vender tilbage til sådanne skønsprægede afgørelser under pkt. 4.

I hjemmelskravet ligger således ikke, at alle dagligdags beslutninger i et præsteliv skal kunne føres tilbage til en retsregel, som står i en lov vedtaget af Folketinget. Men jo mere indgribende en beslutning er for borgeren, des klarere en hjemmel skal der være. Det gælder beslutninger om at opkræve (eller bruge) af skatteydernes eller medlemmernes penge eller beslutninger om indgribende foranstaltninger i særlige, f.eks. gamle eller fredede bygninger eller lignende. De ting, der ikke står til at ændre, skal have et særlig klart hjemmelsgrundlag, før man giver sig i kast med dem.

I det konkrete eksempel er det altså nu præstens eller kordegnens opgave (jf. officialmaximen) at undersøge sagerne og finde ud af, om lovgivningen giver nogle særlige rettigheder, eller præsten er frit stillet til at afvise uden-sogns brudepar, og menighedsrådet er frit stillet til at opkræve gebyr for vielser.

At finde ret

De retsregler, der kan danne hjemmel for en forvaltningsretlig afgørelse, kan findes i lov eller bekendtgørelse, men de kan også udledes af retlig praksis (domme, udtalelser fra Folketingets Ombudsmand, afgørelser fra Kirkeministeriet eller andre ministerier), eller der kan være tale om international ret eller almindelige retsgrundsætninger af betydning for en forvaltningsretlig afgørelse. Også den praksis, der følges i et sogn, kan udgøre en retsregel, forudsat at denne praksis ikke er i strid med en regel, der vejer tungere i vurderingen. En (klar) lovregel vejer altid tungere end lokal praksis.

Når man skal finde de retsregler, der udgår fra lovgivningsmagten, kan man komme langt på www.retsinformation.dk. Forsiden har forskellige indgangsporte. På det folkekirkelige område er det nemmeste at gå ind via Kirkeministeriets adgang. Men man skal huske, at folkekirken også er bundet af øvrig generel lovgivning. Mest relevant er her forvaltnings- og arbejdsmarkedslovgivningen, men selvsagt også bygnings- og miljølovgivning mv.

Retsinformation har yderligere den fordel, at der er henvisninger til lovenes forarbejder i Folketingets forhandlinger, dvs. lovforslagets generelle og specielle bemærkninger, udvalgsbetænkninger og spørgsmål fra folketingsudvalget mv. Det kan man have brug for til at forstå, hvad der har været lovgivers formål med en given lovændring og dermed til at tolke reglen.

Endelig kan man via retsinformation finde Ombudsmandsudtalelser, der er relevante for forståelsen af en konkret lovtekst.

Tolkning af reglen

En konkret retsregel eller retskilde skal forstås rigtigt. Den skal tolkes. Derfor skal den først sættes ind i sin retlige sammenhæng. Som nævnt før: det skal afklares, om en anden regel vejer tungere, fordi den er *lex superior*. Lov går f.eks. forud for en generel regel besluttet i et menighedsråd, ligesom religionsfrihed og andre frihedsrettigheder indskrænker lovgivningsmagtens kompetence og lægger bånd på de beslutninger, forvaltningsmyndigheder måtte ønske at træffe. Eller en regel kan være *lex posterior*. En yngre lov går forud for en ældre, hvilket vil sige, at selvom det tidligere var gældende ret, at kun indensogns boende havde et retskrav på at få foretaget kirkelige handlinger i kirken, kan denne ældre regel godt være ændret af en nyere lov. Derfor må man altid undersøge spørgsmålet, hvis borgeren henviser til ny lovgivning.

Dernæst skal retsregler tolkes ud fra deres ordlyd, deres formål og deres sammenhæng. Der kan sluttet modsætningsvis, jf. ovenfor: Par af samme køn kan ikke vies i en kirke, heller ikke på delegation fra borgmesteren; det følger af en *modsætningslutning*, idet lov om registreret partnerskab henviser til en række af ægteskabslovens regler, men lige netop ikke til reglen om kirkelig vielse. Eller kan der sluttet analogt: Når man kan kræve betaling for

brug af kirken til kirkelige handlinger, kunne man måske slutte analogt og tænke sig, at man også kan kræve betaling for deltagelse i gudstjenester. Men det vil være en forkert analogislutning. F. eks. kan der ikke opkræves betaling i en situation, hvor menighedsrådet har besluttet, at barnedåb flyttes ud af højmessens og hen til en særlig dåbsgudstjeneste ("lørdagsdåb").

Når præsten går i gang med denne undersøgelse, dukker reglerne om folkekirkemedlemmers adgang til kirkelig betjening op i medlemskabsloven.⁷ På retsinformation fremgår det, at loven blev ændret i januar 2009. Slår man op på denne lovændring, fremgår det af lovforslaget, at et af formålene med lovændringen var at sikre folkekirkens medlemmer udvidet adgang til kirkelig betjening, også uden for det sogn, hvor de bor.

Reglen i medlemskabsloven om folkekirkemedlemmers adgang til kirkelig betjening uden for bopælssognet lyder nu:

§ 7. Et medlem af folkekirken, der ikke hører til sognemenigheden, men som har en særlig tilknytning til denne, har ret til kirkelig betjening i sognemenighedens kirke. Særlig tilknytning foreligger blandt andet, hvis medlemmet:

- 1) tidligere har haft bopæl i sognet,
- 2) har nære pårørende, der bor i sognet, eller
- 3) for så vidt angår begravelse eller bisættelse har forældre, ægtefælle eller børn, der er begravet på en kirkegård i sognet.

Stk. 2. Kirkeministeren kan fastsætte nærmere regler om ret til kirkelig betjening i sognemenighedens kirke.

Stk. 3. Præstens afgørelse efter stk. 1 kan indbringes for biskoppen. Biskoppens afgørelse kan ikke indbringes for anden administrativ myndighed.

7. LBK nr. 572 af 17. juni 2009 om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning, jf. lov nr. 47 af 28. januar 2009 om ændring af lov om medlemskab af folkekirken mv. (Udvidet adgang til kirkelig betjening mv.).

Medlemskabslovens § 7 er således en undtagelse fra den generelle hovedregel i § 6 om en stedlig afgrænsning af folkekirkemedlemmernes rettigheder.

Når man skal tolke rækkevidden af medlemskabslovens § 7, må man først se på ordlyden. Af ordlyden fremgår, at der opstår et *retskrav* på kirkelig betjening (jf. ordene “har ret til”), hvis der er en “særlig tilknytning til sognet”. Det første, der kan udledes, er altså, at alle udensogns beboere med en særlig tilknytning til sognet, har et retskrav på at få kirkelig betjening i sognet.

Udensogns beboere med særlig tilknytning falder i to grupper: nogle har allerede fået fastlagt deres særlige tilknytning i loven, mens andres særlige tilknytning skal fastlægges ved et skøn, udøvet af sognepræsten.

De grupper, der allerede direkte i loven har fået tillagt en særlig tilknytning, er dem, der opregnes i lovens stk. 1, nr. 1-3. Har man således tidligere haft bopæl i sognet, eller har man nære pårørende, der bor i sognet, *foreligger* der en særlig tilknytning. Det gælder for så vidt angår begravelse og bisættelse også, dersom den afdøde har forældre, ægtefælle eller børn, der er begravet på en kirkegård i sognet. I disse situationer er der ikke noget skøn at udøve, men derimod et dobbelt retskrav: et retskrav på at have særlig tilknytning og et deraf følgende retskrav på at kunne få foretaget kirkelige handlinger.

Personer, der ikke er omfattet af opregningen i lovens § 7, stk. 1, nr. 1-3, kan imidlertid også have særlig tilknytning og dermed få et retskrav på kirkelig betjening i sognet. Det følger af ordene “blandt andet”. Lovgiver har ikke direkte i lovens ordlyd tilkendegivet, hvilke andre situationer der kan skabe denne særlige tilknytning. Dette skøn drøfter vi nærmere nedenfor ad 4.

At tidligere bopæl i sognet retligt set er en ubetinget særlig tilknytning, som giver retskrav på at få foretaget kirkelige handlinger, fremgår som nævnt af ordlyden. Der står, at “særlig tilknytning foreligger ... hvis medlemmet ... tidligere har haft bopæl i sognet”, altså “foreligger”, ikke “kan foreligge” eller “kan blandt andet foreligge”, men “foreligger”. Her er ikke nogen tvivl. Bestemmelsen må læses sådan, at præsten i de tre situationer, der er opregnet, ikke skal foretage noget skøn. Dér har lovgiver allerede taget stilling. Der er særlig tilknytning, og dermed foreligger det retskrav på kirkelig betjening, som lovændringen ville sikre.

Det er imidlertid værd at gå i dybden med undersøgelsen, så vi er sikre på ikke at overfortolke ordlyden. Det gøres ved at se på *formålet* med loven. Lovgivers formål, vel at mærke. Det fremgår af lovens forarbejder, altså kirkeministerens fremsættelse af lovforslaget og de drøftelser, der fandt sted især i Folketingets Kirkeudvalg.

Kirkeministeren understreger i de skriftlige bemærkninger til lovforslaget (Almindelige bemærkninger afsnit 2.1), at det generelle formål med lovændringen er at udvide adgangen til kirkelig betjening uden for eget bopælsogn. Det mere konkrete formål med lovændringen er at sikre en mindre vilkårlig forvaltning af tilknytningskravet end efter hidtidig praksis. Ministeriet kunne have valgt at udsende nærmere retningslinier om tolkningen af tilknytningskravet, men da man samtidig ønskede at skabe et udtrykkeligt retskrav på særlig tilknytning for nogle grupper, måtte lovgrundlaget ændres.

Der er endvidere ikke i de skriftlige bemærkninger til lovforslagets § 1, dvs. til forslaget om ændring af medlemskabslovens § 7, opstillet nogen begrænsninger i forhold til det retskrav, der opstår efter stk. 1, nr. 1. Retskravet er således ikke betinget af nogen yderligere vurdering, f.eks. et krav til varigheden af den tidligere bopæl. Tværtimod er det i bemærkningerne slået fast, at opregningen i lovens ordlyd rummede de situationer, hvor man *altid* har krav på kirkelig betjening. Det fremgår altså af bemærkningerne, at den sproglige fortolkning er rigtig. Formålet med lovændringen er at skabe et retskrav, sådan at man altid kan få kirkelig betjening uden for bopælssognet i de nævnte situationer, bl.a. når man tidligere har boet i det sogn, hvis kirke man gerne vil bruge. Før denne lovændring var det meget udbredt at stille betingelser til varigheden af en tidligere bopæl i sognet, hvis den skulle skabe en sådan "særlig tilknytning", der gav adgang til kirkelig betjening. Nogle sogne krævede f.eks., at man havde boet i sognet i fire år. Alle sådanne krav er nu bortfaldet som ulovlige. En evt. mistanke om, at der søges skabt særlig tilknytning gennem dækadresse eller lignende, skal således ikke vurderes efter medlemskabslovens regler, men efter reglerne i cpr-lovens § 6 om bopæl som grundlag for folkeregistrering.

Kapacitet

Argumenterne for afvisning af ønsker om at få foretaget kirkelige handlinger uden for bopælssognet vil typisk være, at der er tale om en meget søgt (bryllups)kirke, og at man alene kan betjene sognets medlemmer, da både præster og kirkebetjening ellers ville blive overbebyrdede. Argumenterne drejer sig således om forholdet mellem udbud og efterspørgsel.

Lovændringen har taget højde for denne problemstilling. Som nævnt i bemærkningerne til lovforslaget vil det være helt lovligt at opstille en intern regel for, hvor mange vielse, dåb, begravelser mv., der er afsat personaleresourcer til at klare i løbet af en uge eller pr. søndag eller helligdag.⁸ En sådan regel vil i givet fald være relevant både for indensognsboende, for udensognsboende med en særlig tilknytning efter loven og dermed et retskrav og for andre udensognsboende.

Det er også lovligt at prioritere mellem grupperne, så de med retskrav går forud for dem uden retskrav.

Hvorvidt det er lovligt at prioritere indensogns kirkelige handlinger fremfor udensogns med et retskrav, er umiddelbart lidt mere uklart. I bemærkningerne til lovforslaget (afsnit 2.1.2) anføres ganske vist, at: "Det er for Kirkeministeriet afgørende, at retten til kirkelig betjening på grundlag af særlig tilknytning ikke kommer til at ske på bekostning af den lokale sognemenedighed." Yderligere understreges imidlertid, at medlemmets ret til kirkelig betjening ikke indebærer, at den pågældende præst f.eks. kan pålægges at rykke allerede fastsatte opgaver. Det følger heraf, at medlemmets udøvelse af den pågældendes ret skal ske med den fornødne hensyntagen til præstens øvrige

8. I svar af 5. juli og 22. august 2011 på spørgsmål 23 (KIU – alm. del; folketingsåret 2010/11) har kirkeministeren oplyst, at hverken ministeriet eller biskopperne har fastsat retningslinier for håndtering af efterspørgsel på kirkelig betjening med henvisning til særlig tilknytning. Ministeren har endvidere i sit svar af 22. august 2011 på spørgsmål 24 (KIU – alm. del; folketingsåret 2010/11) oplyst, at to biskopper hver har modtaget en klage over afslag på kirkelig betjening med henvisning til særlig tilknytning, mens de øvrige biskopper ikke har haft klagesager vedr. dette spørgsmål.

forpligtelser, muligheden for at benytte sognekirken på det ønskede tidspunkt mv.

En forskelsbehandling mellem indensogns- og udensognsboende på grupper, der begge har et retskrav på kirkelig betjening ifølge loven, er som udgangspunkt ulovlig forskelsbehandling. Og der er heller ikke saglig begrundelse for at foretage en forskelsbehandling mellem inden- og udensognsboende f.eks. ved at reservere særlig populære dage alene til mulige indensogns kirkelige handlinger. Princippet må i stedet være først til mølle.

Finansiering

I de almindelige bemærkninger til lovforslaget er der i afsnit 2.1.1. redegjort for gældende ret. Her anføres, at “Den kirkelige betjening, som medlemmerne har ret til, er i almindelighed finansieret af kirkeskatten. Menighedsrådet har dog adgang til i et regulativ at fastsætte takster for medlemmers brug af kirken, og der er i princippet ikke noget til hinder for, at der fastsættes takster også for sognets egne beboere. Fastsættelse af takster for sognets egne beboere for andet end ekstra ydelser, som f.eks. blomsterpyntning ved kirkelige handlinger, er dog ikke almindeligt.”

Den mulighed for at fastsætte takster, som lovforslagets bemærkninger her henviser til, findes i bestyrelses- og brugslovens § 19, stk. 1, 1. pkt.: “Betaling for brug af kirken ved særskilte kirkelige handlinger, kirkelige møder mv. fastsættes i en vedtægt, der udfærdiges af menighedsrådet og godkendes af provstiudvalget.”

I lovforslagets almindelige bemærkninger afsnit 2.1.2. anføres, at den udvidede ret til betjening for udensognsboende for folkekirken som helhed “vil være økonomisk neutral, idet øget betjening i én kirke medfører tilsvarende mindre kirkelig betjening i en anden kirke. Hvis mønstret ændres inden for et provsti, kan der lokalt flyttes rundt på driftsmidlerne. Hvis den foreslåede udvidelse på længere sigt skulle give anledning til et væsentligt ændret mønster for den kirkelige betjening, således at medlemmer i væsentligt omfang søger kirkelig betjening i sogne, hvor de ikke betaler kirkeskat, kan dette overvejes kompenseret over fællesfondens udligningsordning, jf. allerede eksisterende lovgivning.”

Der synes således at være en vis indbygget modsætning vedrørende spørgsmålet om finansiering af den kirkelige betjening ved kirkelige handlinger. På den ene side nævnes muligheden for, at menighedsrådet i en vedtægt kan fastsætte takster (for alle). På den anden side anføres, at den kirkelige ligning grundlæggende skal kunne finansiere udgifterne ved kirkelige handlinger, evt. efter omflytning inden for et provsti eller under den generelle udligningsordning.

Spørgsmålet om fastsættelse af takster er yderligere behandlet i lovforslaget i forbindelse med en ændring af § 14, stk. 3, i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. Lovændringen drejede sig om parallelle, men lidt anderledes udformede, retskrav for udensogsboendes begravelse på sognets kirkegård.

I forbindelse med denne del af lovændringen, er det i bemærkningerne anført, at “der skal fortsat kunne fastsættes forskellige takster for indensogs- og udensogsboende og ikke-medlemmer.” Samtidig er retstilstanden for valgmenighedsmedlemmer i relation til takster gjort klar: da de ikke betaler kirkeskat, er de i denne henseende at betragte som ikke-medlemmer.

På den baggrund er det nok vores vurdering, at uagtet almene lighedsbetragtninger ville føre til, at grupper af personer, der har samme ret, må behandles lige, er der en lang og fast praksis, som også synes anerkendt af lovgiver, for, at der kan fastsættes forskellige takster for inden- og udensogsboende.

Vi tilføjer, at vi ikke har overblik over, i hvilket omfang der i dag er vedtægter, som fastsætter takster også for indensogsboendes brug af kirken til kirkelige handlinger. Også af den grund falder det uden for rammerne af denne artikel at vurdere, hvorvidt der er (eller bør være) retlige rammer for menighedsrådenes brug af en vedtægtsbaseret takstfastsættelse, set i forhold til det forhold, at kirkelig betjening normalt betales over den kirkelige ligning, jf. de ovenfor nævnte bemærkninger til lovforslaget.

4. Om skøn og andre generelle indholdskrav til en afgørelse

Udover de situationer, der er nævnt i medlemskabslovens § 7, stk. 1, nr. 1-3, giver bestemmelsen mulighed for, at der i konkrete tilfælde efter et skøn foreligger særlig tilknytning.

Hvornår en sådan anden "særlig tilknytning" foreligger, er en konkret vurdering, den enkelte præst skal foretage. I udøvelsen af dette skøn kan indgå en lang række momenter. Generelt bør det på den ene side tillægges afgørendes vægt, at lovgiver har ønsket at udvide medlemmernes adgang til at få kirkelig betjening i andre kirker end sognekirken, jf. lovforslagets almindelige bemærkninger. På den anden side må det også tillægges vægt, at der i forberedelserne til lovforslaget var stillet forslag f.eks. om, at fritidsbolig i sognet altid skulle udgøre den relevante særlige tilknytning. Det blev ikke medtaget i lovforslaget på baggrund af protester i høringsfasen.

Lad os nu anvende det som eksempel. Spørgsmålet om fritidsbolig er nemlig ikke afklaret, blot fordi det ikke blev medtaget i listen over de emner, der altid giver særlig tilknytning. Tværtimod. Spørgsmålet indgår nu som et helt centralt element i det skøn, som præsten skal udøve.

Præsten skal altså lytte til faktum. Det kan f.eks. være en brud, der ikke har boet i sognet, men oplyser, at hendes bedsteforældre er begravet på kirkegården, at hun jævnligt kommer til gudstjeneste i kirken, at alle familiens øvrige bryllupper har fundet sted i den kirke, og at familien gennem generationer har haft en gammel fritidsbolig, måske endog bedsteforældrenes hjem, i sognet. Disse forhold kan tegne et sådant samlet billede, som kan give grundlag for, at præsten vurderer, at der foreligger en særlig tilknytning.

Og har præsten først vurderet, at parret har en særlig tilknytning til sognet, har også de et retskrav på at få foretaget kirkelige handlinger.

Tilsvarende skal præsten tage konkret stilling til den brudgom, der har sunget i kirkens kor, og dem, der blev konfirmeret her og har opretholdt deres tilknytning til kirken som gudstjenestekirke siden konfirmationen, selvom de bor i et andet sogn, og mange andre situationer. Det skal understreges, at hvert af disse forhold i sig selv næppe giver den krævede særlige tilknytning, men at en kombination af forhold vil være tilstrækkelig.

Nogle af de situationer, der opstår, ligner hinanden. Præsterne ved kirken kan derfor også – evt. i samarbejde med menighedsrådet i forhold til den kirkelige betjening – opstille generelle kriterier, f.eks. om at de ved “særlig tilknytning” forstår mennesker, som har sommerhus i sognet, og som har brugt kirken trofast, mens de opholdt sig i sommerhuset. Uanset om der måtte være opstillet sådanne generelle kriterier om, hvad der i skønstilfælde betragtes som “særlig tilknytning”, skal præsten dog altid tage stilling til den konkrete situation. I sommerhuseksemplet: også den, der sjældent går til gudstjeneste, kan have en særlig tilknytning f.eks. pga. langvarig familiemæssig tilknytning til sognet.

Endelig skal det understreges, at præsten altid kan betjene medlemmer af folkekirken, uanset at de ikke har en særlig tilknytning til menigheden, ligesom et menighedsråd/præsten generelt kan give videre adgang til kirkelig betjening på særlige vilkår.

Som det er fremgået, er det ikke tilstrækkeligt, at en afgørelse over for borgeren er begrundet i egen opfattelse af, hvad der må være ret og rimeligt. Er det et forhold, lovgiver har givet regler om, må de findes frem, tolkes og anvendes som grundlag for beslutningen.

I denne tankerække indgår udover selve reglens ordlyd og formål også nogle generelle krav, som vi allerede har været inde på tidligere, men som vi nævner samlet her. Ét helt generelt krav er, at *det lige skal behandles lige*. Skal der gøres forskel på to borgere, der begge har et retskrav på kirkelig betjening, skal grundlaget for denne forskelsbehandling stå klokkeklart. Ellers er reglen, at de skal behandles lige, mens der godt kan gøres forskel på den, der har et retskrav, og den, der ikke har.

Tilsvarende er begrebet om *saglighed* helt afgørende. Kravet ligger i forlængelse af overvejelserne bag habilitetskravet: det må ikke være personlige sympatier og antipatier, som afgør retsstillingen for folk, men en saglig, nøgtern, hensigtsmæssig, praktisk funderet, kvalificeret refleksion, baseret på de hensyn, der er afgørende i den konkrete kontekst – her en kirke. Og da det er en folkekirke, vi taler om, vil fortrinsstilling inden for begrebet “folk” forudsætte saglige argumenter.

Endelig bør vi nævne hensynet til grundlæggende rettigheder. Selvom konteksten er “folkekirk”, er der særlige hensyn at tage, når folkekirkens præster (f.eks. som begravelsesmyndighed) skal relatere til de 20 % af befolkningen, der ikke er medlemmer eller direkte har en anden tro. Det er et afgørende retligt krav, at respekten for andres tro får konkret indflydelse på den måde, man omgås hinanden på.⁹

5. Proces

Hele denne refleksion over, hvorvidt der skal siges ja eller nej, ser ud til at kunne tage dage, men vil – hvis man ellers har retsgrundlaget nogenlunde klart for sig – i praksis blive foretaget på særdeles kort tid, f.eks. i den konkrete telefonsamtale.

Der findes ikke en generel regel om, hvor hurtigt der skal tages stilling i en forvaltningsafgørelse, men ombudsmandspraksis har peget på, at det bør ske uden unødigt forsinkelse.

I processen indgår dog også nogle elementer af mere formel karakter. Det er regler, som ikke er særlig relevante i situationer, hvor de faktiske forhold er åbenbare, retsreglerne det samme, og man blot kan træffe en beslutning, som alle accepterer. Men procesreglerne er gode at have in mente selv i sådanne umiddelbart åbenbare situationer. De har nemlig til formål dels at forebygge konflikter dels at sikre begge parters retsstilling, hvis der alligevel skulle komme konflikter.

Procesreglerne findes i forvaltningsloven. De giver borgeren en række muligheder for at komme til orde, før afgørelsen er truffet. Krav, der selvsagt modsvares af opgaver for den person, der er forvaltningsmyndighed, in casu præsten. Formålet er at sikre, at der bliver taget højde for de oplysninger, borgeren har, men også at give mulighed for, at borgeren kan fremsætte sin

9. Vi har hermed naturligvis ikke taget retspolitisk stilling til placeringen af begravelsesmyndigheden hos folkekirkens præster, men alene opstillet et retligt krav, der f.eks. også kunne følge af faktumbeskrivelsen i U2008:342H.

opfattelse af den samlede situation og myndigheden inddrage denne opfattelse, før afgørelsen træffes.

Reglerne indebærer for det første en identifikation af, hvem der er *part* i en sag. I eksemplet fra før – brudeparret, der ringer rundt – er det enkelt: de to, der skal giftes, er parter. Brudens mor er ikke part og kan derfor formelt set alene indgå i sagen på grundlag af en *fuldmagt* fra parret, men foreligger den (udtalt eller udtalt), vil parret kunne lade sig *repræsentere* af, hvem man vil. Andre i menigheden er slet ikke parter, men alene mere generelt interessenter i forhold til, hvordan kirken anvendes – deres interesser kan ikke involveres i den konkrete sag, men alene i menighedsrådets beslutninger om vedtægt og drøftelse af en evt. generel praksis (der, og vi erindrer blot om det, dog ikke må forhindre, at der *altid* skal foretages et konkret skøn).

I en sag, der løber mere formelt og kompliceret, er det værd at huske, at parten i en sag altid har krav på at blive *hørt*, dvs. få oplysning om de faktiske forhold, som parten ikke må antages at vide, at myndigheden har til rådighed i sagen og vil lægge til grund for sin afgørelse, samt evt. myndighedens vurdering af reglerne. Formålet er adgangen til at korrigere de faktiske oplysninger og fremme egen forståelse af sagen. Parterne i en sag har også altid krav på *aktindsigt*, dvs. adgang til information om de faktiske forhold, der på det pågældende tidspunkt findes i sagen (bortset fra interne oplysninger mv.), ligesom man altid har krav på oplysning om, hvad der er noteret om én selv i offentlige data (*egen access*). Endelig har offentlige myndigheder (herunder præster og kirkekontorer) pligt til at *vejlede* en borger, der retter henvendelse vedr. praksis inden for myndighedens område.

Forudsætningen for, at den offentlige myndighed kan videregive information til parten om de oplysninger, som den har til rådighed, og som har betydning for afgørelsen af sagen, er, at oplysningerne faktisk er registreret. Der gælder derfor også en *notatpligt*, dvs. pligt til at notere oplysninger, som man evt. har indhentet fra anden side. Notatpligten gælder også oplysninger, man har modtaget på mail, sms eller lignende.

6. Efterspil

Når sagen er tilstrækkeligt oplyst til, at der kan træffes afgørelse, og parten er tilstrækkeligt informeret til at have haft mulighed for at påvirke afgørelsen, kan afgørelsen træffes. Afgørelsen kan meddeles mundtligt. Men hvis borgeren inden for to uger forlanger en *begrundelse*, og der er tale om et afslag, skal den gives skriftligt snarest muligt. Den skriftlige begrundelse skal henvise til de retsregler, der er brugt, samt forklare, hvilke hensyn man har lagt vægt på i sit skøn, samt endelig de faktiske forhold, man har lagt til grund. Samtidig gives information om evt. mulighed for at klage over afgørelsen.

Afgørelsen kan meddeles i den mest praktiske form, og hovedreglen er, at afgørelsen kan meddeles i samme form som henvendelsen. Dvs. har borgeren ringet, kan man ringe tilbage mv. Men igen: er der tale om et afslag, som det er muligt at klage over, skal afslaget normalt gives skriftligt og med begrundelse og fyldestgørende klagevejledning.

En del folkekirkelig lovgivning angiver en klagemulighed. I tilfældet med adgang til kirkelig betjening uden for bopælssognet fremgår det direkte af medlemskabslovens § 7, stk. 3, at afgørelsen træffes af sognepræsten og kan påklages til biskoppen, men ikke videre. Af den øvrige lovgivning følger dernæst, at en afgørelse fra biskoppen, der går borgeren imod, ville kunne indbringes for Folketingets Ombudsmand.

Det har været antaget, at Kirkeministeriet skulle have en rolle som ulovbestemt rekursinstans. Der er ikke tvivl om, at Kirkeministeriet er forpligtet til som ressortmyndighed at give en autoritativ tolkning af gældende lovgivning. Det indebærer, at tolkning af de klare regler i medlemskabslovens § 7, stk. 1, nr. 1-3, der giver et retskrav på "særlig tilknytning" og dermed også et retskrav på kirkelig betjening, utvivlsomt er Kirkeministeriets opgave. I sager, hvor tolkningen er skønsbaseret, slår lovens fastlæggelse af klageadgangen derimod igennem. I sådanne sager vil ministeriet alene kunne tage stilling til, om det udøvede skøn er foretaget inden for rammerne af lovens åbenbare regler, mens selve afvejningen af de forskellige elementer i skønnet

må overlades til den, der udøver skønnet, og til stillingtagen hos klageinstansen (biskoppen).

Et af formålene med lovændringen var at opnå “mindre vilkårlig forvaltning af tilknytningskravet”. Det er klart, at man ikke både kan give plads for en skønsudøvelse og samtidig opnå fuldstændig ensartet praksis. Skulle skønsudøvelsen fremover udvikle sig på en måde, der kan opfattes som “vil-kårlig”, har ministeriet stadig hjemmel i medlemskabslovens § 7, stk. 2, til at fastlægge nærmere regler om ret til kirkelig betjening i sognemenighedens kirke.

Retlige rammer for faktisk forvaltningsvirksomhed og generelle ansættelsesretlige krav

Uden for denne artikels rammer falder at redegøre for og diskutere de retlige rammer, der gælder, når præster indgår i faktisk forvaltningsvirksomhed. Men vi vil dog understrege, at præsterne er medlemmer af menighedsrådene. Ikke som noget, de er valgt til og kan fravælge, men som en del af deres embedsforpligtelser. Præsterne har således også medansvar for menighedsrådenes beslutninger – igen, ikke som noget, de kan fravælge, men som en del af deres embedsforpligtelser. Dette understreges bl.a. af bestemmelsen i lov om menighedsråd § 2, stk. 1, 3. pkt., om, at præster, der har orlov, er fritaget for medlemskabet af menighedsråd i orlovsperioden.

Forvaltningsretten har også krav til faktisk forvaltningsvirksomhed og til funktionen i organer som menighedsråd. Det drejer sig om krav til mødeoffentlighed og mødetilrettelæggelse (f.eks. at afgørelser træffes i møder på grundlag af en offentligt kendt dagsorden, at dørene kun kan lukkes, når der er tavshedspligt, at der skal føres en beslutningsprotokol mv.). Der gælder habilitetsreglerne og hjemmelsreglerne, der også gælder for finansielle beslutninger. Og dér gælder reglen om information af den offentlighed, som menighedsrådet skal stå til regnskab for, igen i modsætning til en institutionsbestyrelse, der alene står til ansvar over for vedtægten (ved Civilstyrelsen) eller den virksomhedsbestyrelse, der alene står til ansvar over for ejerkredsen.

Det falder også uden for artiklens rammer at redegøre nærmere for reglerne om videregivelse af oplysninger inden for offentlig forvaltning, om tavshedspligt med hensyn til personfølsomme oplysninger, om vidneudelukkelse i forbindelse med sjælesorg og om almindelig adgang for offentligheden til at få oplysninger med hjemmel i offentlighedsloven.

Endelig falder de generelle ansættelsesretlige regler uden for denne artikels rammer. Det er reglerne om, at medarbejderen har krav på løn og pension, ferie og respekt for sin arbejdstid, evt. bolig og bibeskæftigelse, yringsfrihed, organisationsret og medbestemmelse på arbejdspladsen. Modsvarende har arbejdsgiveren – altså folkekirken – krav på, at medarbejderen viser loyalitet, samarbejde, at arbejdet bliver udført inden for de rammer, der gælder for det, lydighed (inden for de rammer, der kan stilles krav om) og decorum. I den forbindelse er det også værd at nævne, at ligebehandlingslovgivningen gælder i folkekirken, bortset fra de områder, hvor der er gjort egentlige undtagelser.

Forvaltningsret i folkekirken – fornuftig interesseafvejning eller irriterende hæmsko?

I denne artikel har vi præsenteret en grundlæggende sondring i offentlig ret mellem de situationer, hvor offentligt ansatte – også ikke-jurister, også præster – træffer afgørelser som myndighed, de situationer, hvor de generelt forvalter virksomheden inden for især offentligretlige rammer, og de situationer, hvor de som fagfolk udfylder deres embede med en forpligtelse, der for præsters vedkommende med en parafrase over menighedsrådslovens § 37 kan udtrykkes som en pastoral forpligtelse, herunder til forkyndelse, sjælesorg og undervisning.

Det er vigtigt for os at understrege, at selvom denne sondring mellem myndighedsudøvelse, faktisk forvaltningsvirksomhed og gejstlig faglighed gennemsyrrer alle retlige analyser af folke Kirkens forhold, er den ikke ubetinget. Tværtimod: det er netop i den pastorale forpligtelse, præsten (også) skal træffe afgørelser og medvirke til at udvikle sognets forhold gennem den fak-

tiske forvaltningsvirksomhed. Det er således nødvendigt at medtænke de offentligtretlige rammer – men det er også vigtigt ikke at lade sig lamme af en forestilling om, at præster burde være jurister. Det er et generelt forhold i danske myndighedsafgørelser, at mange af dem træffes af ikke-jurister. Formålet med denne artikel er netop at fremlægge en tænkemodel, der kan følges af ikke-jurister, når man som led i sin embedsvirksomhed træffer retlige afgørelser.

Formålet med de almindelige forvaltningsretlige regler, vi har fremlagt – notatpligt, officialprincip, legalitetskrav og begrundelsespligt – er at sikre, at hensynet til præsternes og de øvrige kirkelige medarbejders arbejdsmængde og den enkelte kirkekasses økonomi afvejes over for et hensyn til folkekirkenes medlemmer, som det er tilfældet med lovændringen fra 2009 om øget adgang til kirkelig betjening. Reglerne medvirker til en interesseafvejning.

Grundtanken i denne interesseafvejning er, at det er den enkelte borger, der er den svagere part, og som derfor skal sikres ved lov. Man kan imidlertid godt forestille sig, at den enkelte præst i stedet kan føle sig som den svagere part. Dels skal præsten stille sig til rådighed, også for udensognsboende, dels skal præsten medvirke til at forebygge konflikter. Her er præster imidlertid ikke anderledes stillet end alle andre offentligt ansatte fagfolk, der uden at svigte det grundlæggende faglige kald er forpligtede til at medvirke til øget offentlighed, gennemsigtighed og ansvarlig forvaltning. Sådanne krav til at forvalte inden for de rammer, der gælder for virksomheden, stilles, uanset om det system, man arbejder i, er offentligtretligt organiseret, foreningsretligt eller institutionsretligt. Men det er indlysende, at de underliggende normative strukturer er forskellige, afhængigt af denne grundlæggende konstruktion. Det var baggrunden for, at vi i indledningen opridsede de forskellige positioner i en retlig analyse af folkekirken som sådan.

Det er også indlysende, at der er forskel inden for alle systemer på, hvor tæt systemet er reguleret på forhånd gennem (politisk vedtagne) retsregler. Igen er den afgørende forskel her ikke, hvem der fastlægger reglerne (Folketinget som lovgiver eller en (kirkelig) ledelse). Den afgørende forskel er omfanget af det frihedsrum, den enkelte institution og den enkelte fagperson inden for organisationen er tildelt. Det er vores vurdering, at vi generelt i disse

år oplever en opgradering af fokus på ikke mindst fagligt ansattes forpligtelser som ansatte (den tidligere nævnte loyalitetspligt mv.) og et tilsvarende formindsket fokus på den forpligtelse, der ligger i en faglig tilgang til opgaverne. Det gælder såvel for folkekirkens præster som for andre fagligt uddannede. Det er også baggrunden for, at vi indledningsvis pegede på, at der kunne være behov for at afklare forholdet mellem en hierarkisk og en kaldelsesorienteret tilgang til præsteembedet mere generelt. Spørgsmålet falder imidlertid klart uden for denne artikels rammer.

Artiklens emne og undersøgelse er endelig et klart eksempel på det, der i litteraturen undersøges inden for kategorien retssociologi: forholdet mellem love og liv, forholdet mellem den retstilstand, lovgiver ønsker, og den retstilstand, der faktisk etableres.¹⁰ Alle retssociologiske undersøgelser viser dels, at lovgivningen særdeles ofte implementeres med inddragelse af andre hensyn end dem, der var forudsat ved lovens vedtagelse, ligesom ukendskabet til loven også hos medarbejdere, der teoretisk set burde forvalte på grundlag af loven, er særdeles udbredt. Folketingets Kirkeudvalg har rejst dette spørgsmål i brev af 29. juni 2011 i relation til medlemskabslovens § 7 (KIU alm. del – spørgsmål 20). Spørgsmålet drejede sig om, hvordan præster og andre, der medvirker til den kirkelige betjening, er orienteret om lovændringen. Spørgsmålet synes at være stillet på baggrund af en students undersøgelse.¹¹ I spørgsmålet er endvidere nævnt, at oplysningerne på Kirkeministeriets borgerportal synes uklare.

Kirkeministeren har i sin besvarelse den 5. juli 2011 oplyst, at der var stor offentlighed og debat om lovforslaget i forbindelse med vedtagelsen. Lovforslaget havde forud været til høring bl.a. hos Den danske Præsteforening, ligesom ministeriet løbende havde orienteret om både høring og lovforslagets behandling gennem nyheder på km.dk. Efter lovforslagets vedtagelse blev folkekirkens præster m.fl. orienteret om den ny lovgivning via de almindelige informationskanaler. Det skete ved oplysninger, lagt på Kirkeministeriets

10. Se Christoffersen 1998 for en detaljeret undersøgelse af dette forhold på store dele af den dagældende folkekirkelige lovgivning.

11. Jf. note 3 ovenfor. Af den utrykte opgave fremgår, at flere medlemmer af Kirkeudvalget ville stille spørgsmål til ministeren om sagen.

intranet under “nyheder fra ministeriet”. Orienteringen havde karakter af en information om den ny lovbekendtgørelse som følge af ændringsloven.

Ministeren anfører endelig, at han på baggrund af Kirkeudvalgets spørgsmål vil sørge for en fornyet orientering af samtlige præster, ligesom han vil sørge for en præcisering af orienteringen på km.dk's borgerportal, således at eventuelle misforståelser om reglerne undgås.

At en organisation generelt reagerer trægt på nye regler, er som nævnt ikke et ukendt fænomen. Og en organisation som folkekirken, der i sin natur grundlæggende har en lang tradition at forvalte og grundlæggende forvalter særdeles decentralt, vil typisk være endnu trægere, dels i form af egentlig modstand mod nye regler, dels i form af manglende refleksion af regler “fra oven”. Det forhold kan i sig selv mane til forsigtighed med hensyn til, hvor detaljeret reguleringen skal være – men det kan også være præcis det forhold, der gør, at bevidste og klare beslutninger om behov for egentlige regelændringer af hensyn til en svagere part (i dette tilfælde folkekirkens medlemmer) eller af hensyn til strukturens overlevelse (jf. lovforslagets almindelige bemærkninger afsnit 2.2.) må træffes i form af fuldstændig klare retsregler, der efterfølgende må sikres implementeret på trods af organisationens forventelige træghed. Eller med andre ord: Vil man en klar praksisændring, må det ske ved lov. Og der må informeres grundigt om den ny regel.¹²

Summary

The Danish Evangelical-Lutheran Church is not only the people's church (or the popular church), it is also in accordance with the constitution of 1849 *established*. As a whole as well as in the individual units it therefore functions under public law. Church ministers are civil servants in the church, called by a congregation and ordained by the bishop, but appointed

12. I den sag, som har været vores gennemgående eksempel i artiklen, valgte kirkeministeren den 22. august 2011 på baggrund af spørgsmålene fra Folketingets Kirkeudvalg at skrive til samtlige præster og informere om den ændrede lovgivning.

by the government minister with responsibility for ecclesiastical affairs. Consequently general norms based on public administrative law are binding for legal decisions within the church – and many decisions concerning the relation between ministers and individual church members must be seen as having a legal dimension, meaning that public administrative law is effective. This article analyses a concrete example of ecclesiastical decisions with a legal dimension, namely the situation when a member of the church, not resident of the parish, wishes to get married in the local church. Any decision to accept or refuse admission must, according to principles of the rule of law, be based on clear norms in statutory law. Decision makers in the church on all levels consequently have an obligation to keep themselves familiar with changes in ecclesiastical law in order to serve the members according to their legal rights.

Kilder og litteratur

I det følgende gives en oversigt over anvendte love og domme. Vi har i parentes efter kildens formelle navn angivet det almindeligt anvendte kaldenavn, der også er anvendt i artiklen.

LBK nr. 938 af 10/10/2005 (partnerskabsoven): Bekendtgørelse af lov om registreret partnerskab (med senere ændringer, senest lov nr. 37 af 26/05/2010)

Lov nr. 473 af 12/06/1996 Lov om Folketingets Ombudsmand (Ombudsmandsloven)

LBK nr. 38 af 15/01/2007 (ægteskabsloven): Bekendtgørelse af lov om ægteskabets indgåelse og opløsning

LBK nr. 1365 af 07/12/2007 (forvaltningsloven): Bekendtgørelse af forvaltningsloven.

LF 27 2008 Forslag til lov om ændring af lov om medlemskab af folkekirken, kirke­lig betjening og sognebåndsløsning, lov om folkekirken økonomi og forskellige andre love (L 27) – lovforslaget som fremsat 9. oktober 2008 af kirkeminister Birthe Rønn Hornbech indeholder generelle og specielle bemærkninger. Kan ses på Retsinformation: <https://www.retsinformation.dk/Forms/>

- R0710.aspx?id=121506 og kan downloades gratis fra Folketingets hjemmeside: www.folketinget.dk, dokumenter, folketingsåret 2008-09, lovforslag nr. 27.
- Lov nr. 47 af 28/01/2009 om ændring af lov om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning, lov om folkekirkens økonomi og forskellige andre love (ændringslov januar 2009) – historisk (fordi den er indarbejdet i LBK nr. 572/2009, LBK nr. 77/2009, LBK nr. 582/2010 m.fl.).
- LBK nr. 77 af 2/2/2009 om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. I lovbekendtgørelsen er L 47/2009 indarbejdet
- LBK nr. 572 af 17/06/2009 (medlemskabsloven): Bekendtgørelse af lov om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning
- LBK nr. 488 af 6/05/2010 (tjenestemandsløven): Bekendtgørelse af lov om tjenestemænd i staten
- LBK nr. 582 af 27/05/2010 (bestyrelses- og brugsloven): Bekendtgørelse af lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m.
- LBK nr. 874 af 14/09/2009 (cpr-loven): Bekendtgørelse af lov om det centrale personregister
- LBK nr. 584 af 31/05/2010 (menighedsrådsloven): Bekendtgørelse af lov om menighedsråd
- LBK nr. 665 af 16/06/2010 (begravelsesloven): Bekendtgørelse af lov om begravelse og ligbrænding.
- LBK nr. 472 af 14/05/2011 (ansættelsesloven): Bekendtgørelse af lov om ansættelse i stillinger i folkekirken mv.
- U1998.894 H (Orla Villekjær-sagen). Et resume af denne og andre kirkeretligt interessante domme kan findes på www.kirkeret.dk under bibliografi, domme.
- Andersen, Jon. 2010. *Forvaltningsret. Sagsbehandling. Hjemmel. Prøvelse*. 7. udgave. København: Thomson Reuter Professional A/S.
- Christoffersen, Lisbet. 1998. *Kirkeret mellem stat, marked og civilsamfund*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet. 2004. Folketingets Ombudsmand og folkekirkens lære og forkyndelse. I: *Festskrift til Hans Gammeltoft-Hansen*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 119-140.

Espersen, Preben. 2001. *Kirkeret. Almindelig Del. 2.* udgave. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Revsbech, Karsten. 2009. *Forvaltningspersonalet. 2.* udgave. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Om forfatterne

JENS TORKILD BAK, domprovst, Ribe Stift, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

LISBET CHRISTOFFERSEN, ph.d., professor (mso), Roskilde Universitet, adjungeret professor, Københavns Universitet, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

MORTEN ENGBERG, kontorchef, Folketingets Ombudsmand.

PERNILLE ESDAHL, kontorchef, Kirkeministeriet.

KIRSTEN DONSKOV FELTER, ph.d., teologisk forsker.

PETER FISCHER-MØLLER, biskop over Roskilde Stift, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

KRISTINE GARDE, ph.d., teologisk forsker.

OLE HYLDEGAARD HANSEN, sognepræst, Den Danske Folkekirke.

HANS RAUN IVERSEN, cand.theol., lektor, Københavns Universitet.

PETER LODBERG, dr.theol., lektor, Aarhus Universitet, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

KIRSTEN BUSCH NIELSEN, dr.theol., professor, Københavns Universitet.

ELSE MARIE WIBERG PEDERSEN, ph.d., lektor, Aarhus Universitet.